

แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นางสาวปทุมทิพย์ สิริจิต

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกการเมืองการปกครอง สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

พ.ศ. 2562

The Women's Rights Initiative in King Mongkut

Miss Patumtip Seerid

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Political Science in Politics and Government

School of Political Science

Sukhothai Thammathirat Open University

2019

หัวข้อวิทยานิพนธ์ แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ชื่อและนามสกุล นางสาวปทุมทิพย์ สีริศ
วิชาเอก การเมืองการปกครอง
สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์ ดร.ยุทธพร อิศรชัย
 2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวัดัญช์ โรจนพล

วิทยานิพนธ์นี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2563

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(ศาสตราจารย์ ดร.ไชยันต์ ไชยพร)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.ยุทธพร อิศรชัย)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวัดัญช์ โรจนพล)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

(รองศาสตราจารย์ ดร.สมพร พุทธาพิทักษ์ผล)

ชื่อวิทยานิพนธ์ แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ผู้วิจัย นางสาวปทุมทิพย์ สีริศ **รหัสนักศึกษา** 2608000291 **ปริญญา** รัฐศาสตรมหาบัณฑิต
อาจารย์ที่ปรึกษา (1) รองศาสตราจารย์ ดร.ยุทธพร อิศรชัย
(2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวลัญช์ โรจนพล **ปีการศึกษา** 2562

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) สาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2) ปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (3) ผลกระทบจากแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ โดยดำเนินการ 2 ส่วน ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์จากเอกสารประวัติศาสตร์ รวมถึงตลอดถึงผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์วิเคราะห์แบบเจาะลึกกลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์จำนวน 4 ท่าน โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง จากนั้นนำข้อมูลมาวิเคราะห์ในเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า (1) ความเป็นปัจเจกบุคคลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และการเกิดลัทธิการค้าอาณานิคม เป็นสาเหตุให้พระองค์ปรับปรุงประเทศเพื่อความทันสมัยในหลายด้าน รวมทั้งในเรื่องของการมอบสิทธิเสรีภาพและสิทธิสตรีแก่ประชาชนของพระองค์ (2) สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดและอิทธิพลแนวคิดในเรื่องสิทธิเสรีภาพและสิทธิสตรีของชาติตะวันตกที่มีต่อสังคมไทย เป็นปัจจัยทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสเรียนรู้ภาษาอังกฤษ พระองค์ทรงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีจำนวนหลายฉบับ เช่น การให้สิทธิในการยื่นฎีกาและได้รับชำระความโดยเร็ว สิทธิการเรียนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนัก สิทธิในการเลือกคู่ครองของสตรีสามัญชน สิทธิไม่ต้องถูกขายลงเป็นทาสโดยไม่สมัครใจ สิทธิในการเรียกร้องมรดกและสินสมรส สิทธิข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก เป็นต้น (3) แนวพระราชดำริสิทธิสตรีได้ส่งผลให้สตรีมีสิทธิตัดสินใจในการเลือกดำเนินชีวิตตนมากขึ้น แม้ยังไม่ถึงขั้นเท่าเทียมกับเพศชายเพราะสังคมไทยยังอยู่ในระบบไพร่และทาส แต่นับเป็นการวางรากฐานสิทธิสตรีที่สำคัญ และถือเป็นจุดริเริ่มของการพัฒนาสิทธิสตรีในประเทศไทยในสมัยรัชกาลต่อมา

คำสำคัญ แนวพระราชดำริสิทธิสตรี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิทธิสตรี สิทธิมนุษยชน

Thesis title: The Women's Rights Initiative in King Mongkut

Researcher: Miss Patumtip Seerid; **ID:** 2608000291;

Degree: Master of Political Science (Political and Government);

Thesis advisors: (1) Dr. Yuttaporn Issarachai, Associate Professor;

(2) Dr. Wornwalun Rojanapol, Assistant Professor; **Academic year:** 2019

Abstract

The first purpose of this study was to study about the cause of the establishment towards the royal rights of women in King Mongkut. The second purpose was to study about the factors and processes affecting the royal practice of the rights of women in King Mongkut. The last purpose was to study about the impact of the royal initiative of women rights in King Mongkut.

This research was a qualitative research with historical methods by conducting 2 parts which are studying and analyzing from historical documents as well as related academic work. Also, there was an in-depth analysis of a sample of 4 historical experts using the unstructured interview form. The data were analyzed in a descriptive way.

The research results were found that (1) the individuality of King Mongkut and the beginning of colonialism cause His Majesty to modernize the country in many ways, including providing the liberties and women rights to his popularity. (2) The monarchy had the highest power so, the influence on the concept of rights, liberties and women of the West on Thai society was a factor that allowed His Majesty to provide the women to have the opportunity to learn English. It was including the revision in many women's rights laws which were the granting the right to file a petition and receiving the payment as soon as possible, the right to learn English for women in the royal court, the right to choose a partner for ordinary women, the right to not attend to involuntarily sold into slavery, the right to claim inheritance and marriage property as well as the right that the ladies of the court can resign, etc. (3) The royal concept of women's rights has contributed women to made own decision by themselves. Even it was not as the same level as the male because Thai society was still in slavery system, it laid the foundation for women's rights and was the starting point for the development of women's rights in Thailand during the following reign.

Keywords: The royal concept for women's rights, King Mongkut's, Women's rights, Human rights

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เล่มนี้ สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจากระบบศาสตราจารย์ ดร.ยุทพร อิศรชัย และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วรวลัญช์ โรจนพล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ให้คำชี้แนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งได้กรุณาแนะนำและตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องและติดตามดูแลการทำวิทยานิพนธ์จนเสร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและขอขอบพระคุณในความกรุณาเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณเป็นพิเศษสำหรับ ศาสตราจารย์ ดร.ไชยันต์ ไชยพร ประธานคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่กรุณาใช้เวลาอันมีค่า อ่านและให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ยิ่งในทางวิชาการ เพื่อแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ซึ่งช่วยทำให้วิทยานิพนธ์มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์ที่กรุณาเสียสละเวลาให้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เพื่อความสมบูรณ์ของแง่มุมความคิดเกี่ยวกับประเด็นที่เป็นหัวข้อวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ ได้แก่ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค ศาสตราจารย์เกียรติคุณสายชล สัตยานุรักษ์ รองศาสตราจารย์นฤมล ชีรวัฒน์ และ ดร.ปิยะนาด อังควาณิชกุล ที่ได้อนุเคราะห์ให้ความรู้ รวมถึงความเห็นในการสัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

และท้ายที่สุดผู้ทำวิทยานิพนธ์ขอขอบพระคุณคณาจารย์สาขาวิชารัฐศาสตร์ทุกท่านที่กรุณาถ่ายทอดวิชาความรู้รัฐศาสตร์วิชาต่าง ๆ แก่ผู้วิจัย และขอขอบคุณบิดา มารดา ที่ได้สนับสนุนและให้กำลังใจผู้วิจัยในการศึกษามาตลอด รวมถึงเพื่อน ๆ นักศึกษารัฐศาสตร์ที่ให้ความช่วยเหลือต่าง ๆ จนวิทยานิพนธ์นี้สำเร็จสมบูรณ์

ปทุมทิพย์ สิริค

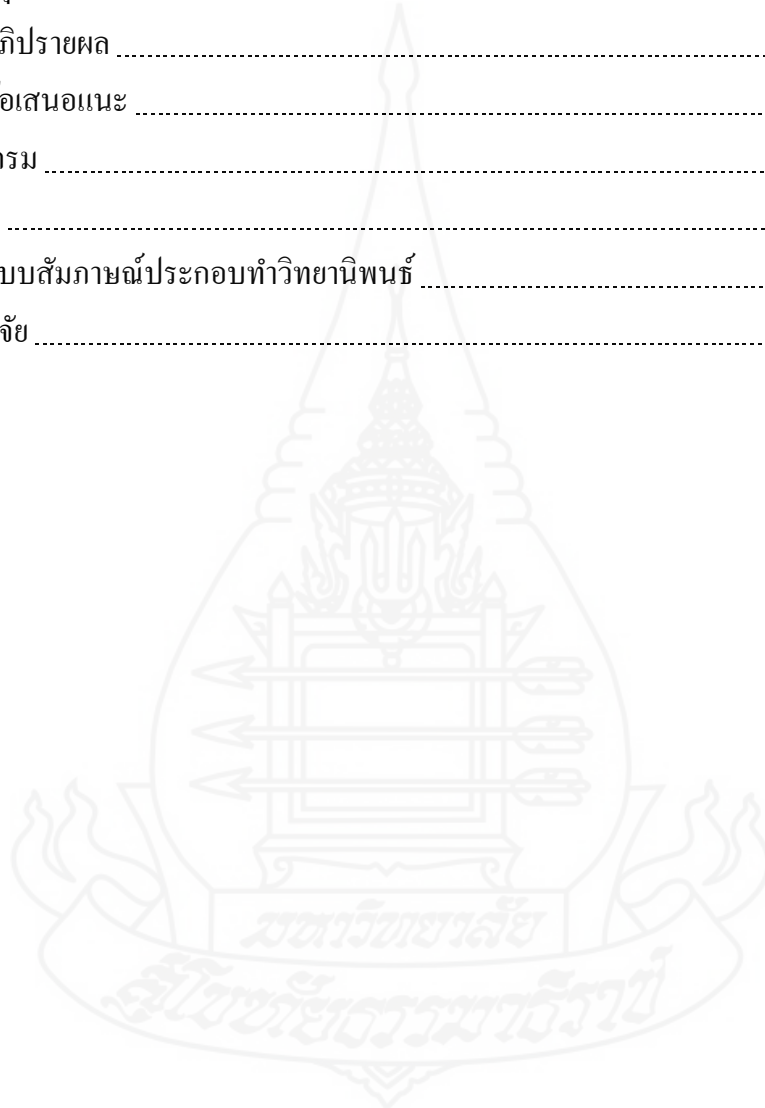
กันยายน 2563

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
คำถามหรือโจทย์การวิจัย	2
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
กรอบแนวคิดการวิจัย	3
ขอบเขตการวิจัย	5
ข้อตกลงเบื้องต้น	5
ข้อจำกัดในการวิจัย	6
นิยามศัพท์เฉพาะ	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	8
แนวคิด ทฤษฎี ที่เกี่ยวข้อง	8
พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	26
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	29
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	44
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	44
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	45
การเก็บรวบรวมข้อมูล	46
การวิเคราะห์ข้อมูล	47
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	48
ผลการวิเคราะห์แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	48

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	94
สรุปการวิจัย	94
อภิปรายผล	100
ข้อเสนอแนะ	107
บรรณานุกรม	109
ภาคผนวก	116
แบบสัมภาษณ์ประกอบทำวิทยานิพนธ์	117
ประวัติผู้วิจัย	120

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สถานภาพผู้หญิงไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์นั้น ผู้หญิงไทยสามารถเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจ หรือสามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเอง ครอบครัว และสามารถทำงานหนักเทียบเท่ากับผู้ชายได้ (อิริภัทร สุริยพันธุ์, 2552, น. 17) แต่ขณะเดียวกันสถานภาพของผู้หญิงในทางกฎหมายกลับไม่ได้รับการยกย่องหรือเปิดโอกาสให้มีสิทธิเท่าเทียมกับผู้ชาย ผู้หญิงหากยังไม่แต่งงานจะอยู่ในความคุ้มครองดูแลหรือเป็นทรัพย์สินของบิดามารดา เมื่อแต่งงานแล้วอำนาจความคุ้มครองดูแลเปลี่ยนเป็นของสามีหรือเป็นทรัพย์สินของสามี ไม่ได้รับโอกาสให้มีอิสระในการดำเนินชีวิต จะเห็นได้ว่าตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีหญิงใดต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพของตนมาก่อน อาจเนื่องจากระบบภรรยาหลายคนมีอยู่เฉพาะผู้ที่มีฐานะมั่นคง และสามารถเลี้ยงดูอยู่กินกันได้ได้อย่างสงบสุข ผู้หญิงมีจำนวนมากกว่าผู้ชาย เหตุที่ผู้ชายต้องไปราชการและไปศึกสงคราม เมื่อล้มหายตายจากไป ผู้หญิงที่อยู่ในความคุ้มครองก็ต้องหาผู้อุปการะเลี้ยงดูใหม่ จึงเป็นเหตุให้ผู้ชายมีภรรยาหลายคน (ลำพรรณ น่วมบุญลือ, 2519, น. 87) ข้อกำหนดหลายข้อในกฎหมายตราสามดวงสะท้อนว่าสตรีไทยในอดีตมิได้มีสิทธิและอำนาจในการตัดสินใจชีวิตของตนเอง หรือสามารถเรียกร้องสิทธิของตนเองได้ กฎหมายลักษณะฟัวเมีย เป็นกฎหมายที่สะท้อนฐานะผู้หญิงสมัยก่อน ได้มากที่สุดที่ยอมให้ชายมีภรรยาได้หลายคน เรียกว่า ระบบ “ฟัวเมียหลายเมีย” สมัยก่อนนั้นเห็นว่าชายใดมีภรรยาได้หลายคนแสดงถึงความมีบรรดาศักดิ์ มั่งคั่ง กฎหมายลักษณะฟัวเมียจะแบ่งประเภทเมียออกเป็น 3 ประเภท คือ (1) เมียกลางเมืองหรือเมียหลวงที่ทำพิธีแต่งงาน มีบิดามารดาให้เห็น (2) เมียกลางนอกหรือเมียน้อย ชายอาจหามาได้ในภายหลัง มีสถานะรองลงมาจากเมียกลางเมือง (3) เมียกลางทาสี คือภรรยาที่มาจากสถานะ “ทาส” ซึ่งชายผู้เป็นสามีไถ่ตัวมาเป็นภรรยาหรืออาจรวมถึงหญิงที่ถูกขูดคร่ำมาเป็นเมียและทาสรับใช้ (กฎหมายตราสามดวง, 2548, น. 2)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงเวลาเดียวกับชาตินิยมอำนาจตะวันตกต่างล่าอาณานิคมเข้าครอบครองหาผลประโยชน์จากประเทศแถบเอเชียหลายประเทศในภูมิภาคนี้ถูกยึดครองและตกเป็นอาณานิคมของประเทศฝรั่งชาติต่าง ๆ (วิโรจน์ ไตรเพียร, 2543, น. 40) พระองค์ทรงเล็งเห็นภัยของลัทธิจักรวรรดินิยม ทรงเห็นว่าสถานการณ์ทางการเมือง

ของโลกกำลังเปลี่ยนไปจากสังคมแบบจารีตที่เคยยึดถือปฏิบัติมา ประกอบกับกระแสวัฒนธรรมและอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตกได้เข้ามาบีบบทบาทในทวีปเอเชียมากขึ้น ประเทศชาติกำลังตกอยู่ในช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคเก่ากับยุคใหม่ ซึ่งจัดได้ว่าเป็นยุคสมัยแห่งการปฏิรูปพระองค์ทรงนำพาประเทศผ่านช่วงเวลาอันวิกฤตเข้าสู่ยุคใหม่ได้สำเร็จด้วยพระปรีชาญาณ ทรงมองเห็นการณ์ไกล ยอมรับอิทธิพลของตะวันตกมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยแทนที่จะหลีกเลี่ยงหรือต่อสู้ด้วยกำลังเหมือนประมุขของประเทศเพื่อนบ้าน (ถาวรดี มหาจันทร์, 2527, น. 11) ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นเวลายาวนานถึง 27 ปี ขณะทรงดำรงสมณเพศพระองค์ทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการคบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกและการเรียนภาษาต่างประเทศทรงพระราชอุทิศสาหะวิธีะเรียนภาษาอังกฤษจนทรงเขียนได้ ตรีศได้ ทรงเป็นนักปราชญ์ผู้รอบรู้ ทำให้ทรงมีความรอบรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ของโลกตะวันตกเป็นอย่างดี (วิโรจน์ ไตรเพียร, 2543, น. 40) การออกธุดงค์ทำให้พระองค์ทรงมีความรอบรู้ที่กว้างกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ ที่ถูกจำกัดด้วยประเพณีไม่ให้ออกนอกพระนครนอกจากไปราชการศึกสงครามเท่านั้น (นฤมล ชีรวัฒน์, 2525, น. 96) ทำให้ทรงคุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่ของอาณาจักรอยุธยา และทราบถึงความต้องการของราษฎรอย่างแท้จริง พระองค์ทรงเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงประเทศในหลายด้าน กล่าวเฉพาะแนวพระราชดำริสิทธิสตรี พระองค์ทรงริเริ่มแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการถวายฎีกาใหม่ให้ราษฎรถวายฎีกาได้สะดวกและพิจารณาคดีให้แล้วเสร็จโดยเร็ว โปรดเกล้าฯ ว่าจ้างสตรีมิชชันนารีเข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนัก ทรงออกกฏระเบียบ และประกาศต่าง ๆ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้สิทธิแก่สตรีทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นสามัญชน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาถึงสาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีศึกษาปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรี และศึกษาถึงผลกระทบจากการดำเนินการตามแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการวิจัยนี้มีการใช้กรอบแนวคิดที่สำคัญ คือ แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ แนวคิดสตรีนิยม และแนวคิดความทันสมัยทางการเมือง เป็นกรอบในการศึกษา

2. คำถามหรือโจทย์การวิจัย

การศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีคำถามหรือโจทย์การวิจัย ดังนี้

2.1 สาเหตุใดที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี

2.2 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีปัจจัยใดและกระบวนการอย่างไรในการดำเนินการตามแนวพระราชดำริสิทธิสตรี

2.3 ผลกระทบจากการดำเนินการตามแนวพระราชดำริสิทธิสตรีเป็นอย่างไร

3. วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

3.1 เพื่อศึกษาสาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.2 เพื่อศึกษาปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.3 เพื่อศึกษาผลกระทบจากแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

4. กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้ใช้กรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้ แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ แนวคิดสตรีนิยม และแนวคิดความทันสมัยทางการเมือง โดยมีรายละเอียดดังนี้

4.1 แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์

สถาบันพระมหากษัตริย์แต่เดิมมีแนวคิดสองประการ คือ พระมหากษัตริย์เป็นหัวหน้าครอบครัวที่มีความสัมพันธ์กันทางสายเลือดกับหมู่คณะ และประการที่สองคือพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของรัฐในทางการเมืองหรือเป็นผู้มีอำนาจสูงสุด ซึ่งทรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยและมีอำนาจสูงสุดในการปกครองประเทศ รวมทั้งมีอำนาจโดยสมบูรณ์ในประเทศที่มีระบอบการปกครองแบบราชาธิปไตยนั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ถือเป็นสถาบันทางการเมืองที่อยู่เหนือสถาบันทางการเมืองอื่นในฐานะองค์อธิปัตย์ ที่ต้องได้รับการยอมรับจากสังคมจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างชอบธรรม ฐานอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่สำคัญแบ่งออกได้ 3 ด้าน

ได้แก่ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม สำหรับประเทศไทยสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันที่เก่าแก่ที่อยู่คู่บ้านเมืองกับชาติไทยตลอดมา เป็นสถาบันที่เลื่อมใสศรัทธาและฝังแน่น อยู่ในความรู้สึกของประชาชนคนไทย แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีภารกิจ อำนาจ และบทบาท เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย โดยการปรับปรุงแก้ไขแบบแผน ธรรมเนียม ให้เป็นคุณแก่ราษฎร ในด้านปฏิบัติพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาทรงยึดศัพทพิทธราชธรรมเป็นหลักในการปกครอง และทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เป็นผู้มีความยุติธรรม ความมีเมตตาเป็นที่พึ่ง แห่งราษฎร พระมหากษัตริย์จึงมีหน้าที่ให้ความคุ้มครองราษฎร และรักษาชาติบ้านเมืองให้มีความสงบร่มเย็นสืบไป

4.2 แนวคิดสตรีนิยม

สตรีนิยม (Feminism) คือ อุดมการณ์ ที่มุ่งเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาท ของเพศหญิงให้เท่าเทียมเพศชาย ผลักดันให้สังคมลดความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิเสรีภาพระหว่างเพศ ในนามของความเป็นมนุษย์ธรรมเดียวกันและเคารพในความแตกต่างของกันและกัน จนนำไปสู่ความจริง แห่งความสมดุลที่สตรีได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ สตรีนิยมมองว่าความแตกต่างระหว่างเพศหญิง และเพศชายมิได้เป็นเพียงความแตกต่างทางสรีรวิทยาตามธรรมชาติเท่านั้น หากเป็นความแตกต่าง ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม ที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วย แม้แนวคิดนี้ถือกำเนิดขึ้น ในตอนปลายศตวรรษที่ 19 แต่ความคิดแนวสตรีนิยมที่มีรากฐานอยู่บนความเชื่อในความเสมอภาค และความเป็นอิสระของผู้หญิงและผู้ชายนั้นมีประวัติความเป็นมายาวนานเท่ากับประวัติศาสตร์ มนุษยชาติเลยทีเดียว จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าสตรีนิยมเริ่มต้นจากการพูดถึงปัญหาความไม่เท่าเทียมและ ความทุกข์ยากของผู้หญิงเป็นหลัก เป็นแบบแผนการวิเคราะห์ที่มีวิธีคิดและวิธีดำเนินการที่มีทิศทาง โดยเฉพาะที่มุ่งมั่นไปสู่การปลดปล่อยผู้หญิงให้พ้นจากการกดขี่เอารัดเอาเปรียบให้สำเร็จ แม้ว่า แนวคิดสตรีนิยมจะมีความหลากหลายในแนวความคิดแต่ก็มีความคล้ายคลึงกันในประเด็น ของการสร้างพลังอำนาจ สตรีนิยมเป็นการกล่าวถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงและเพศชาย สตรีนิยมมองว่ามนุษย์ทุกคนเท่าเทียมกัน สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและ ไม่มีความจำเป็นที่ต้องใช้ความรุนแรง การเอารัดเอาเปรียบ การข่มเหงรังแก สตรีนิยมได้กำเนิด และเติบโตขึ้นมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคม

4.3 แนวคิดความทันสมัยทางการเมือง

การปกครองไม่ว่าจะด้วยรูปแบบใด ผู้นำหรือผู้ปกครองของแต่ละประเทศมีหน้าที่ ในการตัดสินใจหรือกำหนดแนวทางในการปกครองประเทศในด้านต่าง ๆ เพื่อก่อให้เกิด การเปลี่ยนแปลงอันส่งผลดีต่อประเทศชาติ โดยปกติการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไม่ได้จำเป็นว่า จะเป็นเรื่องที่ดีหรือเป็นความก้าวหน้าเสมอไป การเปลี่ยนแปลงอาจดีขึ้นหรือเสื่อมลงก็ได้

ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสามารถและวิสัยทัศน์ผู้นำหรือผู้ปกครองของประเทศนั้น ๆ เพราะฉะนั้นผู้นำหรือผู้ปกครองที่มีความเฉลียวฉลาด มีความคิดที่ทันสมัย ย่อมสามารถปรับปรุงบ้านเมืองไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของโลกซึ่งมีความเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา และย่อมนำพาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรือง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง นำไปสู่ความทันสมัยทางการเมืองในด้านต่าง ๆ ได้แก่ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และสังคมวัฒนธรรม อันส่งผลให้ประเทศนั้น ๆ เป็นประเทศที่มีความทันสมัยทางการเมือง เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรือง และประชาชนที่อยู่ร่วมกันในสังคมโดยมีความปลอดภัยในชีวิต ร่างกาย ทรัพย์สิน และดำเนินชีวิตโดยปกติสุข

5. ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาแนวพระราชดำริลัทธิศตวรรษที่ 21 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอบเขตการวิจัย คือ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาสถานภาพของสตรีไทยในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติจนถึงช่วงสุดท้ายของพระชนม์ชีพ โดยทำการศึกษาเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำริลัทธิศตวรรษที่ 21 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในจดหมายเหตุ พระราชนิพนธ์ พระราชหัตถเลขา ประกาศ พระราชพงศาวดาร เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงศึกษาผ่านบทสัมภาษณ์ของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญที่มีความรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ โดยเน้นเกี่ยวกับลัทธิศตวรรษที่ 21 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

6. ข้อตกลงเบื้องต้น

การศึกษาแนวพระราชดำริลัทธิศตวรรษที่ 21 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ผู้วิจัยตระหนักดีว่าสถาบันพระมหากษัตริย์นั้นเป็นที่เคารพเทิดทูนของคนไทยทุกหมู่เหล่ารวมถึงตัวผู้วิจัยเอง ผู้วิจัยมิได้มีเจตนาดูหมิ่นพระเกียรติของพระองค์ ผู้วิจัยเพียงต้องการศึกษาแนวพระราชดำริลัทธิศตวรรษที่ 21 ของพระองค์เพื่อให้ได้มาซึ่งความรู้และความเข้าใจถึงสาเหตุ ปัจจัย กระบวนการ และผลกระทบจากแนวพระราชดำริลัทธิศตวรรษที่ 21 ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะนำเสนอข้อเท็จจริงทางวิชาการตามแนวทางของระเบียบวิธีวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อสังคมและประโยชน์ในเชิงวิชาการรัฐศาสตร์และวิชาประวัติศาสตร์สืบไป

7. ข้อจำกัดในการวิจัย

การศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการศึกษาวิจัยเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งข้อมูลในประวัติศาสตร์มีค่อนข้างจำกัด และข้อมูลบางอย่าง มิได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การตีความตามเอกสารอาจทำได้ไม่ถูกต้องครบถ้วน ตามแนวพระราชดำริสิทธิสตรีของพระองค์นัก อีกทั้งสังคมไทยในยุคนั้นยังคงเป็นระบบไพร่และทาส ประชาชนทั้งชายและหญิงมิได้มีสิทธิเสรีภาพในฐานะที่เป็นเสรีชนแต่อย่างใด ดังนั้นนอกจากผู้วิจัย จะพิจารณาข้อมูลจากหนังสือ วารสาร วิทยานิพนธ์ และเอกสารทางวิชาการต่าง ๆ ที่มักจะ สอดแทรกทรรศนะของผู้เขียนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ผู้วิจัยจะต้องพิจารณาข้อมูลดังกล่าว อย่างรอบคอบครบถ้วน ตรงไปตรงมา และเป็นกลางทุกบริบทตามแนวทางของระเบียบวิธีวิจัย และผู้วิจัยหวังว่างานวิจัยชิ้นนี้จะทำให้ทราบถึงแนวพระราชดำริสิทธิสตรีของพระองค์ท่านในแบบ ที่เป็นจริงได้

8. นิยามศัพท์เฉพาะ

8.1 แนวพระราชดำริสิทธิสตรี (The women's rights initiative) คือ แนวความคิดเห็น ความคิดริเริ่มของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการพัฒนาสตรี ทั้งที่แสดงออก โดยแจ้งชัดและโดยปริยาย ในรูปพระราชดำรัส พระราชนิพนธ์ ของประชุมประกาศ หรือ พระราชกรณียกิจต่าง ๆ

8.2 สตรีนิยม (feminism) คือ อุดมการณ์ที่มุ่งมั่นเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาท ของเพศหญิงให้เท่าเทียมเพศชาย ผลักดันให้สังคมลดความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิเสรีภาพระหว่างเพศ ในนามของความมีมนุษยธรรมเดียวกันและเคารพในความแตกต่างของกันและกัน สตรีนิยมมองว่า ความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชาย มิได้เป็นเพียงความแตกต่างสรีรวิทยาตามธรรมชาติ เท่านั้น หากเป็นความแตกต่างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรมที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วย

8.3 สิทธิ (Right) คือ อำนาจอันชอบธรรมหรือความสามารถที่จะกระทำการได้ โดยชอบธรรม สิทธิของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเป็นสิ่งที่ได้รับการยอมรับโดยธรรมเนียมประเพณี หรือกฎหมาย เพราะฉะนั้นอำนาจอื่นแม้กระทั่งอำนาจของรัฐจะก้าวท้าวในสิทธิของบุคคลไม่ได้

8.4 สิทธิสตรี (Women's right) คือ สิทธิและการให้สิทธิต่าง ๆ แก่สตรีในสังคมไทย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัตถุประสงค์เพื่อให้สตรีมีสิทธิเลือกทางเดินชีวิต ของตนเองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ในฐานะมนุษย์คนหนึ่ง

9. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย ดังนี้

9.1 เพื่อทราบถึงสาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

9.2 เพื่อทราบถึงปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีใน
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

9.3 เพื่อทราบถึงผลกระทบจากแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ ที่นำมาใช้ในการศึกษามีทั้งแนวคิดที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ และแนวคิดสมัยใหม่ แนวคิดทฤษฎีบางเรื่อง เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นหลังรัชสมัยของพระองค์ แต่เพื่อให้การศึกษาวิจัยมีความสมบูรณ์ มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ครอบคลุมทุกประเด็นที่เกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ศึกษาวิจัยจึงได้นำเอาแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านั้น มาเป็นกรอบในการศึกษา นอกจากนี้ยังได้ศึกษารวบรวมวรรณกรรม ซึ่งได้แก่วิทยานิพนธ์ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ โดยตรง ซึ่งไม่พบว่ามีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยตรงมาก่อน มีเพียงงานวิทยานิพนธ์บางเรื่องที่มีสาระใกล้เคียงจึงนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการอธิบายงานวิจัยชิ้นนี้ นอกจากนี้ผู้ศึกษาวิจัยได้นำแนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเพื่อประกอบการอธิบายงานวิจัยให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ทั้งนี้ แนวความคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

1. แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์
2. แนวคิดสตรีนิยม
3. แนวคิดความทันสมัยทางการเมือง
4. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์

กรมหลวงเทเวศร์ (2513, น. 135) อธิบายว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ (Royal Institution) เป็นสถาบันเก่าแก่ที่มีอยู่คู่บ้านคู่เมืองกับชาติไทยตลอดมา นับตั้งแต่ไทยเริ่มสร้างตนเป็นชาติขึ้นมาได้ เป็นสถาบันที่เลื่อมใสศรัทธาและฝังแน่นอยู่ในความรู้สึกของประชาชนคนไทยแทบทุกคนตลอดมาเป็นเวลานานหลายร้อยปีนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย ประเทศไทยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขตลอดมา แม้ว่าจะมีการกิจ อำนาจ และบทบาทแตกต่างกันไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย

ดังจะเห็นได้จากในสมัยสุโขทัยที่มีการปกครองในระบอบราชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจเด็ดขาด ในตอนต้นของการตั้งอาณาจักรสุโขทัย พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตนอยู่ในบทบาทผู้ปกครองประเทศที่มีเอกลักษณ์พิเศษ วางพระองค์เสมือนพ่อปกครองลูกจนเรามากได้ยืนยันเสมอว่า “สมัยสุโขทัยมีการปกครองแบบพ่อปกครองลูก” แต่ตอนปลายสมัยเป็นการปกครองแบบธรรมราชา ในสมัยอยุธยา แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยสุโขทัย เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูผ่านทางอาณาจักรขอม พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรอยุธยาเพิ่มคุณลักษณะของความเป็นเทพเจ้าซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจเหนือสามัญชน พระมหากษัตริย์เป็นเทวราชา ซึ่งมีราชธรรมเป็นเครื่องกำกับ พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา จึงเป็นทั้งเทวราชาและธรรมราชา ในขณะเดียวกัน พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์สืบทอดคติทั้งสองต่อมา แม้ว่าในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนักพระมหากษัตริย์จะทรงเป็นเทวราชา แต่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ได้ทรงแก้ไขแบบแผน ธรรมเนียมให้เป็นคุณแก่ราษฎรในด้านปฏิบัติ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาทรงยึดทศพิธราชธรรมเป็นหลักในการปกครองและทรงทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง พระมหากษัตริย์เป็นองค์ความยุติธรรม ความมีเมตตาเป็นที่พึ่งแห่งราษฎร พระมหากษัตริย์จึงมีหน้าที่ให้ความคุ้มครองราษฎร และรักษาชาติบ้านเมืองให้มีความสงบร่มเย็น

ธโรธร ตูทองคำ (2545) อธิบายว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ หมายถึง สถาบันทางการเมืองการปกครองที่ผู้นำมีลักษณะของการสืบทอดอำนาจโดยทางสายโลหิตเป็นสำคัญ

องค์ประกอบของสถาบันกษัตริย์ สามารถจัดแบ่งออกได้ 3 ประการ กล่าวคือ

1. ฐานะของกษัตริย์ เป็นการศึกษาถึงฐานะของกษัตริย์ที่มีอยู่ในสังคม ที่แบ่งออกได้เป็นหลายฐานะ เช่น ฐานะหัวหน้าครอบครัวในสมัยสุโขทัย ฐานะสมมติเทพ หรือ เทวราชาในเขมร ฐานะเป็นองค์อภิปัตย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นต้น

2. อำนาจของกษัตริย์ แบ่งออกได้เป็นหลายประเภท เช่น หากแบ่งตามการยอมรับของประชาชนจะแบ่งได้เป็นอำนาจที่ชอบธรรมกับอำนาจที่ขาดความชอบธรรม หากแบ่งตามการใช้ อำนาจเป็นไปโดยสมบูรณ์หรือเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แบ่งออกได้เป็นอำนาจของกษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตย อำนาจของกษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ เป็นต้น

3. การประพฤติปฏิบัติของกษัตริย์ เป็นการให้ความสำคัญกับแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ และพระราชจริยวัตรของกษัตริย์ แบ่งออกได้เป็นหลายประเภท เช่น ธรรมราชา เทวราช ทรราช เป็นต้น

ลักษณะของสถาบันพระมหากษัตริย์ แบ่งออกได้เป็น 3 ประการ กล่าวคือ

1. สถาบันพระมหากษัตริย์ จะเป็นสถาบันทางการเมืองที่อยู่เหนือสถาบันทางการเมืองอื่นในฐานะองค์อธิปัตย์

2. สถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสถาบันทางการเมืองการปกครอง ที่ต้องได้รับการยอมรับจากสังคมจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างชอบธรรม ดังนั้นการดำรงอยู่ของสถาบันพระมหากษัตริย์จึงต้องมีฐานอำนาจเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับราชบัลลังก์ ฐานอำนาจของสถาบันกษัตริย์ที่สำคัญแบ่งออกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม

3. สถาบันพระมหากษัตริย์ จะเป็นสถาบันทางการเมืองการปกครองที่ต้องสืบทอดโดยสายโลหิตเป็นสำคัญ หมายความว่า สถาบันพระมหากษัตริย์จะมีการสืบทอดราชบัลลังก์ โดยการสืบสันตติวงศ์ การขึ้นสู่บัลลังก์จึงเป็นไปโดยการแต่งตั้งที่มีกฎหมายหรือจารีตประเพณีเป็นตัวกำหนดกรอบแนวทางปฏิบัติ

แนวคิดเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ของไทยในระบอบราชาธิปไตย

1. แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์แบบพ่อปกครองลูกหรือพ่อขุน : แนวคิดการปกครองแบบพ่อปกครองลูกหรือพ่อขุน หมายถึง การปกครองที่พระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของและใช้อำนาจอธิปไตย ถือกำเนิดสมัยสุโขทัย เกิดจากที่คนไทยเริ่มรวมกลุ่มขยายจากชุมชนเป็นอาณาจักร เหมือนหนึ่งพระมหากษัตริย์เป็นบิดาปกครองราษฎรที่เปรียบเสมือนบุตรหรือพ่อปกครองลูก เป็นการปกครองแบบพ่อขุน ที่พระมหากษัตริย์มีความใกล้ชิดกับราษฎรจุดเด่นคือความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนจะเป็นไปอย่างใกล้ชิด และจุดด้อยที่สำคัญคือเหมาะกับอาณาจักรขนาดเล็ก

2. แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์แบบธรรมราชา : แนวคิดแบบธรรมราชามุ่งแสดงคุณลักษณะและหลักธรรมทางพุทธศาสนา ธรรมราชา หมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้ทรงมีธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาและนำธรรมมาใช้ในการปกครองบริหารประเทศ พระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองโดยธรรม ตั้งมั่นอยู่ในธรรม การยึดถือธรรมเป็นหลักการปกครอง สั่งสอนประชาชนให้ตั้งในศีลธรรม ทำบุญทำทานเพื่อสั่งสมบุญบารมี ทำให้สังคมสงบสุข พระมหากษัตริย์มีหน้าที่สร้างความยุติธรรม ถือเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก

3. แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์แบบเทวราชา : แนวคิดเทวราชามาจากศาสนาพราหมณ์หรือฮินดูมีต้นกำเนิดมาจากอินเดีย เป็นที่ยอมรับจากอาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และไทยได้รับอิทธิพลมาจากเขมรอีกต่อหนึ่ง มีสมมติฐานว่า พระมหากษัตริย์เป็นปางหนึ่งของพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์ที่อวตารลงมา หลุดพ้นจากการเป็นคนธรรมดา พิธีกรรม

ทั้งหลายยกย่องพระมหากษัตริย์เสมือนหนึ่งเป็นเทพเจ้า ทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีระเบียบแบบแผนปฏิบัติที่ชัดเจน

สถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยได้รับแนวคิดทั้งจรรยาและเทวราชาทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างแนวคิดทั้งสอง เช่น พระมหากษัตริย์จะเป็นสมมติเทพ แต่การเป็นสมมติเทพมาจากการตั้งสมบุญบารมีและต้องปกครองแผ่นดินโดยธรรม ด้วยเหตุนี้จึงไม่ปรากฏถึงการที่พระมหากษัตริย์เป็นทรราช แม้จะทรงมีพระราชอำนาจสิ้นพัน แนวคิดของศาสนาพุทธและฮินดูส่งผลต่อสถาบันพระมหากษัตริย์หลายประการ

ประการแรก ทำให้พระมหากษัตริย์เป็นสิ่งที่จำเป็น ไม่ใช่เป็นของดีตามแนวคิดอุคมคติ แต่เป็นสิ่งจำเป็นที่ทำให้มนุษย์รอดพ้นจากสภาพอนาธิปไตย

ประการที่สอง พระมหากษัตริย์จะเป็นรัฐและสังคม ทรงเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของสังคม เป็นจักรกลของความเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงของสังคม ผู้ปกครองมีความเป็นจักรวาลในตนเอง เพราะต้องรับผิดชอบผลทั้งทางการเมืองและการเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติด้วย

ประการที่สาม ด้วยอิทธิพลของเทวภาพของผู้ที่เปรียบพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้ามาจากเทพเจ้าที่ไม่เป็นการอ้างสิทธิ์ปกครองโดยเทพเจ้าเสมอไป ก่อให้เกิดความเชื่อกับขุนนางและประชาชนอำนวยความสะดวกด้านการปกครองบังคับบัญชา เป็นสิ่งที่จำเป็นที่ต้องควบคุมผู้ที่ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความจงรักภักดีในหมู่ขุนนางที่มีต่อพระมหากษัตริย์และทำให้มีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากประชาชน

ประการที่สี่ การที่ไทยรับทฤษฎีเกี่ยวกับองค์เทพมาใช้ในการจัดรูปแบบการปกครองระบอบราชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด แต่อิทธิพลของพุทธศาสนาทำให้มีหน้าที่คุ้มครองประชาชน ทำให้พระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้ธรรมอีกด้วย

4. แนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ : แนวคิดนี้เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทำให้พระมหากษัตริย์ทรงมีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองประเทศ อย่างไรก็ตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของไทยในอดีตพระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจโดยสมบูรณ์ในทางทฤษฎีเท่านั้น ในทางปฏิบัติ สถาบันขุนนางจะมีอำนาจการตัดสินใจในการบริหารราชการแผ่นดิน แทนที่จะเป็นสถาบันพระมหากษัตริย์ ดังนั้นความเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของพระมหากษัตริย์ จึงขาดความสมบูรณ์

อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2547) ได้อธิบายว่า ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แนวคิดทางการเมืองและสังคมของไทยผูกพันกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ อิทธิพลของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาทำให้เกิดแนวคิดว่าผู้นำเป็นเทพเจ้าฮินดูหรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งทำให้ผู้นำกลายเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง ซึ่งได้ตกทอดเป็นมรดก

ทางวัฒนธรรมและมีอิทธิพลต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยสืบต่อมา ได้แก่ คติเทวราชาและ
 ธรรมราชา คติทั้งสองมีพื้นฐานความคิดแตกต่างกันแต่ทั้งสองคติก็น่ามีความคล้ายคลึงกันในบางส่วน
 กล่าวคือ เป็นคติเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมที่แบ่งคนเป็นลำดับชั้น พระมหากษัตริย์ทรงมี
 พระราชอำนาจสูงสุด ทรงมีหน้าที่จรรโลงธรรม คือดูแลให้คนทั้งหลายดำเนินชีวิตไปตามหลัก
 “ธรรม” คนในรัฐ มีสถานภาพแตกต่างกันอันเนื่องจาก “กรรม” ในอดีตไม่เหมือนกัน จะต้อง
 ทำหน้าที่ตามสถานภาพทางสังคมของตนเพื่อให้เกิดระเบียบและความสงบสุขในรัฐ

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้ชนชั้นนำเปลี่ยนจากการ
 ที่เคยเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติมาเป็นผู้ที่มีแนวคิดที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ต้องการอธิบาย
 ปรัชญาการต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมอย่างเป็นเหตุเป็นผล และเป็นคำอธิบายที่พิสูจน์ได้
 ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์ มีผลทำให้คติเทวราชามีอิทธิพลน้อยลง เมื่อประกอบกับอิทธิพล
 ทางความคิดของตะวันตกที่เข้ามาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ทรงปรับเปลี่ยนความคิดทางการเมืองและสังคม เพื่อให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความมั่นคงและ
 เพื่อให้การจัดระเบียบและควบคุมสังคมมีประสิทธิภาพมากขึ้น

2. แนวคิดสตรีนิยม

วารุณี ภูริสินธิ์ ธิ์ กล่าวว่า สตรีนิยม (Feminism) หมายถึง ระบบความคิดและ
 ขบวนการทางสังคมที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งผู้ชายอยู่ในฐานะ
 ที่ได้เปรียบและผู้หญิงอยู่ในสภาพที่เป็นรอง สตรีนิยมให้ความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวกับอิสรภาพ
 ส่วนบุคคล ครอบครัว รัฐ การกระจายอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันทางเพศในทางเศรษฐกิจ การเมือง
 และสังคมวัฒนธรรม และเรียกร้องให้มีการสร้างสมดุลใหม่ระหว่างเพศในนามของความ
 มีมนุษยธรรมเดียวกันและเคารพในความแตกต่างของกันและกัน (วารุณี ภูริสินธิ์ ธิ์, 2545, น. 4-5)

ฉลาดชาย รมิตานนท์ กล่าวว่า สตรีนิยม (Feminism) หมายถึง ลัทธิ แบบอย่าง แนวทาง
 ความคิดเห็น ความเชื่อ วิธีการคิดรวมหรือร่วมกันของคนกลุ่มหนึ่งที่เป็นกลุ่มวิชาชีพ สตรีนิยมเชื่อว่า
 เพศภาวะไม่ใช่สิ่งที่ถูกกำหนดไว้ในความแตกต่างระหว่างเพศต่าง ๆ และไม่ใช่ว่าเพศและการกจัด
 ทางเพศจะเปลี่ยนแปลงไม่ได้ ดังนั้น สตรีนิยมจึงมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีการกดขี่ผู้หญิง
 อีกด้วย (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2555, น. 48)

บัญญัติ เกียรติจรุงพันธ์ กล่าวว่า สตรีนิยม (Feminism) เป็นแนวคิดที่นำเสนอความรู้สึก
 ความจริงของชีวิตและพลังของสตรีออกมาให้สังคมได้รับรู้ ผลักดันให้สังคมลดความเหลื่อมล้ำ

ด้านสิทธิเสรีภาพระหว่างเพศ จนนำไปสู่ความจริงแห่งความสมดุลที่สตรีได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ (บัญชา เกียรติจรุงพันธ์, 2546, น. 11)

สมเกียรติ วันทะนะ กล่าวว่า สตรีนิยม (Feminism) หรืออิตตินิยมคืออุดมการณ์ที่พยายามส่งเสริมและยกระดับสถานภาพและบทบาททางสังคมไม่ให้ผู้หญิงต่ำด้อยกว่าผู้ชาย สตรีนิยมมองว่าความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชายมิได้เป็นเพียงความแตกต่างทางสรีรวิทยาตามธรรมชาติเท่านั้น หากเป็นความแตกต่างทางเศรษฐกิจและการเมืองซึ่งมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วย (สมเกียรติ วันทะนะ, 2551, น. 12)

อุษา พัดเกตุ กล่าวว่า แม้จะมีการบันทึกไว้ทั่วไปว่าลัทธิสตรีนิยม (feminism) ได้ถือกำเนิดขึ้นในตอนปลายศตวรรษที่ 19 แต่ความคิดแนวสตรีนิยมที่มีรากฐานอยู่บนความเชื่อในความเสมอภาคและความเป็นอิสระของผู้หญิงและผู้ชายนั้นมีประวัติความเป็นมายาวนานเท่ากับประวัติศาสตร์มนุษยชาติเลยทีเดียว หากความแตกต่างทางเพศเป็นปัจจัยของความไม่เท่าเทียมกันทางสังคมมาตั้งแต่ระยะเริ่มต้นของเผ่าพันธุ์มนุษย์ การดิ้นรนต่อสู้เพื่อแสวงหาความเสมอภาคก็คงจะไม่ใช่ความคิดของสตรีผู้ถูกกดขี่ในยุคหลัง ๆ เท่านั้น (อุษา พัดเกตุ, 2551)

ต่อศักดิ์ จินดาสุขศรี กล่าวว่า การพูดถึงปัญหาผู้หญิงนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณก่อนที่คำว่าสตรีนิยม (feminism) จะถูกใช้อย่างเป็นทางการ แม้คำว่า feminism เพิ่งถูกนำมาใช้จริง ๆ ในโลกตะวันตกเมื่อปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งว่ากันว่าปรากฏในโลกภาษาอังกฤษครั้งแรกเพื่อการรณรงค์สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งของผู้หญิง จากข้อเท็จจริงนี้จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าสตรีนิยมเริ่มต้นจากการพูดถึงปัญหาความไม่เท่าเทียมและความทุกข์ยากของผู้หญิงเป็นหลัก (ต่อศักดิ์ จินดาสุขศรี, 2558)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสรุปว่า สตรีนิยม (Feminism) คือ อุดมการณ์ที่มุ่งเปลี่ยนแปลงสถานะและบทบาทของเพศหญิงให้เท่าเทียมเพศชาย ผลักดันให้สังคมลดความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิเสรีภาพระหว่างเพศ ในนามของความมีมนุษยธรรมเดียวกันและเคารพในความแตกต่างของกันและกัน จนนำไปสู่ความจริงแห่งความสมดุลที่สตรีได้แสดงศักยภาพอย่างเต็มที่ สตรีนิยมมองว่าความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชายมิได้เป็นเพียงความแตกต่างสรีรวิทยาตามธรรมชาติเท่านั้น หากเป็นความแตกต่างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมวัฒนธรรม ที่มนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วย แม้แนวคิดนี้ถือกำเนิดขึ้นในตอนปลายศตวรรษที่ 19 แต่ความคิดแนวสตรีนิยมที่มีรากฐานอยู่บนความเชื่อในความเสมอภาคและความเป็นอิสระของผู้หญิงและผู้ชายนั้นมีประวัติความเป็นมายาวนานเท่ากับประวัติศาสตร์มนุษยชาติเลยทีเดียว จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าสตรีนิยมเริ่มต้นจากการพูดถึงปัญหาความไม่เท่าเทียมและความทุกข์ยากของผู้หญิงเป็นหลัก

ในการพัฒนาสตรีนิยมในสังคมชาวตะวันตกตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงปัจจุบัน ได้มีการแบ่งพัฒนาการออกเป็น 3 ช่วงหลัก ๆ โดยแบ่งออกเป็นคลื่นลูกที่หนึ่ง (First Wave) คลื่นลูกที่สอง (Second Wave) และคลื่นลูกที่สาม (Third Wave) (วารุณี ภูริสินธิ์, 2545, น. 29-31)

คลื่นลูกที่หนึ่ง(First Wave) (ช่วงศตวรรษที่ 17-19 จนถึงประมาณต้นศตวรรษที่ 20) กระแสความคิดหลักในช่วงนี้ คือการถกเถียงในประเด็นคุณธรรมของความเป็นหญิงความเป็นชาย ให้ความสำคัญกับความเป็นเหตุเป็นผลที่ผู้ชายมีผู้หญิงไม่มีการเรียกร้องสิทธิความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงและเพศชาย รวมทั้งความเป็นอิสระของผู้หญิง มีความพยายามผลักดันให้ผู้หญิงโดยเฉพาะในชนชั้นสูงและชนชั้นกลางได้มีโอกาสเข้าไปสู่โลกสาธารณะ ยอมรับในการแบ่งสังคมออกเป็นสองส่วน คือการมีโลกสาธารณะและโลกส่วนตัว และมองว่าหน้าที่ในโลกส่วนตัวยังเป็นความรับผิดชอบของผู้หญิง เพราะฉะนั้นในการเรียกร้องให้ผู้หญิงได้ออกมาทำงานนอกบ้าน จึงขัดแย้งกับการยอมรับความรับผิดชอบในการทำงานบ้าน ดูแลสามีและลูกของผู้หญิง ทางออกของนักสตรีนิยมในช่วงนั้นคือการเสนอให้มีการจ้างคนมาช่วยทำงานบ้าน สำหรับขบวนการเคลื่อนไหวของผู้หญิงที่สำคัญในช่วงคลื่นลูกที่หนึ่ง คือการเรียกร้องสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งของผู้หญิงในอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 จากนั้นการเคลื่อนไหวของผู้หญิงเริ่มแผ่ลงจนกระทั่งในช่วงทศวรรษ 1960 จึงเริ่มมีกระแสความเคลื่อนไหวที่แรงขึ้นจนกลายเป็นคลื่นลูกที่สอง

คลื่นลูกที่สอง(Second Wave) (เริ่มทศวรรษ 1960-1980) รากฐานแรกเริ่มของความคิดของคลื่นลูกที่สอง คือการมองว่าบทบาทของผู้หญิงในสังคมมีสภาพเป็น “ผู้อื่น” หรือเป็น “คนนอก” ได้เกิดความพยายามในการอธิบายสถานะที่เป็นรองของผู้หญิงและสาเหตุของการอยู่ในสถานะที่เป็นรองนั้น ได้เกิดสำนักคิดต่าง ๆ หลายสำนัก ได้แก่สตรีนิยมสายเสรีนิยม สตรีนิยม สายมาร์กซิสต์ สตรีนิยมสายสังคมนิยม สตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์ แม้ว่าสำนักคิดเหล่านี้มีความแตกต่างกันในหลายประเด็นทั้งในส่วนที่อธิบายถึงสาเหตุของความเป็นรองของผู้หญิงในสังคมรวมทั้งแนวทางในการกำจัดความเป็นรองนั้น แต่สำนักคิดเหล่านี้มีจุดร่วมกันคือเรียกร้องในความเท่าเทียมกันที่เหมือนกันระหว่างหญิงและชาย และเชื่อในความเป็นสากลของปัญหาและทางออกของผู้หญิง อย่างไรก็ตามในช่วง 20 ปีหลังของศตวรรษที่ 20 สภาพทางสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สภาพของผู้หญิงก็มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย รวมทั้งมีแนวความคิดใหม่ ๆ ได้เข้ามามีอิทธิพลในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น แนวคิดหลังสมัยใหม่ (Postmodernism) แนวคิดสตรีนิยมก็ได้รับอิทธิพลความคิดดังกล่าวด้วย จนก่อให้เกิดคลื่นลูกที่สามขึ้น

คลื่นลูกที่สาม (Third Wave) (ช่วงปลายทศวรรษที่ 1980 จนถึงปัจจุบันนี้) พวกคลื่นลูกที่สาม ได้ตั้งคำถามต่อข้อเสนอพื้นฐานของแนวคิดสตรีนิยมที่ผ่านมา เช่น ความเป็นสากลของปัญหาของผู้หญิงโดยไม่พิจารณาถึงเงื่อนไขของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ระบบคิดแบบคู่ตรงข้าม ความเชื่อในการได้มาซึ่งความรู้ตามแนววิทยาศาสตร์ ความคิดคลื่นลูกที่สามเห็นด้วยว่ามีความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชายเนื่องจากให้ความสนใจในเรื่องที่เกี่ยวกับร่างกายโดยมองว่าเมื่อผู้หญิงและผู้ชายมีร่างกายที่แตกต่างกันย่อมนำมาซึ่งประสบการณ์ที่แตกต่างกัน ปฏิเสธการแบ่งแยกระหว่างเพศทางชีวะและเพศทางสังคม ความเฉพาเจาะจง ความหลากหลาย และความแตกต่างของผู้หญิง ความขัดแย้ง รวมทั้งเรื่องอัตลักษณ์ของผู้หญิง รวมทั้งให้ความสำคัญกับสถานะความเป็น “ผู้อื่น” หรือ “คนนอก”

นักคิดและแนวคิดที่สำคัญในยุคเริ่มแรกของสตรีนิยม

แมรี โวลส โตนคราฟต์ (Mary Wollstonecraft) (ค.ศ. 1759-1797) เป็นชาวอังกฤษ ได้เขียนหนังสือที่ถือเสมือนได้ว่าเป็นคำประกาศของขบวนการเรียกร้องสิทธิสตรีในประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในศตวรรษต่อมา หนังสือนั้นมีชื่อว่า A Vindication of the Rights of Woman ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1792 (พ.ศ. 2335) นับเป็นหนังสือเล่มแรกที่ทำลายต่อความเหนือกว่าผู้ชายทั้งระบบ ทำลายต่อความเชื่อเกี่ยวกับความเป็นชายและความเป็นหญิงที่มีมาแต่เดิม และปฏิเสธความเชื่อในเรื่องความด้อยกว่าของผู้หญิง นอกจากนี้ โวลส โตนคราฟต์ยังเป็นคนแรกที่บอกว่า ความคิดที่ว่าผู้หญิงเป็นผู้ที่ช่วยเหลือตัวเองไม่ได้ ไม่มีเหตุผลและเจ้าอารมณ์ เป็นความคิดที่ผู้ชายสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของตนเอง และได้เสนอว่าความแตกต่างระหว่างผู้หญิงกับผู้ชายที่ปรากฏอยู่ เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางสังคม มิใช่ความแตกต่างกันตามธรรมชาติ ดังที่นักปรัชญาผู้ชายทั้งหลายเสนอมา แต่เธอก็ยอมรับว่า ผู้หญิงยังดูเหมือนว่าไม่มีเหตุผล เป็นคนที่ไม่รู้จักใช้สมอง สนใจแต่เรื่องไร้สาระและความสวยงามของร่างกาย หมกมุ่นในเรื่องของความรัก แต่เธอเสนอว่าที่เป็นเช่นนั้น ไม่ใช่เป็นเพราะธรรมชาติของผู้หญิง แต่เป็นผลจากการอบรมเลี้ยงดู การฝึกฝน หรือการศึกษาที่ผู้หญิงได้รับ เพราะฉะนั้นต้องเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาเพื่อให้ผู้หญิงมีความเป็นเหตุเป็นผลและเป็นอิสระให้ได้ โดยที่ผู้หญิงต้องได้รับการศึกษาแบบเดียวกันและเท่าเทียมกับผู้ชายและเรียนร่วมกับผู้ชาย แนวความคิดของโวลส โตนคราฟต์ ที่เสนอใน A Vindication of the Rights of Woman สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของอุดมการณ์เสรีนิยมที่ให้ความสำคัญต่ออิสรภาพส่วนบุคคล เสรีภาพและความเท่าเทียมกัน (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 32-38)

จอห์น สจ๊วตมิล (John Stuart Mill) จอห์น สจ๊วตมิล เป็นนักปรัชญาชาวอังกฤษที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นนักสตรีนิยมยุคบุกเบิก ผลงานของเขา The Subjection of Women ได้ถูกอ้างถึงอย่างมากในสตรีนิยม ชื่อของเขามักถูกกล่าวคู่กับแฮร์เรียต เทเลอร์ (Harriet Taylor) อยู่เสมอ

เนื่องจากทั้งคู่เป็นเพื่อนร่วมคิดเป็นเวลาอันยาวนาน และในช่วงปลายชีวิตของเทเลอร์ ทั้งคู่ได้แต่งงานกัน หนังสือ *The Subjection of Women* ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1869 (พ.ศ.2412) ถือได้ว่าเป็นหนังสือที่มีอิทธิพลต่อนักสตรีนิยมในรุ่นหลัง ๆ โดยเฉพาะสตรีสายเสรีนิยม มิลเลนอในหนังสือดังกล่าวว่า ไม่มีความแตกต่างทางเพศตามธรรมชาติระหว่างหญิงและชาย ความเป็นรองของผู้หญิงไม่เคยชอบด้วยเหตุผลแต่ถูกยึดเยียดให้โดยสังคม เริ่มจากการที่ผู้หญิงมีสิทธิ์ที่อ่อนแอกว่า และต่อมาความเป็นรอนั้นก็ถูกยืนยันโดยกฎหมายและระบบทางการเมือง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สังคมปรับเปลี่ยนสิ่งที่เป็นเพียงความเป็นจริงทางสรีระมาเป็นสิทธิทางกฎหมาย เขาเห็นว่าสาเหตุหลักของความเป็นรองของผู้หญิง คือความไม่เป็นธรรมชาติของกฎหมาย เพราะฉะนั้นจึงต้องเรียกร้องให้มีการแก้ไขกฎหมายเพื่อสร้างโอกาสที่มีความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ มิลเลนอว่าการให้การศึกษาที่เหมือนกันระหว่างเพศยังไม่เพียงพอ สังคมต้องให้ผู้หญิงมีเสรีภาพในฐานะที่เป็นพลเมืองและมีโอกาสทางการทำงานหรือทางเศรษฐกิจเช่นเดียวกับที่ผู้ชายได้รับด้วย และผู้หญิงควรมีสิทธิตัดสินใจในชีวิตของตนเองและมีโอกาสเข้าไปอยู่ในโลกสาธารณะของผู้ชาย ความคิดที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงรวมทั้งข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของมิลเลนอให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของแนวคิดเสรีนิยม ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดกระแสหลักของสังคมอังกฤษในขณะนั้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเสรีภาพ ความเท่าเทียมกันของพลเมือง และปัจเจกนิยม รวมทั้งการให้ความสำคัญกับกฎหมายในการได้มาซึ่งความเป็นธรรม นอกจากนี้มิลเลนอยังมองความสัมพันธ์ของสามีภรรยาที่เป็นอยู่มีสภาพไม่ต่างจากความสัมพันธ์ของนายกับทาส หรือนายกับบ่าว การแต่งงานทำให้ผู้หญิงมีสถานะที่แย่งลงเพราะทำให้สามีมีสิทธิทางกฎหมายในการควบคุมร่างกายและทรัพย์สินของภรรยา การที่จะทำให้เกิดความเท่าเทียมกันของสามีและภรรยา ก็ต้องแก้กฎหมายแต่งงาน ต้องให้ผู้หญิงมี โอกาสทางการศึกษาและการประกอบอาชีพเช่นเดียวกับผู้ชาย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 38-43)

ซีโมน เดอ โบวัวร์ (Simone De Beauvoir) ซีโมน เดอ โบวัวร์ เป็นนักสตรีนิยมชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคนหนึ่ง เธอได้เขียนหนังสือที่ชื่อว่า *The Second Sex* ตีพิมพ์ครั้งแรกในปี ค.ศ.1949 (พ.ศ. 2492) หนังสือเล่มนี้ถือเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างสตรีนิยมคลื่นลูกที่หนึ่งและคลื่นลูกที่สอง เพราะว่าแนวคิดที่ถูกเสนอได้สะท้อนถึงคลื่นลูกที่หนึ่งเป็นครั้งสุดท้าย กล่าวคือ เดอ โบวัวร์ยังมีความเชื่อในเรื่องมนุษยธรรม ความเท่าเทียมกัน เหตุผล และความเหมือนกันระหว่างเพศ ในขณะที่เดียวกันก็เป็นจุดเริ่มต้นของคลื่นลูกที่สอง คือเรียกร้องให้ผู้หญิงเอาชนะต่ออุปสรรคทางชีวภาพเพื่อเข้าไปอยู่ในโลกของเหตุผลและวัฒนธรรมของผู้ชาย และตั้งคำถามต่อบทบาทของผู้หญิงในโลกส่วนตัว โดยมองว่าบทบาทของแม่และเมียขัดแย้งกับบทบาทที่เป็นอิสระของผู้หญิง ประเด็นหลัก ๆ ในหนังสือ *The Second Sex* คือ ผู้หญิงอยู่สภาพที่เป็นผู้อื่นในความสัมพันธ์ทางสังคม เดอ โบวัวร์ มีทัศนะด้านลบต่อร่างกายของผู้หญิงและมองว่า

เป็นข้อค้อยของผู้หญิง สภาพทางสรีระของผู้หญิงนำมาซึ่งความทุกข์ยาก ความค้อยกว่าของผู้หญิง ไม่ได้เกิดขึ้นเพราะผู้หญิงแตกต่างทางร่างกายจากผู้ชาย แต่เพราะสถานการณ์ทางสังคมทำให้เป็นเช่นนั้น ผู้หญิงถูกทำให้เป็นผู้อื่นโดยสังคม การเป็นเมียและแม่ การแต่งงานได้ทำให้ชีวิตผู้หญิงอยู่ในสภาพที่ต้องตัดขาดจากโลกฟุ้งฟิงผู้ชายและยอมจำนน ผู้หญิงคาดหวังต้องการความสุขจากการแต่งงานและสิ่งที่ได้คือการแต่งงานทำให้ชีวิตผู้หญิงจำกัดอยู่แต่ในบ้าน โลกของเขามีเพียงบ้านสามีและลูก ผู้หญิงถูกมองว่าเป็นคนไม่ค่อยสนใจกับเรื่องต่าง ๆ ทางสังคม และยอมรับกับผู้นำที่ใช้อำนาจหรือเผด็จการเพราะผู้หญิงอยู่ภายใต้อำนาจของผู้ชายมาโดยตลอด สภาพการเป็น “เพศที่สอง” (the second sex) ของผู้หญิง เป็นการถูกสร้างขึ้นโดยสถานการณ์ของชีวิตผู้หญิงที่เป็นอยู่ ไม่มีความเป็นผู้หญิงโดยธรรมชาติ เพราะฉะนั้นเมื่อสภาพการณ์ทางสังคมเปลี่ยนไปผู้หญิงก็จะเปลี่ยนแปลงด้วย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 43-54)

แนวคิดสตรีนิยมสามารถแบ่งออกเป็นสำนักต่าง ๆ หลายสำนัก ดังนี้

2.1 แนวคิดสตรีนิยมสายเสรีนิยม (Liberal Feminism) : มีรากฐานมาจากปรัชญาแนวเสรีนิยม (Liberalism) ในศตวรรษที่ 17 ที่พิจารณาและเชื่อว่ามนุษย์เป็นปัจเจกบุคคลที่มีความสามารถในการใช้เหตุผลดังนั้นสังคมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนได้พัฒนาและใช้ความสามารถในการใช้เหตุผล สตรีนิยมแนวเสรีนิยมซึ่งมองว่าหญิงและชายมีความเสมอภาคกันในฐานะมนุษย์ที่มีความสามารถในการใช้เหตุผล แต่ความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ เป็นการปลูกฝังของสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนออกมาให้เห็นในความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ (กุลธินี มุทธากลิน และวารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2554, น. 17) ทำให้เกิดความแตกต่างกันอย่างที่เป็นอยู่ การจำกัดบทบาทผู้หญิงโดยความเชื่อทางประเพณีและกฎหมายจึงเป็นเรื่องไม่ยุติธรรม การต่อสู้หลักของสตรีนิยมสายนี้คือการต่อสู้ผ่านทางการแก้ไขกฎหมาย หรือการแก้ไขในแนวสังคมสงเคราะห์ ไม่ให้ความสำคัญกับการแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงที่โครงสร้างทางสังคม (อรุณี กาศยานนท์, วสันต์ ปวนปิ่นวงศ์, และชนิดาภา ชะลอมวงษ์, 2561, น. 15) ดังนั้น แนวทางแก้ปัญหากลุ่มนี้จึงเน้นไปที่การแก้ไขอคติและเลือกปฏิบัติต่อเพศ การเปิดโอกาสด้านการศึกษา กฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ และการทำงานของผู้หญิงให้เท่าเทียมผู้ชาย รวมถึงการลดภาระด้านงานบ้านของผู้หญิงเพราะเชื่อว่าถ้าผู้หญิงมีโอกาสที่เท่าเทียมแล้วผู้หญิงจะเป็นเหมือนผู้ชายได้ทุกอย่าง ไรก็ตามสตรีนิยมสายเสรีนิยมก็ถูกวิจารณ์อย่างรุนแรงและต่อเนืองว่า แนวคิดต่าง ๆ ที่เสนอมานี้ เป็นแนวคิดของผู้หญิงชนชั้นกลางและชนชั้นสูงเท่านั้น (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 71)

2.2 แนวคิดสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ (Marxist Feminism) : แนวคิดที่มีอิทธิพลต่อสตรีนิยมสายนี้คือ แนวคิดของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Mark) และเฟร็ดริช เองเกลส์ (Frederick Engles)

อย่างไรก็ตามแนวคิดมาร์กซิสต์นั้น ไม่ได้มีจุดเริ่มต้นเพื่อพิจารณาความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศ หรือการถูกเอารัดเอาเปรียบของผู้หญิงในสังคม หากแนวคิดของมาร์กซ์นั้นเป็นแนวคิดที่สร้างขึ้นมาจากเพื่ออธิบายและวิพากษ์วิธีการผลิตรูปแบบหนึ่ง นั่นคือ วิธีการผลิตแบบทุนนิยมไม่ได้ให้ความสำคัญต่อประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างเพศโดยตรง (กุลลิตินี มุททากลิน และวาร์รัก เกลิมพันธุศักดิ์, 2556, น. 11-19) กรอบแนวคิดของสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์ถูกจำกัดอยู่ในมุมมองทางด้านปัจจัยการผลิตเพียงด้านเดียว กล่าวคือ หากเพศหญิงได้ครอบครองปัจจัยการผลิตเช่นเดียวกับเพศชายเพศหญิงและเพศชายจะเท่าเทียมกัน โดยไม่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของชายหญิงในครอบครัว ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา (กัญญาภัค ตระสินชัย, 2548, น. 72) แนวคิดสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์เสนอว่าผู้หญิงจะมีความเหมาะสมในทางทฤษฎีและการเมืองต่อเมื่อผู้หญิงดำรงอยู่ในโลกของผู้ชาย ในงานที่ได้รับค่าจ้าง แนวคิดนี้จึงมองว่าผู้หญิงต้องเข้าสู่ระบบการผลิตทางสังคมและเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นแรงงาน โดยวิเคราะห์ว่าการกดขี่ผู้หญิงนั้นสัมพันธ์กับกระบวนการผลิตดังนั้นจึงเรียกร้องให้ผู้หญิงเข้าร่วมต่อสู้เพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เมื่อระบบที่ไม่ยุติธรรมหมดไปแล้ว ผู้หญิงจะหลุดพ้นจากการถูกเอารัดเอาเปรียบไปด้วย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 77)

2.3 แนวคิดสตรีนิยมสายสุดขั้วหรือสตรีนิยมสายถอนรากถอนโคน (Radical Feminism) : การเปลี่ยนแปลงถอนรากถอนโคนไม่ได้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างสังคม แต่เป็นการทำความเข้าใจและต่อสู้ภายในตัวเองของผู้หญิง หลีกหนีจากการต่อสู้ทางการเมือง และถอนตัวจากความพยายามที่จะเข้าไปอยู่ในโครงสร้างสังคมชายเป็นใหญ่ กลุ่มนี้มองความสัมพันธ์ชายหญิงเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจและระบบที่ผู้ชายเป็นใหญ่ โดยการแบ่งแยกเพศเป็นชายหญิงเป็นการแบ่งที่พื้นฐานที่สุดซึ่งมาก่อนชนชั้นหรือสีผิว ระบบชายเป็นใหญ่สร้างการยอมรับต่อความสัมพันธ์ทางเพศที่หลอมน้ำผ่านทางกระบวนการขจัดเกลตาทางสังคมทำให้เป็นเรื่องธรรมชาติธรรมดาปกติตามค่านิยม (อรุณี กาศยานนท์ และคณะ, 2561, น. 17) ข้อเสนอของแนวคิดสตรีนิยมแนวถอนรากถอนโคน ไม่ใช่เรื่องความเท่าเทียมกับผู้ชายในโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ หรือการทำให้ผู้หญิงเหมือนผู้ชายแต่เป็นการปฏิเสธการกดขี่ในทุกรูปแบบทั้งในระบบการเมืองเศรษฐกิจและสังคม แนวคิดนี้ให้ความสำคัญต่อสถานะที่เป็นรองของผู้หญิงและมองว่าความเป็นรองที่เกิดขึ้น มีสาเหตุมาจากความต้องการเหนือกว่าของผู้ชายและอุดมการณ์ชายเป็นใหญ่ ได้พยายามสร้างความชอบธรรมต่อความเหนือกว่าของผู้ชาย และทำให้ความเหนือกว่านี้ดำรงอยู่ในความเชื่อของคนในสังคมผ่านทางกระบวนการขจัดเกลตาทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ และมีเป้าหมายร่วมกันคือ การปลดปล่อยผู้หญิงจากการกดขี่ทางเพศ ข้อเสนอแนะของสตรีนิยมแนวถอนรากถอนโคน ก็คือ ในเมื่อประเด็นเรื่องเพศและความสัมพันธ์ทางเพศเป็นรากฐานของการกดขี่ผู้หญิงแล้ว ทางออกก็คือผู้หญิงจะต้อง

เข้าไปควบคุมร่างกายและความสัมพันธ์ทางเพศของตนเอง และทำให้เรื่องของเพศเป็นแหล่งที่มาของอำนาจของตน (กุลลีนี มุทธากลิน และวราวัฑฒ์ เจลิมพันธุศักดิ์, 2556, น. 11-22) ต่อมาสตรีนิยมสายนี้ได้มีการแตกย่อยเป็นสตรีนิยมสายวัฒนธรรม (Cultural Feminism) และสตรีนิยมสายนิเวศ (Ecofeminism)

2.4 แนวคิดสตรีนิยมสายวัฒนธรรม (Cultural Feminism) : ในคริสต์วรรษที่ 19 นับได้ว่าเป็นการออกมาโต้กับแนวคิดสตรีนิยมในยุคแห่งการรู้แจ้ง เช่น การสนับสนุนให้สตรีสามารถพึ่งพาและปกครองตนเองได้ ไม่ใช่แค่การมีชีวิตผ่านชีวิตของผู้ชายที่เป็นเจ้าของเธอ และได้เพิ่มเติมความสำคัญของการเติบโตทางอินทรีย์ที่จะทำให้สามารถเติบโตทางปัญญาได้ด้วย (อรุณี กาศยานนท์ และคณะ, 2561, น. 15) สตรีนิยมสายวัฒนธรรมนี้ได้รับอิทธิพลมาจากสตรีนิยมแนวอนาราคอนโคเน เป็นแนวคิดที่เชิดชูและชื่นชมความเป็นผู้หญิง เน้นให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมผู้หญิง สตรีนิยมสายวัฒนธรรมโดยภาพรวมจะยอมรับว่าผู้หญิงและผู้ชายมีคุณลักษณะที่แตกต่างกันเหมือนที่เคยเชื่อกันในอดีต แต่นักสตรีนิยมสายนี้เสนอว่าคุณลักษณะที่เป็นหญิงนั้นดีกว่าหรือเหนือกว่าของผู้ชาย ไม่ว่าจะเป็นความเอื้ออาทร การเอาใจใส่ดูแล ความอ่อนโยน ความสันติ ไม่ก้าวร้าว ล้วนเป็นคุณลักษณะที่ผู้หญิงควรชื่นชม และรักษาความเป็นหญิงเหล่านั้นไว้ ส่วนผู้ชายจะมีความก้าวร้าว การแข่งขัน เพราะฉะนั้นพวกเขาจะเรียกร้องให้รักษาความแตกต่างระหว่างผู้หญิงและผู้ชายไว้ ซึ่งต่างจากพวกสตรีนิยมสายเสรีนิยมอย่างคนละขั้นที่เดียวเพราะสตรีนิยมสายเสรีนิยมพยายามเสนอว่าผู้หญิงและผู้ชายไม่แตกต่างกัน และต้องการให้ผู้หญิงมีคุณลักษณะเช่นเดียวกับผู้ชาย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 103-104)

2.5 แนวคิดสตรีนิยมสายนิเวศ (Ecofeminism) : มีความเชื่อคล้ายคลึงกับสายวัฒนธรรมว่าผู้หญิงมีความแตกต่างจากผู้ชายและดีกว่าผู้ชายตามธรรมชาติ แต่เสนอเพิ่มเติมว่าผู้หญิงมีความใกล้ชิดหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับธรรมชาติ เช่น การที่ผู้หญิงเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรทำให้ผู้หญิงเชื่อมโยงกับธรรมชาติ เชื่อมโยงกับโลก ส่วนผู้ชายนั้นใกล้ชิดกับวัฒนธรรม และในนามของวัฒนธรรมผู้ชายได้พยายามและประสบความสำเร็จในการข่มเหงรังแกทั้งผู้หญิงและธรรมชาติ การเชื่อมโยงผู้หญิงเข้ากับธรรมชาตินี้ได้นำไปสู่การฟื้นฟูพิธีกรรมโบราณที่ให้ความสำคัญกับการบูชาพระแม่เจ้า พระจันทร์ สัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งระบบสืบพันธุ์ของผู้หญิง โดยมองว่าธรรมชาติเปรียบเสมือนแม่และพระแม่เจ้า ซึ่งเป็นที่มาของพลังอำนาจและแรงบันดาลใจ และเรียกร้องให้มีการปฏิเสช วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (อรุณี กาศยานนท์ และคณะ, 2561, น. 21) สตรีนิยมสายวัฒนธรรมและสายนิเวศถูกวิจารณ์ว่าเป็นพวกสารัตถนิยม คือ เชื่อว่ามีธาตุแท้ของความเป็นหญิงตามธรรมชาติ ความเป็นผู้หญิงที่เป็นหนึ่งเดียว ที่เป็นสากล ไม่คำนึงถึงความแตกต่าง

ทางวัฒนธรรมหรือชนชั้นของผู้หญิง หรือปัจจัยทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมหรือสังคมของแต่ละยุคสมัย (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 103-104)

2.6 แนวคิดสตรีนิยมสายสังคมนิยม (Socialist Feminism) : แนวคิดนี้เป็นการผสมผสานระหว่างสตรีนิยมแนวมาร์กซิสต์ แนวถอนรากถอนโคน และจิตวิเคราะห์เข้าด้วยกัน โดยมองว่าโครงสร้างของการกดขี่ทางชนชั้นและระหว่างเพศนั้นเกี่ยวเนื่องและทับซ้อนกัน ระบบชายเป็นใหญ่ไม่ได้เกิดขึ้นจากการกดขี่ชนชั้น หากแต่ดำรงอยู่ก่อนและได้สืบทอดจากสังคมยุคหนึ่งไปยังสังคมยุคอื่น ๆ (กุลลณี มุทธากลิน และวราวัณ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์, 2556, น. 25) สตรีนิยมแนวสังคมนิยมมีแนวคิดที่ว่าความแตกต่างของผู้หญิงผู้ชายถูกกำหนดโดยสถานะของสังคมที่ทำให้แตกต่าง และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเพื่อให้เกิดความเสมอภาคหญิงชาย คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ (อรุณี กาศยานนท์ และคณะ, 2561, น. 20) สำนักคิดสตรีนิยมสายสังคมนิยมเกิดขึ้นจากความไม่พอใจแนวคิดของมาร์กซิสต์ ที่ไม่เห็นความสำคัญของมิติทางเพศ สตรีนิยมสายสังคมนิยมให้ความสำคัญกับพื้นที่ส่วนตัว ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชายหญิง รวมทั้งหน้าที่ในการให้กำเนิดบุตรของผู้หญิงและเชื่อในความเหมือนกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย แบ่งพื้นที่โลกส่วนตัวและโลกสาธารณะ โดยเสนอว่าผู้หญิงต้องผลักดันให้โลกส่วนตัวเข้าไปอยู่ในโลกสาธารณะ และให้ความสนใจประเด็นการทำงานของหญิงที่ถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคม การที่จะปลดปล่อยหรือให้อิสระแก่หญิงนั้น ผู้หญิงจำเป็นต้องเข้าไปร่วมในการผลิตสาธารณะ สตรีนิยมสายสังคมนิยมถือว่ามีความคล้ายคลึงกับสตรีนิยมสายมาร์กซิสต์อยู่หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นการเชื่อว่าหญิงกับชายมีความเหมือนกัน หรือการวิเคราะห์สังคม โดยแบ่งเป็นโลกส่วนตัวและโลกสาธารณะ รวมทั้งการเสนอให้ผลักดันโลกส่วนตัวเข้าไปอยู่ในโลกสาธารณะ แต่ที่ต่างกันคือสตรีนิยมสายสังคมนิยมมองว่าการอธิบายถึงการกดขี่หญิงจำเป็นต้องทำเข้าใจต่อโลกหรือพื้นที่ส่วนตัวด้วย เช่น ความสัมพันธ์ เชิงอำนาจระหว่างเพศหญิงกับเพศชายและหน้าที่การให้กำเนิดเด็กของผู้หญิง(วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 115)

2.7 แนวคิดสตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Feminism) : สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์ได้นำแนวคิดของจิตวิเคราะห์เข้ามาใช้ในการอธิบายถึงพัฒนาการความเป็นหญิงและความเป็นชาย ซึ่งนำไปสู่ความเป็นรองของผู้หญิง โดยเชื่อว่าการทำความเข้าใจต่อพัฒนาการความเป็นหญิงและความเป็นชายนั้นจำเป็นต้องทำความเข้าใจในระดับจิตใจ เพราะฉะนั้นจิตวิเคราะห์จึงเป็นแนวคิดที่สำคัญในการช่วยทำความเข้าใจต่อพัฒนาการทางจิตดังกล่าว และจะทำให้เข้าใจสภาพความเป็นรองของผู้หญิงที่เป็นอยู่ (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 134) แนวคิดนี้เริ่มจากการนำเอาแนวคิดจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ (Sigmund Freud) มาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ โดยพิจารณาว่าคุณลักษณะทางเพศเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากพัฒนาการในวัยเด็กของมนุษย์

โดยพัฒนาการของจิตไร้สำนึก (Unconscious) อันเป็นที่มาของการก่อตัวของบุคลิกลักษณะของเพศหญิงและเพศชาย และความสัมพันธ์ระหว่างเพศที่สมบูรณ์และปกติในวัยผู้ใหญ่ โดยทำการศึกษาและพัฒนาทฤษฎีที่เรียกว่า ปมโอดิปัส (Oedipus complex) (กุลลินี มุทธากลิน และวารักษ์ เถลิมนันท์, 2556, น. 28) สตรีนิยมสายจิตวิเคราะห์ห่มองว่า ในสภาพแรกเริ่มเด็กจะไม่มีสภาพที่แตกต่างกันในความเป็นเพศ ไม่เกี่ยวข้องกับอำนาจ แต่ต่อมาอำนาจได้เข้ามาและสร้างความแตกต่างทางเพศในทางวัฒนธรรม ความแตกต่างระหว่างเพศหญิงและเพศชายจึงเกิดขึ้น (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 136) ความแตกต่างกันนั้นไม่ได้เป็นผลมาจากความแตกต่างทางชีวภาพ แต่เป็นผลผลิตของสังคม ความแตกต่างที่เกิดขึ้นไม่สามารถอธิบายเพียงว่าเป็นการเลียนแบบบทบาทของพ่อแม่ในระดับจิตสำนึก เพราะความแตกต่างดังกล่าวเป็นผลจากความสัมพันธ์ที่เด็กมีต่อผู้อื่นตั้งแต่เด็กยังไม่ตระหนักถึงความเป็นตัวตน การจัดการเลี้ยงดูเด็กคือแม่เป็นคนดูแลหลัก โดยพ่อเข้ามาเกี่ยวข้องน้อยมาก ก่อให้เกิดบุคลิกภาพของความเป็นหญิงความเป็นชายที่นำไปสู่ความไม่เท่าเทียมกันทางเพศ และการกดขี่ทางเพศ (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 149)

2.8 แนวคิดสตรีนิยมสายหลังสมัยใหม่ (Feminist Post-Modernism) : สตรีนิยมแนวคิดต่างๆ ข้างต้นถูกมองว่าเป็นผลผลิตของแนวคิดในยุคสมัยใหม่ และถูกวิจารณ์จากสตรีนิยมสายแนวคิดหลังสมัยใหม่ว่ามีข้อบกพร่องโดยเฉพาะประเด็นการเสนอภาพผู้หญิงที่เป็นหนึ่งเดียวคือเชื่อว่าผู้หญิงทั้งโลกมีความเหมือนกัน ไม่คำนึงถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรม ทางชาติพันธุ์ ทางชนชั้น สตรีนิยมสายหลังสมัยใหม่ซึ่งได้รับความสนใจอย่างสูงตั้งแต่ทศวรรษ 1980 เป็นต้นมาได้ให้ความสำคัญต่อความแตกต่างของกลุ่มผู้หญิง รวมทั้งความหลากหลายที่มีอยู่ของผู้หญิงแต่ละคน (อรุณี กาศยานนท์ และคณะ, 2561, น. 22) แนวคิดหลังสมัยใหม่ปฏิเสธความเชื่อหรือระบบความคิดของยุคสมัยใหม่ทั้งหมด ไม่เชื่อในเรื่องการมีคำอธิบายที่เป็นหลักแบบเดียวกันของการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในโลกใบนี้ นักสตรีนิยมวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากว่าการครอบงำในวงการวิชาการที่มีชายเป็นใหญ่เพราะข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงมีน้อยมาก ผู้หญิงจะไม่ได้ได้รับความสนใจในการศึกษาหรือถ้าได้รับการศึกษาก็เป็นเพียงข้อมูลประกอบเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้มาจากการที่ผู้หญิงถูกมองว่าไม่มีส่วนสำคัญในการกำหนดสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม และอาจจะเพราะนักวิชาการที่เป็นผู้ชายมีจำนวนที่น้อยกว่าชายมาก เพราะฉะนั้นจะพบว่าในการศึกษาสังคมไม่ว่าในด้านใดก็ตามมักไม่ค่อยมีเรื่องของผู้หญิงปรากฏออกมา ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต การรวมกลุ่ม การจัดการความขัดแย้ง ระบบความคิด ใดๆ ที่ในทุกสังคมมีผู้หญิงอยู่ไม่น้อยกว่าครึ่งหนึ่ง ดังนั้นเมื่อมีความคิดสตรีนิยมเกิดขึ้น ความคิดรวบยอดความเป็นเพศจึงถูกมองว่าเป็นหน่วยการวิเคราะห์ที่สำคัญในการศึกษาสังคม เพราะทำให้เราได้เรียนรู้ถึงประชากรอีกครึ่งหนึ่งของสังคม ที่มีส่วน

สัมพันธ์กับความเป็นไปในทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และทำให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องมากขึ้น ต่อสังคมนั้น (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 160)

การกำเนิดสตรีนิยมในสังคมไทย

พัฒนาการของแนวคิดสตรีนิยมของผู้หญิงในสังคมไทยนั้น เริ่มต้นจากการต่อสู้อย่าง กระจัดกระจายของปัจเจกบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศในด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะสิทธิมนุษยชนเบื้องต้น พัฒนาการของแนวคิดสตรีนิยมในช่วงต่อมานั้นได้รับอิทธิพล จากแนวคิดสตรีนิยมสำนักเสรีนิยม (Liberal Feminism) จากตะวันตก ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการ เรียกร้องเพื่อความเท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ ระหว่างหญิงและชาย อย่างเช่นสิทธิความเท่าเทียมกัน ทางกฎหมาย การครองคู่แบบผัวเดียวเมียเดียว โอกาสที่เท่าเทียมกันทางการศึกษา เป็นต้น (กุลลณี มุทชากลิน และวราธิกร เจริญพันธุ์ศักดิ์, 2556, น. 32-41) แม้ระยะแรกเริ่มของสตรีนิยมในสังคมไทย จะเป็นการเรียกร้องในฐานะปัจเจกบุคคล แต่การเรียกร้องในครั้งนั้นก็ส่งผลให้เกิด การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ กรณีแรกคือ กรณีอำแดงเหมือนที่รักใคร่ชอบพอกับนายริดและได้เสียกัน แล้วแต่ถูกพ่อแม่ของอำแดงเหมือนบังคับให้แต่งงานกับนายภู อำแดงเหมือนไม่ยินยอม และต่อสู้ โดยทำเรื่องฎีการ้องต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงตัดสินให้อำแดงเหมือนเป็น ภรรยาของนายริด เพราะทรงพิจารณาว่าการที่พ่อแม่บังคับบุตรให้แต่งงานครั้งนั้นมีลักษณะเป็น การขายบุตร และพระองค์ทรงแก้กฎหมายใหม่ ซึ่งระบุว่าบิดามารดาจะขายบุตรก็ต่อเมื่อบุตร ยินยอมให้ขาย และชายที่จูดคร่าหญิงไป จะถือว่าหญิงนั้นเป็นภรรยาต่อเมื่อหญิงนั้นยินยอม เท่านั้น กรณีที่สองคือ อำแดงจั่นได้ทำฎีกาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวโทษ ผัวว่าลักเอาชื่อของตนไปขายไว้กับผู้อื่น โดยตนไม่รู้เห็นด้วย ซึ่งตามกฎหมายเดิมกำหนดให้ผัวขาย เมียได้ ซึ่งรัชกาลที่ 4 จึงทรงมีพระราชดำริว่า “กฎหมายนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูแล้วเหมือนผู้หญิงเป็น ควาย ผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเสีย” และทรงแก้กฎหมายใหม่ว่า ผัวจะขายเมียได้ ก็ต่อเมื่อเมียยอมให้ขาย โดยลงลายมือเมียไว้เป็นหลักฐานและให้มีพยานรู้เห็นด้วย การเปลี่ยนแปลง ของสตรีนิยมในสังคมไทยระยะแรกเริ่มที่สำคัญประการหนึ่งคือ การที่ผู้หญิงได้รับการศึกษา ในระบบโรงเรียน ทำให้ผู้หญิงอ่านออกเขียนได้และมีโอกาสรับรู้ถึงความเป็นไปต่าง ๆ ของสังคม มากขึ้น มีโอกาสเลือกสิ่งที่คุณเองต้องการ รวมทั้งสามารถเขียนเพื่อแสดงออกถึงความต้องการของ ตนต่อสาธารณชนมากขึ้น (วารุณี ภูริสินสิทธิ์, 2545, น. 182-184)

4. แนวคิดความทันสมัยทางการเมือง

นักวิชาการหลายท่านได้ให้คำนิยามของคำว่า “การเมืองแบบทันสมัย” (Political Modernization) กับ “การพัฒนาทางการเมือง” (Political Development) ไว้ด้วยกัน โดยพัฒนาการเมือง คือ การเปลี่ยนแปลงการเมืองไปสู่ความทันสมัย จนกระทั่ง คริสต์ศักราช 1965 แซมมวล พี. ฮันติงตัน (Samuel P. Huntington) เป็นคนแรกที่พยายามชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างและแยกคำว่า “การสร้างความเป็นทันสมัยทางการเมือง” ออกจากคำว่า “การพัฒนาทางการเมือง” อย่างชัดเจน

สิทธิพันธ์ พุทธหุน อธิบายว่า ความทันสมัยทางการเมืองนั้นเป็นเรื่องซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับสังคมและเศรษฐกิจที่กำลังเป็นทันสมัย แต่ก็ไม่จำเป็นเสมอไป เพราะการสร้างความเป็นทันสมัยในทางเศรษฐกิจหรือสังคมอาจไม่เกี่ยวกับการเมืองเลย แต่สำหรับคำว่าพัฒนาทางการเมืองนั้นจะต้องชี้บอกได้ไม่ว่าสังคมนั้นจะเป็นทันสมัยหรือไม่ก็ตาม เช่น นครรัฐเอเธนส์ หรืออาณาจักรโรมันในศตวรรษที่ 2 หรือจีนในศตวรรษที่ 8 ถือว่ามีระบบการเมืองที่อาจนับได้ว่าพัฒนาแล้วทั้ง ๆ ที่ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมอยู่ในลักษณะดั้งเดิม หรือปราศจากความทันสมัยก็ตาม (สิทธิพันธ์ พุทธหุน, 2547, น. 59-60)

ความทันสมัยหรือความสมัยใหม่ทางการเมือง (political modernization) : เป็นเป้าหมายสำคัญของพัฒนาทางการเมือง ความทันสมัยทางการเมือง แตกต่างจากการพัฒนาทางการเมือง ประกอบด้วยลักษณะดังต่อไปนี้

1. เป็นระบบการเมืองที่มีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจครอบคลุมทั้งระบบคือการมีรัฐบาลกลางที่มีอำนาจทั่วทั้งรัฐ ซึ่งรวมทั้งการมีระบบการบริหารและกฎหมายอย่างเดียวกัน แต่ก็ได้หมายความว่าต้องเป็นการรวมอำนาจอย่างเด็ดขาดและไม่มีมีการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นแต่อย่างใด ทุกส่วนที่อยู่ในรัฐนั้นอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลกลางรัฐเดียวกัน ถ้ามีการกระจายอำนาจให้กับท้องถิ่นมีการจัดตั้งรัฐบาลท้องถิ่นขึ้น รัฐบาลกลางก็ยังคงต้องอยู่

2. มีความเป็นชาติ (nationhood) การสร้างชาติ (nation building) คือสภาพที่คนในรัฐหรือในชุมชนมีความผูกพันซึ่งกันและกันว่าเป็นคนที่มีเอกลักษณ์ร่วมกันในเรื่องของความเป็นมาในอดีต การอยู่ร่วมกันในปัจจุบันและจะอยู่ร่วมกันต่อไปในอนาคต ความผูกพันอาจเกิดจากลักษณะร่วมกันทางด้านเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนา แต่ในขณะที่เดียวกันชาติสมัยใหม่อาจมีประชากรหลายเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ศาสนาอยู่ร่วมกันได้ เป็นการสร้างความผูกพันในชาติให้ขึ้นอยู่กับเรื่องของเชื้อชาติ ภาษา หรือศาสนา

3. การมีโครงสร้างทางการเมืองที่แบ่งแยกความแตกต่างภายใน (differentiation) และมีความซับซ้อน (complexity) ลักษณะเช่นนี้หมายความว่าในระบบการเมืองจะมีสถาบันหรือหน่วยงานต่าง ๆ ที่มีบทบาทหน้าที่และความชำนาญแตกต่างกันทำให้เกิดความซับซ้อนขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากปัญหาที่ระบบการเมืองสมัยใหม่เผชิญมีความหลากหลายซับซ้อน จำต้องมีระบบการเมืองที่มีหน่วยงานที่มีความชำนาญเฉพาะและมีจำนวนมากพอที่จะเผชิญกับปัญหาดังกล่าวได้

4. การใช้เหตุผล (rationale) ในการกำหนดนโยบายและตัดสินใจ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber) ได้แบ่งแยกที่มาของอำนาจของผู้ปกครองเป็น 3 แบบ คือ แบบที่ใช้คุณสมบัตินหรือบารมีส่วนตัวที่เรียกว่า Charisma แบบที่ใช้จารีตประเพณี และแบบที่ใช้หลักฐานและเหตุผล (legal rational) การใช้เหตุผล หมายความว่า การตัดสินใจสามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผล ซึ่งอาจรวมไปถึงการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical data) คือข้อมูลที่ได้จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง มีการศึกษาเปรียบเทียบข้อดีข้อเสียของทางเลือกต่าง ๆ ก่อนที่จะตัดสินใจเลือกอย่างหนึ่งอย่างใด

5. การใช้หลักกฎหมายหรือหลักนิติธรรม (rule of law) คือเป็นการปกครองหรือการบริหารที่ใช้กฎหมายเป็นหลักไม่ใช่ยึดอยู่ที่ตัวบุคคล ในระบบการเมืองแบบทันสมัยหรือสมัยใหม่นั้น การตัดสินใจต้องมีพื้นฐานบนหลักของกฎหมาย ไม่ใช่ตัดสินใจตามอำเภอใจของผู้ปกครอง อย่างไรก็ตามกฎหมายที่นำมาใช้ต้องผ่านการพิจารณาและการประกาศใช้อย่างถูกต้องชอบธรรม

6. การมีส่วนร่วมทางการเมือง ระบบการเมืองสมัยใหม่เห็นว่าประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองการตัดสินใจของผู้ปกครองต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมเช่นนี้โดยหลักแล้วถือว่าเป็นการยอมรับในสิทธิเสรีภาพของประชาชน เป็นการยอมรับในเกียรติและศักดิ์ศรีของประชาชนและยอมรับว่าประชาชนมีความฉลาดเพียงพอที่จะตัดสินใจอนาคตของตนเองได้

7. ความเท่าเทียมกัน (equality) สังคมสมัยใหม่เห็นว่าทุกคนต้องมีความเท่าเทียมกันอันได้แก่ ความเท่าเทียมกันภายใต้กฎหมาย ซึ่งหมายความว่าทุกคนต้องอยู่ภายใต้บังคับใช้กฎหมายโดยเท่าเทียมกัน ความเท่าเทียมทางการเมือง เช่น การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ความเท่าเทียมกันในโอกาส ซึ่งทุกคนต้องได้รับโอกาสเท่าเทียมกัน (สุจิต บุญบงการ, 2546, น. 36-37)

องค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของการพัฒนาทางการเมือง: สามารถสรุปองค์ประกอบอันเป็นสาระสำคัญของการพัฒนาทางการเมือง จากผลงานของพาย (Pye 1966, 45-48) ออกเป็น 5 ประการ (สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, 2539, น. 35-36) ดังนี้

1. ความเท่าเทียมกัน (Equality) ซึ่งมีความหมายครอบคลุมทั้งความเท่าเทียมกันทางด้านกฎหมาย ความเท่าเทียมกันในด้านสิทธิทางการเมือง และความเท่าเทียมกันที่ประชาชนจะได้รับจากการให้บริการของรัฐ

2. ความสามารถของระบบการเมือง (Capacity) หมายถึง ความสามารถที่ระบบการเมืองจะตอบสนองความต้องการของประชาชนทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง

3. การแบ่งโครงสร้างทางการเมืองให้มีความแตกต่างและมีความชำนาญเฉพาะ (Differentiation and Specialization) การแบ่งโครงสร้างทางการเมืองให้มีความแตกต่างและมีความชำนาญเฉพาะเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ตรงเฉพาะทาง ส่วนการจัดแบ่งโครงสร้างทางการเมืองออกเป็นฝ่ายต่าง ๆ เป็นไปเพื่อให้แต่ละฝ่ายสามารถจัดทามบุคลากรมีความชำนาญเฉพาะในการปฏิบัติงานตอบสนองความต้องการของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. การเสริมสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองแบบมีเหตุมีผล (Secularization of Political Culture) การพัฒนาทางการเมืองมุ่งส่งเสริมให้ประชาชนให้เหตุผลในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะความเป็นเหตุเป็นผลที่ประชาชนจะต้องควบคุมกำกับและตรวจสอบการเมืองอย่างใกล้ชิด

5. ความเป็นอิสระของระบบย่อย (Subsystem Autonomy) คือ ผลผลิตของการกระจายอำนาจทางการเมือง เพื่อให้ระบบย่อยมีอำนาจในการพิจารณาปัญหา สาเหตุความเดือดร้อนและความต้องการของประชาชน รวมไปถึงการกำหนดแนวทางในการที่จะแก้ไขปัญหา หรือเสริมสร้างความสามารถในการตอบสนองความต้องการของประชาชนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ไชยันต์ ไชยพร (2547) อธิบายว่า การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมความคิด เริ่มตั้งแต่การที่มนุษย์ในสังคมติดต่อสื่อสารกัน ซึ่งในอดีตสังคมไทยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมความคิดจากอินเดีย จีนและขอม ต่อมาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมตะวันตกมีอิทธิพลสำคัญต่อสังคมไทยตลอดมาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ (modernisation) พัฒนาการทางปัญญาความคิดสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลาเมื่อมีความรู้หรือความคิดเห็นอื่น ๆ เข้ามาปะทะกับความรู้ที่มีอยู่ก่อน การเปลี่ยนแปลงมิได้จำเป็นว่าจะต้องเป็นเรื่องดีหรือเป็นความก้าวหน้าเสมอไป การเปลี่ยนแปลงอาจจะดีขึ้นหรือเสื่อมลงก็ได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเรื่องกิจกรรมทางการเมือง เมื่อปรารถนามุ่งมั่นที่จะรักษาไว้ซึ่งสิ่งที่ดีไว้ ก็ย่อมมุ่งป้องกันไม่ให้มีการเปลี่ยนแปลง ในขณะที่เดียวกันเมื่อปรารถนามุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลง ก็ย่อมมุ่งมั่นที่จะเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่า

จากแนวคิดความทันสมัยทางการเมือง สรุปได้ว่า แนวคิดความทันสมัยทางการเมืองถือเป็นแนวคิดการพัฒนาประเทศในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมตะวันตกมีอิทธิพลสำคัญต่อ

สังคมไทยตลอดมาจนปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสมัยใหม่ กระบวนการสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการที่สังคมแบบดั้งเดิมดำเนินไปโดยมุ่งที่จะก่อให้เกิดความทันสมัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านของแนวความคิดและกิจกรรมของมนุษย์ที่จะต้องเกิดขึ้นในทุกสังคมโดยไม่อาจที่จะหลีกเลี่ยงได้ ความทันสมัยทางการเมืองนั้นเป็นเรื่องซึ่งอาจเกี่ยวโยงกับสังคมและเศรษฐกิจ แต่ก็ไม่จำเป็นเสมอไป เพราะการสร้างความทันสมัยในทางเศรษฐกิจหรือสังคมอาจไม่เกี่ยวกับการเมืองเลย แต่ความทันสมัยของระบบการเมืองเป็นพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาการเมืองนั่นเอง

4. พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร พระนามเดิมว่า “เจ้าฟ้ามงกุฎ” พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี เสด็จพระบรมราชสมภพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พุทธศักราช 2347 ณ พระราชวังเดิม เมืองธนบุรี มีสมเด็จพระเชษฐาและสมเด็จพระอนุชาร่วมสมเด็จพระบรมราชินี รวมทั้งสิ้น 3 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สิ้นพระชนม์ในวันประสูติ) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ภายหลังได้สถาปนาเป็นพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

เมื่อพุทธศักราช 2355 พระชนมายุได้ 9 พรรษา สมเด็จพระบรมชนกนาถก็โปรดเกล้าฯ ให้มีการประกอบพระราชพิธีลงทรงเพื่อเฉลิมพระนามเจ้าฟ้าอย่างเป็นทางการ นับเป็นพระราชพิธีลงทรงครั้งแรกที่กระทำขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์ โดยได้รับการเฉลิมพระนามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทวาวงศ์ พงศ์อิศรภักดิ์รัชมหาราชกุมาร” (ดำรงราชานุภาพ, 2459) เมื่อพระองค์มีพระชนมายุครบ 14 พรรษา ทรงผนวชเป็นสามเณร ทรงบรรพชาอยู่ 7 เดือน จึงลาผนวช ต่อมาเมื่อพระองค์มีพระชนมายุครบ 21 พรรษา ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และได้รับพระนามฉายาในขณะที่ทรงผนวชคือ “วชิรญาโณ” หรือ “วชิรญาณภิกขุ” แล้วเสด็จไปประทับแรมที่วัดมหาธาตุ 3 วัน หลังจากนั้นจึงเสด็จไปจำพรรษาที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาสราชวรวิหาร) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เคยประทับอยู่เมื่อผนวช ขณะทรงผนวชได้เพียง 15 วัน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เสด็จสวรรคตโดยมิได้ทรงตรัสมอบราชสมบัติให้เจ้านายพระองค์ใด ดังนั้นเมื่อคณะเสนาบดีได้กราบบังคมทูลถามถึงพระราชประสงค์ว่าปรารถนาที่จะขึ้นครองราชสมบัติหรือไม่ พระองค์ทรงเลือกที่จะผนวชต่อโดยไม่มีกำหนด ทั้งนี้เพราะสภาพการณ์ทางการเมืองในตอนปลายรัชสมัย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เจ้านายที่มีอำนาจทางการเมืองสูงและมีคุณสมบัติครบถ้วนสำหรับการขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบต่อไปนั่นคือ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์หรือพระองค์เจ้าชายทับ ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงตระหนักดีว่าพระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์นี้เป็นที่นิยมยกย่องในหมู่ขุนนางและเสนาบดี ด้วยเหตุนี้จึงคัดสินพระทัยอยู่ในฐานะสงฆ์ต่อไปโดยไม่มีกำหนดเวลา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ตลอดรัชกาลที่ 3 เป็นเวลา 27 ปี ในขณะที่ทรงอยู่ในสมณเพศ ทรงศึกษาพระธรรมวินัยอย่างแตกฉานทำให้มีพระวิจารณ์ญาณเกี่ยวกับความเป็นมาของพระพุทธศาสนา และความประพฤติปฏิบัติของพระภิกษุสามเณร เห็นถึงความหย่อนยาน ความเลื่อมโทรม และความคลาดเคลื่อนของแนวทางปฏิบัติของพระสงฆ์ เป็นเหตุให้มีพระราชดำริในอันที่จะฟื้นฟูการสั่งสอนพระพุทธศาสนา และการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยตามที่ได้ทรงศึกษามา จนมีภิกษุสามเณรเลื่อมใสปฏิบัติตามอันมาก ได้รวมตัวจัดตั้งเป็นพระสงฆ์นิคายใหม่ เรียกว่า ธรรมยุติกนิกาย หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่า “ธรรมยุต” ทรงตั้งโรงพิมพ์ของคนไทยขึ้นเป็นแห่งแรกที่วัดบวรนิเวศวิหารและโปรดให้ตีพิมพ์หนังสือทางพุทธศาสนาขึ้นหลายเล่ม ช่วงเวลาที่พระองค์ทรงผนวชอยู่นั้น มหาอำนาจตะวันตกกำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทรงตระหนักถึงความจำเป็นในการคบค้าสมาคมกับชาวตะวันตกและการเรียนภาษาต่างประเทศโดยเฉพาะการเรียนภาษาอังกฤษ เป็นผลให้ทรงศึกษาวิทยาการความก้าวหน้าของตะวันตกหลายแขนง จึงทรงรู้เท่าทันความคิดอ่าน ต่อเหตุการณ์ความผันแปรของสถานการณ์โลกในขณะนั้น ได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นทรงเสด็จออกธุดงค์ไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ทรงคุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์อย่างแท้จริง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ มีมติเห็นชอบให้ถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ได้กราบบังคมทูลอันเชิญขึ้นครองราชย์ พระองค์จึงทรงลาผนวช หลังจากที่ทรงขึ้นครองราชย์แล้วทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจุฑามณีกรมขุนอริสรังสรรค์ ผู้ทรงรอบรู้ด้านการต่างประเทศ การทหาร และการเดินเรือ ให้เป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล มีพระราชพิธีบวรราชาภิเษกและทรงรับพระบวรราชโองการให้พระเกียรติยศเสมอด้วยพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ 2 โดยได้รับการเฉลิมพระปรมาภิไธยว่า “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” ตลอดรัชสมัยของพระองค์ มหาอำนาจตะวันตกต่างก็ล่าอาณานิคมจะเข้าครอบครองหาผลประโยชน์จากประเทศแถบเอเชีย หลายประเทศในภูมิภาคนี้ถูกยึดครอง และตกเป็นอาณานิคมของประเทศฝรั่งชาติต่าง ๆ พระองค์ทรงเล็งเห็นภัยของลัทธิจักรวรรดินิยม จึงเห็นควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศให้เข้าสู่ความทันสมัย

ในหลาย ๆ ด้าน ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและศิลปวัฒนธรรม เพื่อนำพาประเทศให้เจริญก้าวหน้าตามแบบอารยธรรมตะวันตก

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญ โดยสังเขป คือ (วิโรจน์ ไตรเพียร, 2543, น. 41-50)

ด้านวรรณคดี : พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ทำนุบำรุงเป็นอย่างดี พระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่เป็นประเภทร้อยแก้ว บทพระราชนิพนธ์ที่สำคัญ ได้แก่ ชุมนุมพระบรมราโชบาย 4 หมวด คือ หมวดวรรณคดี โบราณคดี ธรรมคดี และตำรา ดำเนินเรื่อง พระแก้วมรกต เรื่องปฐมวงศ์ ทรงริเริ่มให้มีการค้นคว้าศิลาจารึกในประเทศไทยขึ้นเป็นครั้งแรก คือ จารึกหลักที่ 1 ของพ่อขุนรามคำแหง และจารึกหลักที่ 4 ของพระยาสิทธิ

ด้านพระพุทธศาสนา: พระองค์ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง โดยทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นนิกายใหม่ในพระพุทธศาสนาที่มีความเคร่งครัดในพระธรรมวินัยและระเบียบแบบแผน ด้านพระพุทธศาสนาตลอดจนได้ทรงนำพิธีทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องในการพระราชพิธีต่าง ๆ

ด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ : ในรัชสมัยของพระองค์ได้เปิดความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกอย่างกว้างขวาง มีการทำสัญญากับต่างประเทศถึง 10 ประเทศ ทรงยึดนโยบาย “ผ่อนสั้น ผ่อนยาว” มาใช้กับประเทศมหาอำนาจเป็นพระองค์แรกในสมัยรัตนโกสินทร์ อันทำให้ไทยสามารถดำรงเอกราชอยู่ได้จนทุกวันนี้ พระองค์ได้ส่งคณะทูตไทย นำพระราชสาส์นไปถวายสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งอังกฤษ นับเป็นความคิดริเริ่มให้มีการเดินทางออกนอกประเทศได้ เนื่องจากแต่เดิมกฎหมายห้ามมิให้ เจ้านาย พระราชวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่เดินทางออกจากพระนคร เว้นเสียแต่ไปในการสงครามกับกองทัพ พระองค์โปรดเกล้าให้ชาวต่างประเทศรับราชการเป็นกงสุลไทย เช่น เซอร์ จอห์น เบาว์ริง อัครราชทูตของสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ เข้ามาทำสนธิสัญญากับประเทศไทยเป็นชาติแรก เมื่อ พุทธศักราช 2398 ได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น "พระยาสยามมานุกุลกิจสยามมิตรมหาศ" เป็นกงสุลไทยประจำกรุงลอนดอน

ด้านวิทยาศาสตร์:พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นนักดาราศาสตร์ไทย ทรงคำนวณการเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงอย่างแม่นยำ ซึ่งจะเห็นได้ชัดเจนที่ตำบลหว้ากอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ในวันที่ 18 สิงหาคม พุทธศักราช 2411 และได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมเชิญทูตฝรั่งเศสและสิงคโปร์ทอดพระเนตรสุริยุปราคาในครั้งนั้นด้วย

ด้านกฎหมาย : ในรัชสมัยของพระองค์ มีการลดภาษีอากร ลดหย่อนค่านา ยกเลิกการเก็บอากรตลาด เปลี่ยนเป็นเก็บภาษี โรงร้านเรือนแพจากผู้ค้าขายรายใหม่ ประกาศมิให้ดักข้าว

แก่ชวานา ออกพระราชบัญญัติกำหนดใช้ค่าที่ดินให้ราษฎรเมื่อมีการเวนคืน ออกประกาศเตือนราษฎรให้รอบคอบในการทำนิติกรรม นอกจากนี้ยังมีการออกกฎหมายสำคัญ คือกำหนดลักษณะของผู้ที่จะถูกขายเป็นทาสให้เป็นธรรมยิ่งขึ้น ออกประกาศข้อบังคับต่างๆ ถือว่าเป็นกฎหมาย เช่นเดียวกันรวมทั้งหมดประมาณ 500 ฉบับ เช่น ห้ามบิดา มารดาขายบุตรและสามีขายภรรยาลงเป็นทาส และตราพระราชบัญญัติใหม่ให้การซื้อขายทาสต้องเป็นไปด้วยความยินยอมของเจ้าตัวที่จะถูกขายเป็นทาสเท่านั้น เป็นต้น

ด้านเศรษฐกิจการค้า : ได้โปรดให้ยกเลิกระบบการค้าแบบผูกขาดของทางราชการไทยแต่เดิม และแบบบรรณาการกับจีน พระองค์ได้มีพระราชดำริปรับปรุงระบบเงินตราของไทยให้ได้มาตรฐาน โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงกษาปณ์ขึ้นเพื่อผลิตเหรียญเงินขนาดต่าง ๆ ใช้แทนเงินพดด้วง ประกาศพิทักษ์อัตราแลกเปลี่ยนเงินเพื่อช่วยให้การแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าได้คล่องและเป็นสากลขึ้น

ด้านการปกครอง : ทรงออกประกาศต่าง ๆ เรียกว่าประกาศรัชกาลที่ 4 เพื่อให้ประชาชนได้รับข่าวสารระเบียบแบบแผนการปฏิบัติของผู้นั้นในสังคมอย่างถูกต้อง ทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลงประเพณีบางอย่าง เพื่อให้ราษฎรมีโอกาสใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์คือ พระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการร้องทุกข์ โดยจะเสด็จออกมารับฎีการ้องทุกข์ด้วยพระองค์เองทุกวัน โคน ๓ พระที่นั่ง สุทโธสวรรย์ เดือนละ 4 ครั้ง และโปรดเกล้าให้ตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ทำให้ราษฎรได้รับความยุติธรรมมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

เมื่อพุทธศักราช 2411 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงคำนวณไว้ว่าจะมีสุริยุปราคาจับหมดดวง เห็นได้ที่ตำบลหัวกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ จึงโปรดให้จัดการทำค่ายหลวงและลับพลาระทับแรมเพื่อเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสุริยุปราคา ที่ตำบลหัวกอ (กรมศิลปากร, 2552, น. 23) หลังจากผ่านวันสุริยุปราคาหมดดวงไปเพียง 8 วันเท่านั้น ทรงพระอาการประชวรเป็นไข้มาลาเรียอันสืบเนื่องมาจากทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหัวกอ ทรงจับสันพระอาการไม่คลายและเสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ ปีมะโรง จุลศักราช 1230 ตรงกับวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2411 พระชนมพรรษา 65 พรรษา(วิโรจน์ ไตรเพียร, 2543, น. 49) ทรงมีพระราชโอรส 39 พระองค์ และพระราชธิดา 43 พระองค์ รวมทั้งสิ้น 82 พระองค์ ทรงดำรงสิริราชสมบัติเป็นเวลา 17 ปี

5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

5.1 หนังสือหรือคำราที่เกี้ยวข้อง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2547) “ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4” ได้เขียนอธิบายว่า ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นรัชสมัยของความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในทุกด้านที่สำคัญ ยุคสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคสมัยแห่งรอยต่อระบบจารีตกับระบบใหม่ และระหว่างกระแสลมตะวันตกกับกระแสลมตะวันตกของสังคมไทยอย่างแท้จริง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นี้ เป็นการรวบรวมประกาศที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คำรัสสั่งให้ประกาศเพื่อให้ประชาชนทราบและถือเป็นแนวทางปฏิบัติร่วมกัน รวมทั้งสิ้น 343 ฉบับ ระหว่างปีแรกที่ครองราชสมบัติ พุทธศักราช 2394 จนกระทั่งปีสุดท้ายแห่งรัชสมัย พุทธศักราช 2411 ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 นี้ มีความสำคัญนานาประการ สรุปดังนี้ คือ **ประการแรก** ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นภาพสะท้อน “ตัวตน” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งน่าเชื่อว่าประกาศนี้คือภาษาและความคิดของพระองค์อย่างแท้จริง ประกาศบางฉบับก็อาจเป็นการร่างโดยพระราชหัตถเลขาของพระองค์เอง **ประการที่สอง** ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 สะท้อนให้เห็นว่าพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ “ประกาศ” เป็นเครื่องมือสื่อสารระหว่างพระมหากษัตริย์กับผู้ใต้ปกครองของพระองค์ ข้าราชการ ขุนนางกลุ่มต่าง ๆ อย่างที่ไม่เคยมีจารีตเช่นนี้มาก่อนในราชสำนักสยาม **ประการที่สาม** ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ทำให้การเผยแพร่ข่าวสารเป็นไปอย่างกว้างขวางและการสื่อสารเข้าถึงราษฎรและผู้รับสาร โดยเฉพาะได้มากกว่ายุคสมัยก่อน ทั้งนี้ เพราะการมีเครื่องพิมพ์ของหลวงเองในรัชสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว **ประการที่สี่** ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นเสมือน “แบบเรียน” ที่ชนชั้นนำได้ใช้ในการศึกษาสร้างความรู้ให้กับสยามสมัยใหม่มาตั้งแต่สิ้นยุคสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและองค์ความรู้ดังกล่าวก็ยังปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในสังคมไทย **ประการที่ 5** ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 มีเนื้อหาประกาศที่ผ่านมาจากจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นเสมือน “จุมทรัพย์ทางปัญญา” ใ้ได้รับการใส่ใจศึกษาในเรื่องภาษา วรรณคดี ราชประเพณี และเรื่องโบราณทั้งปวง

ปิยนาด บุนนาค (2553) ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516)” หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การต่างประเทศของไทยตั้งแต่ช่วงที่มีการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษจนถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516” ซึ่งนับได้ว่าเป็นช่วงประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ ผู้เขียนได้อธิบายถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงของไทยในช่วงรัชสมัยที่ 4 ว่าก่อนที่ไทยจะเข้าสู่ยุคสมัยใหม่นั้น ในรัชสมัยที่ 3 ได้เกิดการเข้ามาของพวกพ่อค้าและหมอสอนศาสนาชาวตะวันตก ผู้นำเอาความรู้และเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเผยแพร่ ในสังคมไทยพร้อมกับประกอบการค้าขายและเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปรเตสแตนต์ การเข้ามาของชาวตะวันตกส่งผลต่อโลกทัศน์ทางการเมืองของชนชั้นนำไทย ได้แก่ เจ้าฟ้ามงกุฎ หรือ รัชกาลที่ 4

เจ้าฟ้าจุฑามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท และเจ้านายไวยวรรณา (ช่วง บุนนาค) ซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้มีบทบาทสำคัญในช่วงของการปรับตัวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยต่างเห็นความจำเป็นที่จะต้องปรับปรุงประเทศตามแบบอารยธรรมตะวันตก เพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง

ในช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 นับเป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญที่นำไปสู่ยุคสมัยใหม่แห่งประวัติศาสตร์ไทย อันจะเริ่มด้วยความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนางและประชาชนที่มีลักษณะเปลี่ยนไปจากแบบจารีตแต่เดิมมาเป็นแบบสมัยใหม่ยิ่งขึ้น แล้วตามมาด้วยการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ของไทยให้เป็นแบบตะวันตกมากยิ่งขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์กับขุนนางและประชาชน ในสมัยรัชกาลที่ 4 นับว่าเป็นพื้นฐานสำคัญต่อการเป็นสมัยใหม่ของไทย กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 4 สถาบันพระมหากษัตริย์มีความสัมพันธ์ที่ดีกับทั้งขุนนางและประชาชน ในลักษณะที่พระมหากษัตริย์ทรงสามารถรักษาคุณแห่งความสัมพันธ์ได้อย่างเหมาะสม โดยไม่ก่อให้เกิดความไม่พอใจหรือหวาดระแวงขึ้นแก่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด โดยเฉพาะฝ่ายขุนนางซึ่งกำลังมีอำนาจและมีอิทธิพลอยู่ในขณะนั้น ในขณะที่เดียวกันทั้งพระมหากษัตริย์และขุนนางต่างก็ร่วมมือสนับสนุนซึ่งกันและกัน ในทางการเมือง โดยเฉพาะการดำเนินนโยบายต่างประเทศกับตะวันตกเพื่อความอยู่รอดของไทย ได้เป็นอย่างดี พร้อมกันนั้นความสัมพันธ์ของพระมหากษัตริย์กับประชาชนก็เป็นการแสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงภูมิธรรมของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นที่ยอมรับในบรรดาชาวตะวันตก และด้วยความร่วมมือของคนทั้ง 3 กลุ่มนี้ ทำให้ไทยก้าวสู่ความเป็นประเทศสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก โดยจะเห็นชัดยิ่งขึ้นเมื่อไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษ อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของไทย โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจอันจะเป็นพื้นฐานสู่การเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ด้วยการปฏิรูปในสมัยรัชกาลต่อมา

การดี มหาจันทร์ (2527) เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “รัตนโกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ. 2394-2475) หนังสือเล่มนี้ได้เขียนถึงการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ เริ่มตั้งแต่ พุทธศักราช 2394 - 2475 ผู้เขียนได้อธิบายถึงการปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งนับว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของประวัติศาสตร์ไทย โดยอธิบายว่าปัญหาทางการเมืองที่สำคัญที่สุดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือปัญหาในการป้องกันรักษาประเทศให้ปลอดภัยจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก สาเหตุสำคัญที่พระองค์ทรงริเริ่มปรับปรุงประเทศ เนื่องจากขณะนั้นเกิดความตึงเครียดทางการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียร้อคเนย์กับมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษและฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษจึงมีทรรศนะกว้างมองเห็นการณ์ไกล ทรงตระหนักในอำนาจ

ภยันตราย และความต้องการของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ พระองค์ทรงทำการปรับปรุงกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และองค์กรต่าง ๆ ของรัฐ โดยการตราออกมาเป็นกฎหมายและทำการปฏิบัติให้เป็นแนวความคิดของทางตะวันตก เพื่อกันไม่ให้ประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นยกมาเป็นข้ออ้างเพื่อแทรกแซงกิจการภายในประเทศ

การปรับปรุงทางเศรษฐกิจ โดยการลดภาษีสินค้าขาเข้า อนุญาตให้ส่งข้าวเป็นสินค้าขาออกได้ ค่าฝิ่นได้โดยผ่านระบบเจ้าภาษี เกิดการขยายตัวทางการค้า ทำให้เงินตราที่ใช้หมุนเวียนในประเทศมีไม่เพียงพอ เนื่องจากเงินพดด้วงทำด้วยมือ ทำให้เกิดความผิดพลาดในการค้าขาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงกษาปณ์ขึ้นเพื่อผลิตเงินเหรียญ ใช้แทนเงินพดด้วง นอกจากนี้ยังทรงยกเว้นการเก็บภาษีที่ดินทำนาที่บุกเบิกใหม่ ให้ราษฎรขยายเนื้อที่ทำนาเพิ่มขึ้น ลดหย่อนการเกณฑ์คนทำงานหลวงอันเป็นประเพณีดั้งเดิมลง เพื่อให้จะได้มีเวลาทำนามากขึ้น

การปรับปรุงทางสังคม โดยลดหย่อนการเกณฑ์แรงงานภาคบังคับ เพื่อให้ไพร่มีเวลาประกอบอาชีพมากยิ่งขึ้น อนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงาน ทรงประกาศห้ามบิดามารดา หรือสามี ขายนบุตรหรือภรรยา ลงเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ประกาศนี้มีผลทำให้ค่าตัวทาสต่ำลง ทาสมีโอกาสหาเงินมาไถ่ถอนตนเองได้ง่ายขึ้น ประกาศฉบับนี้นับว่าเป็นการวางพื้นฐานไว้สำหรับการเลิกทาสในรัชสมัยต่อมา ทรงให้เสรีภาพแก่สตรีที่มีอายุบรรลุนิติภาวะแล้วให้มีสิทธิเลือกสามีได้โดยบิดามารดาจะเข้าไปบังคับไม่ได้ ประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมกราบถวายบังคมลาออกไปอยู่ที่อื่นหรือแต่งงานใหม่ได้โดยไม่มีความคิด

การปรับปรุงด้านการปกครองและด้านการศาล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรเข้าเฝ้าถวายฎีกาต่อพระองค์ได้ เมื่อทรงรับฎีกาแล้วให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ส่วนเกี่ยวกับตัวผู้พิพากษา พระองค์ทรงประกาศให้เจ้านายและข้าราชการเลือกตั้งตุลาการซึ่งว่างลงแทนที่จะทรงแต่งตั้งผู้พิพากษาตามอำเภอพระทัย ทรงปรับปรุงพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา โดยทรงเสวยน้ำพิพัฒน์สัตยา และทรงปฏิญาณความซื่อตรงของพระองค์ต่อข้าราชการทั้งปวง ซึ่งแต่เดิมพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ใช้น้ำพิพัฒน์สัตยาแต่ฝ่ายเดียว ทำให้ข้าราชการมีความจงรักภักดีและมีความผูกพันต่อองค์พระมหากษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น ในด้านประสิทธิภาพของหน่วยงาน ทรงติดต่อให้ชาวยุโรปและอเมริกาเข้ามารับราชการในกรมกองต่าง ๆ ของไทยในฐานะที่ปรึกษาทำหน้าที่และนำความคิดใหม่ ๆ ให้กับข้าราชการไทย และให้ชาวต่างประเทศรับราชการเป็นกงสุลไทยประจำต่างประเทศด้วย

การปรับปรุงด้านการศึกษา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มโดยการโปรดเกล้าฯ ให้สตรีมิชชันนารีมาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษและความรู้แก่สตรีในราชสำนัก

ทรงสนับสนุนให้มิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงเรียนขึ้นในพระนครและต่างจังหวัดเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษา พร้อมทั้งทรงส่งข้าราชการไทยไปศึกษาและดูงานในต่างประเทศเป็นครั้งแรก

การปรับปรุงทางการคมนาคม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างถนนแบบฝรั่งขึ้นเพื่อใช้ในการคมนาคม ได้แก่ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร และถนนสีลม และให้มีการขุดคลองเพื่อความสะดวกในการคมนาคมและขนส่งทางน้ำ ได้แก่ คลองผดุงกรุงเกษม คลองถนนตรง คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์ คลองดำเนินสะดวก คลองภาษีเจริญ คลองบางลี่ และคลองลัดขี้อัน เป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงสนับสนุนให้ต่อเรือกลไฟขึ้นเพื่อใช้ในการเดินทางและขนส่ง ทางด้านการไปรษณีย์ก็เริ่มขึ้นรัชสมัยนี้ คือเริ่มมีการไปรษณีย์ระหว่างปากน้ำกรุงเทพฯ ขึ้นในปีพุทธศักราช 2409 พระองค์ทรงอนุญาตให้สร้างสายโทรเลขจากเมืองย่างกุ้งในประเทศพม่าผ่านดินแดนประเทศไทยไปยังเมืองสิงคโปร์

การปรับปรุงทางการทหาร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจ้างนายร้อยเอกทหารอังกฤษเป็นครูฝึกทหารบก โปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์คนอาสาและเขมรมาฝึกหัดเป็นทหาร เรียกว่า “ทหารเกณฑ์หัดอย่างยุโรป” พระองค์ทรงให้หัตถกรมทหารรักษาพระองค์เป็นทหารอย่างยุโรป ส่วนกิจการทหารเรือพระองค์ทรงต่อเรือรบกลไฟขึ้นหลายลำ การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การปฏิรูปที่แท้จริงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรมศิลปากร (2552) ได้เรียบเรียงหนังสือเรื่อง “แนวพระราชดำริในการเสด็จประพาสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” หนังสือเล่มนี้ได้อธิบายถึงพระราชดำริในการเสด็จประพาสทั้งเสด็จอย่างเป็นทางการหรือเสด็จเป็นการส่วนพระองค์ตั้งแต่ยังทรงผนวชยังมีได้ ทรงครองราชย์และเมื่อเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติแล้ว เป็นพระราชกิจและพระราชจริยวัตรที่ทรงริเริ่มในรัชสมัยของพระองค์ โดยอธิบายว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎร ในขณะที่บ้านเมืองก้าวเข้าสู่ยุคแรกเริ่มในการคบค้ากับบรรดาประเทศมหาอำนาจตะวันตก เนื่องจากพระองค์ทรงใฝ่พระทัยศึกษาศิลปวิทยาการสมัยใหม่ และทรงติดตามความเป็นไปในประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกอยู่เสมอ ทรงทราบเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างทันที ทำให้ทรงดำเนินพระบรมวิเทศบายด้านการต่างประเทศโดยไม่เพเลียงพล้ำ

ในรัชสมัยของพระองค์ก่อให้เกิดความเจริญขึ้นในบ้านเมืองหลายด้าน ทั้งการก่อสร้างถนน คูคลอง พาหนะสมัยใหม่ การเสด็จแปรพระราชฐานไปประทับ ณ พระราชวังในหัวเมือง และความเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมประเพณีที่สำคัญยิ่ง คือ การที่มีพระมหากษัตริย์ให้ราษฎรได้เฝ้าชมพระบารมีโดยใกล้ชิด ถวายข้อฎีกาได้โดยไม่มีผู้ใดกีดขวาง หรือการที่โปรดให้ละครใน

และการแสดงของหลวงอื่น ๆ ได้ออกไปจัดแสดงให้ราษฎร ได้มีโอกาสชื่นชมความสวยงามเกือบทุกครั้ง ซึ่งตั้งแต่ก่อนมาเป็นของหวงห้ามเฉพาะ และยังทรงพระราชดำริให้จัดแสดงให้แขกเมืองชาวต่างประเทศชมในโอกาสเสด็จไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ว่ากอด้วย นับเป็นพระราชดำริที่ล้ำสมัยอย่างยิ่ง จึงอาจกล่าวได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปบ้านเมือง ทรงปกครองให้ราษฎรอยู่ดีมีสุขด้วยความเข้าพระราชหฤทัยปัญหาที่เป็นจริงจนบังเกิดผลดีเป็นความมั่นคงของเมืองไทยสืบต่อมาจนปัจจุบัน ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลจากการที่มีพระราชดำริในการเสด็จประพาสไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชอาณาเขต

วิบูล วิจิตรวาทการ (2543, น. 192-250) ได้นำเสนอเรื่องราว “สตรีสยามในอดีต” หนังสือเล่มนี้เป็นเรื่องราวสตรีสยามที่เกิดขึ้นในอดีต บางเรื่องราวของสตรีเกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี เช่น

1. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินกรณีอำแดงเหมือนเลือกผัว” เรื่องราวมีอยู่ว่ามีหญิงสาวคนหนึ่ง อายุ 21 ปี ชื่อเหมือน ได้แอบรักใคร่ได้เสียกับนายริด เป็นเวลานาน โดยที่พ่อแม่ของเธอไม่รู้ อยู่มาวันหนึ่งมีชายคนหนึ่งชื่อนายภูให้เจ้าแก้วมาสู่ขอเหมือนไปเป็นภรรยาเหมือนไม่ยอมจึงถูกพ่อแม่ตำหนิเหมือนก็ยังไม่ยอมอีก พ่อแม่ของเธอจึงประกาศอนุญาตให้นายภูมาจุดไปเป็นเมียได้ตามอำเภอใจ ในสมัยโบราณนั้นการจุดสาวไปข่มขืนเป็นเรื่องธรรมดา หากหญิงใดไม่เต็มใจเป็นเมียของชายหนุ่มที่มาขอ ผู้หลักผู้ใหญ่เชื่อกันว่าหากถูกจุดก็จะยินยอมไปเอง นายภูจึงจุดเหมือนไปที่บ้านของตัวเอง แต่เหมือนก็หลบหนีออกมาได้ และได้ทำหนังสือร้องทุกข์ขึ้นถวายต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพิจารณาว่าอำแดงเหมือนอายุ 21 ปีแล้ว ควรจะเลือกหาผัวตามใจชอบได้ บิดามารดาไม่ได้เป็นเจ้าของบุตร จะตั้งราคาขายตามใจชอบไม่ได้ หรือหากบุตรยอมให้ขายก็ขายได้เพียงราคาที่บุตรยินยอมเท่านั้น

2. “เมื่อเจ้าจอมและนางห้ามสิ้นพระราชวัง” กรุงสยามในสมัยโบราณนั้น มีประเพณีเก่าแก่อันหนึ่งซึ่งปฏิบัติต่อกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี คือการยกลูกสาวให้แก่ผู้มีบุญวาสนา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีราษฎรและขุนนางนำบุตรสาวมาถวายตัวเป็นจำนวนมาก จนเจ้าจอมและนางห้ามสิ้นพระราชวัง และเมื่อสตรีเข้ามาอยู่ในพระราชวัง เป็นเจ้าจอมหรือนางห้าม เมื่อเวลาผ่านไปบางคนก็เบื่อหน่ายไม่มีความสุข เพราะเหตุต้องอยู่แต่ในพระราชวัง แต่ตามกฎหมายประเพณี โบราณตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น เจ้าจอมหรือนางห้ามนั้นต้องอยู่ในพระราชวังไปตลอดชีวิต พระองค์ทรงเป็นเจ้าแผ่นดินที่มีพระทัยเมตตาต่อมนุษย์ทั้งหลาย ทรงพิจารณาสภาพชีวิตของเหล่าเจ้าจอมนางห้ามนี้ จึงทรงประกาศอนุญาตให้มีการขอลาออกจากวังกันได้โดยสะดวก แม้จะแต่งงานมีผัวใหม่ก็ทรงยอม ยกเว้นแต่ผู้ที่มิบุตรกับพระเจ้าแผ่นดิน ทรงอนุญาตให้ลาออกแต่มีผัวใหม่ไม่ได้ เพราะจะเป็นการเสียเกียรติของพระเจ้าลูกเธอทั้งหลาย

วารุณี ภูริสินสิทธ์ (2545) ได้เรียบเรียงหนังสือ “สตรีนิยม : ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20” สตรีนิยม หมายถึง ระบบคิดและขบวนการทางสังคมที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะตั้งอยู่บนการวิเคราะห์ที่ว่าผู้ชายอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบและผู้หญิงอยู่ในสภาพที่เป็นรอง สตรีนิยมจะให้ความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวกับอิสรภาพส่วนบุคคล ครอบครัว รัฐ การกระจายอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันทางเพศในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม และเรียกร้องให้มีการสร้างสมดุลใหม่ระหว่างเพศในสังคมตะวันตก สตรีนิยมถือได้ว่าเป็นหนึ่งในขบวนการเคลื่อนไหวและแนวคิดที่โดดเด่นที่สุดในศตวรรษที่ 20 ทั้งขบวนการเคลื่อนไหวและแนวคิดนี้ ไม่เพียงแต่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทั้งทางส่วนตัวและสังคมในสังคมตะวันตกเท่านั้น แต่ได้ส่งผลไปสู่สังคมอื่น ๆ ทั่วโลกด้วย ค่านิยมในเรื่องความเท่าเทียมกันทางเพศได้กลายเป็นจุดมุ่งหมายที่ถูกกล่าวอ้างถึงในเวทีระดับสากลทั่วไป องค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับผู้หญิงได้รับการศึกษาค้นคว้าอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนในช่วง 30 ปีหลังแห่งศตวรรษที่ 20 ซึ่งถือได้ว่าเป็นการก้าวกระโดดที่สำคัญทางวิชาการเมื่อพิจารณาว่าความรู้เกี่ยวกับผู้หญิงได้ถูกละเลยมาโดยตลอดในช่วงหลายร้อยปีที่ผ่านมา สตรีนิยมได้กำเนิดและเติบโตขึ้นมาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคม

5.2 วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้อง

นฤมล ชีรวัดน์ (2525) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (1) เพื่อศึกษาถึงกำเนิดและพัฒนาการของพระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพิจารณาจากปัจจัยภายใน คือ ความเป็นปัจเจกบุคคลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และปัจจัยภายนอก คือ สภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ (2) เพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระราชดำริกับการแสดงออกทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการบริหารราชการแผ่นดินเพื่อความมั่นคงแห่งสถาบันกษัตริย์และราชอาณาจักร (3) เพื่อศึกษาถึงสภาพความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเนื่องมาจากพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ รวมทั้งผลสืบเนื่องที่มีต่อรัชกาลต่อมา ผลการวิจัยพบว่า ทรรศนะคติทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวระยะแรกเป็นแบบจารีตนิยม ที่ยังคงยึดมั่นในบทบาทและหน้าที่แห่งสถาบันกษัตริย์แบบธรรมราชา ตามแนวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้วางเอาไว้ ปัญหาเรื่องการสืบราชสมบัติมีส่วนอย่างมากต่อการพัฒนาทรรศนะคติทางการเมืองของพระองค์ไปสู่พระราชดำริทางการเมืองที่มีลักษณะสมัยใหม่ในยุคนี้ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในราชวงศ์จักรีที่วางรากฐานการปรับประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ โดยยึดเอาความเจริญของชาติตะวันตกเป็นแม่แบบรวมทั้งปรับสถานภาพสถาบันพระมหากษัตริย์

ให้เหมาะสมกับสังคมไทยและสถานการณ์โลกในขณะนั้น ความเปลี่ยนแปลงแห่งพระราชดำริทางการเมืองของพระองค์ที่เกิดขึ้นและมีผลต่อสังคมโดยรวม

ประการแรก นโยบายต่างประเทศของไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงหลีกเลี่ยงการทำสงครามกับชาติตะวันตก ทรงใช้วิธีการแบบสันติ คือการให้มีการเจรจาทางการทูต โอนอ่อนผ่อนตามความต้องการของชาติมหาอำนาจตะวันตก เพื่อที่จะมีโอกาสขอแก้ไขสนธิสัญญาเหล่านั้นในภายหลัง ไม่ผูกมัดกับประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นพิเศษ แต่จะคบกับประเทศมหาอำนาจในข้อตกลงแบบเดียวกันหลายประเทศ เพื่อให้ประเทศเหล่านั้นถ่วงดุลกันเอง ทรงเริ่มตระหนักในเรื่องพรมแดนที่แน่นอนของแต่ละประเทศ ทรงมีพระราชดำริเห็นว่าประเทศไทยควรมีการกำหนดเขตแดนที่แน่นอนกับอังกฤษและฝรั่งเศส เพื่อป้องกันปัญหาความขัดแย้งเรื่องพรมแดนที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตระหว่างไทยกับอาณานิคมประเทศมหาอำนาจทั้งสอง

ประการที่สอง สถานภาพและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ สถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นพระองค์กำหนดให้พระมหากษัตริย์ทำหน้าที่บิดามารดาของราษฎร ให้ความใกล้ชิด ทรงเป็นผู้นำในการปกครองและบริหารประเทศ นโยบายในการบริหารประเทศเป็นแบบสันติมากกว่าจะใช้พระราชอำนาจกำหนดโทษที่รุนแรงพระองค์ทรงเริ่มรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองไว้ที่สถาบันกษัตริย์ มีการนำเอาระบบการถวายฎีกามาใช้เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์กับราษฎร รวมทั้งตรวจสอบการใช้อำนาจของข้าราชการและเจ้านาย

ประการที่สาม พระองค์ปรับปรุงประเทศให้เป็นแบบตะวันตกยอมรับความเจริญที่ตะวันตกมีเหนือกว่าไทยทางด้านเทคโนโลยีและวิทยาศาสตร์ สนับสนุนการศึกษาให้มีสาระทางวิชาการแบบตะวันตกโดยโปรดให้จัดหาครูต่างประเทศเข้ามาสอนพระราชโอรสธิดาและเจ้าจอมในพระบรมมหาราชวัง ตลอดทั้งสนับสนุนให้มิชชันนารีทำการสอนหนังสือ ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งคือเศรษฐกิจเริ่มเปลี่ยนไปสู่ระบบทุนนิยม นับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงเป็นต้นมา

ข้อที่น่าสังเกตในแนวทางการปรับปรุงประเทศของพระองค์นั้นมิได้เกิดจากการสนองความต้องการภายในเพียงอย่างเดียว ทรงกระตุ่นสำคัญเกิดจากปัจจัยภายนอกคือการรุกรานของจักรวรรดินิยม ในความใหม่พระราชดำริทางการเมืองนั้นยังคงลักษณะพื้นฐานแห่งความคิดทางการเมืองเดิมไว้อย่างมั่นคงตลอดรัชกาล คือ ความสำคัญของระบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ความเชื่อเรื่องบุญบารมีของผู้ปกครอง และการสืบทอดอุดมคติธรรมราชาจากหลักธรรมในพุทธศาสนา

พงศัศิกดา เกษมสิน (2531) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการชำระฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยถือว่าพระองค์คือผู้คิดผู้กระทำแนวพระราชดำริและการดำเนินการต่าง ๆ เป็นผลจากสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นในพระชนม์ชีพของพระองค์ ผลการวิจัยพบว่าการชำระฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระบรมราชวินิจฉัยที่ถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากประสบการณ์ทางการเมืองของพระองค์และเกิดจากแนวพระราชดำริส่วนพระองค์ ประกอบกับในเวลานั้นเกิดความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและความคิดเพื่อก้าวสู่ความเป็นรัฐที่ทันสมัยแบบตะวันตก สิ่งแรกที่พระองค์ทรงดำเนินการทันทีเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์คือ การเสริมสร้างฐานพระราชอำนาจให้มั่นคง โดยทรงนำเอาความคิดจารีตของไทยเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์มาปรับใช้ ทรงปรับปรุงกองทหารส่วนพระองค์ให้เป็นทหารฝึกแบบตะวันตก ทรงสนับสนุนให้เจ้านายและขุนนางที่ใกล้ชิดกับพระองค์เข้าเป็นกลไกในการใช้พระราชอำนาจในระบบบริหาร ทั้งยังผูกพันมิตรกับชนชั้นปกครองด้วยการพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์และทรงรับเอาพระธิดาของเจ้านายและธิดาของขุนนางมาเป็นเจ้าจอม ทรงพยายามเสริมสร้างประสิทธิภาพของกฎหมายให้มีอำนาจบังคับใช้ครอบคลุมเหนือคนทุกกลุ่ม โดยเฉพาะเจ้านายและขุนนางซึ่งกระทำตัวเป็นอภิสิทธิ์ชน ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการสนับสนุนจากสังคม ทำให้พระองค์ยืนยันความชอบธรรมด้วยแนวคิดเรื่องสัญญาประชาคมและการแสดงพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีความรอบรู้ ผู้ทรงสามารถ และผู้ทรงบารมี พระมหากษัตริย์คือผู้ที่ได้รับมอบอำนาจจากคนในสังคมเพื่อที่จะเป็นผู้สร้างความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยแก่สังคมจะเห็นได้ว่ามิได้เป็นเพียงวิถีทางเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเมืองเท่านั้น หากแต่เปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ จากความเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์สูงส่งมาสู่ความเป็นมนุษย์ การยกระดับความสำคัญและสิทธิบางประการของราษฎร รวมทั้งการสร้างสำนึกร่วมทางวัฒนธรรม

ชนะศึก วิเศษชัย (2554) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์จุดมุ่งหมายของการสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการวิจัยพบว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตยของไทย พระองค์แรกที่ทรงเริ่มกระบวนการสื่อสารทางการเมืองในลักษณะที่ใกล้ชิดกับผู้ได้ปกครองมากยิ่งขึ้น ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบการสื่อสารต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นประกาศ พระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ และการปฏิรูปขนบธรรมเนียมประเพณีให้เอื้ออำนวยต่อการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ โดยทรงมีจุดมุ่งหมายทางการเมืองในประเด็นดังนี้(1) การแสดงความชอบธรรมทางการเมืองการปกครอง (2) การแสดงแนวพระราชดำริทางการเมืองเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ (3) การส่งเสริม

เสรีภาพ (4) การอบรมกล่อมเกลாதองการเมือง (5) การสร้างธรรมาภิบาล และ(6) การสร้างเสถียรภาพทางการเมือง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับอิทธิพลแบบแผนมาจากธรรมเนียมการติดต่อสื่อสารของตะวันตกจากการที่พระองค์ทรงมีพระสหายชาวตะวันตกครั้งเมื่อก่อนขึ้นครองราชย์ อีกทั้งพระองค์ทรงเคยทรงผนวชเป็นพระภิกษุยาวนานถึง 27 ปี ทำให้มีความใกล้ชิดประชาชนเป็นอย่างมาก เนื่องจากพระภิกษุมิมีบทบาทหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนประชาชนและในขณะเดียวกันก็ต้องการการอุปถัมภ์จากประชาชน พระองค์ซึ่งมีบทบาทที่โดดเด่นในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาต่อพุทธศาสนิกชนทุกระดับจึงมีความคุ้นเคยกับการสื่อสารโดยตรงกับผู้รับสารผ่านบทบาทของพระภิกษุ ประสบการณ์ดังกล่าวจึงทำให้พระองค์ทรงคุ้นเคยกับการสื่อสารโดยตรงโดยไม่ต้องผ่านระบบการสื่อสารแบบจารีตแบบเก่าที่พระมหากษัตริย์ทรงให้ผู้อื่นรับพระราชโองการไปสื่อสารกับผู้รับสารอีกทอดหนึ่ง การสื่อสารโดยตรงเช่นนี้ทำให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินนโยบายและการบริหารจัดการทางการเมืองทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร ผลการวิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของการสื่อสารในฐานะที่เป็นเครื่องมือทางการเมืองของพระองค์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองที่ทรงสามารถใช้กระบวนการสื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพและก่อให้เกิดประสิทธิผล

ชลภูมิ บรรหาร (2552) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (1) เพื่อศึกษาปัจจัยด้านต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เกิดความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2) เพื่อศึกษาความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (3) เพื่อศึกษาผลจากความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการวิจัยพบว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นเวลาที่ประเทศสยามอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางการเมือง ต้องเผชิญกับการล่าอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่เป็นเสมือนปัจจัยกระตุ้นให้พระองค์ตระหนักถึงความด้อยพัฒนาของตนเองและยอมรับอารยธรรมความเจริญของตะวันตกอย่างรวดเร็ว จากปัจจัยภายนอกผนวกกับปัจจัยภายในซึ่งได้แก่อิทธิพลทางพระพุทธศาสนา การได้มีโอกาสใกล้ชิดกับราษฎรทำให้พระองค์ทรงได้ริเริ่มแนวพระราชดำริทางการเมืองแบบใหม่ซึ่งเป็นเสมือนการก้าวออกจากกรอบแนวคิดแบบเดิมของสังคมไทย เพื่อให้สยามประเทศปรับเปลี่ยนสู่ความทันสมัย เพื่อสอดคล้องกับบริบทแห่งการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยนั้น

ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงริเริ่มขึ้นนั้นได้สอดคล้องกับหลักความทันสมัยทางการเมือง 3 ประการ คือ

(1) ความมีเหตุผลของอำนาจ (2) การจำแนกแยกแยะและทำหน้าที่ตามความชำนาญเฉพาะอย่างของโครงสร้างของระบบการเมืองและ (3) การเข้ามามีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนและกลุ่มต่างๆ ของสังคม พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนการใช้อำนาจโดยทรงริเริ่มใช้อำนาจนิติบัญญัติตรากฎหมายให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในขณะนั้น มีการรับรองสิทธิเสรีภาพของราษฎรให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคมกับการเมืองแบบทันสมัยมากกว่าจะใช้ควบคุมราษฎรเพียงอย่างเดียว การปรับเปลี่ยนด้านความมีเหตุผลของอำนาจให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการใช้อำนาจโดยพระองค์ทรงใช้การถวายฎีกา การร่วมสร้างสาธารณประโยชน์ และจากการที่ในรัชสมัยของพระองค์ประเทศสยามต้องเผชิญกับภัยลัทธิจักรวรรดินิยม ทรงตระหนักถึงภัยดังกล่าวและยอมรับว่าการปกครองตามแบบจารีตอาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อบ้านเมืองได้ พระองค์ได้ทรงเร่งรัดพัฒนาระบบราชการให้สามารถตอบโต้การคุกคามจากภายนอก มีการสำรวจจัดทำพรมแดนที่แน่นอน ทรงส่งขุนนางและสนับสนุนสามัญชนให้ศึกษาแบบใหม่และเดินทางไปศึกษาต่างประเทศ มีการจ้างชาวต่างประเทศเข้ามารับราชการ ปรับปรุงกองทัพให้ทันสมัยเน้นความมั่นคงป้องกันมิให้เกิดความขัดแย้งกับชาติตะวันตกเป็นหลัก ความทันสมัยทางการเมืองอันเกิดจากการริเริ่มโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ส่งผลให้สถานภาพของคนในสังคมดีขึ้น ราษฎรได้รับสิทธิของความเป็นมนุษย์ มากขึ้นกว่าแต่ก่อน หากจะกล่าวถึงความสำเร็จในการปฏิรูปประเทศสยามให้เข้าสู่ความทันสมัยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว สิ่งหนึ่งที่ไม่ควรละเลย คือ ความสำเร็จดังกล่าวไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากพระองค์ไม่ได้รับการวางรากฐานในการปฏิรูปบ้านเมืองจากพระบรมราชชนกและพระองค์ได้ทรงสานต่อแนวพระราชดำริทางการเมืองต่อจากพระบรมชนกจนเป็นผลสำเร็จ

ธงทอง จันทรางศุ (2553) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์” โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (1) เพื่อศึกษาและวิเคราะห์แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ (2) เพื่อศึกษาผลที่เกิดขึ้นจากแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ ผลการวิจัยพบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริทางการเมืองที่ว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ที่เป็นของพระองค์เอง แตกต่างจากแนวคิดทางการเมืองเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ของประเทศไทย จากเดิมที่เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพหรือธรรมราชามาเป็นแนวพระราชดำริว่าการเป็นพระมหากษัตริย์เกิดขึ้นเพราะอาณาประชาราษฎร์พร้อมใจกันยกย่องยินยอมให้ทรงดำรงตำแหน่งนั้น ผลที่เกิดขึ้นจากแนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์ทำให้พระราชกรณียกิจ

และพระราชจริยวัตรในฐานะพระมหากษัตริย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นไปในลักษณะที่มีความใกล้ชิดและเข้าถึงจิตใจของราษฎรมากขึ้นกว่าเดิม มิได้ทรงถือราชาภิเษกที่ว่าทรงเป็นเจ้าเป็นใหญ่และทุกคนต้องยำเกรงต่อพระราชอำนาจแต่ทรงยึดหลักว่าพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์มิได้ยิ่งใหญ่ไปกว่าความสุขส่วนรวมในประเทศของพระองค์

ถ้าพรรณ น่วมบุญลือ (2519) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์” โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้ (1) วิเคราะห์กฎหมายในสมัยต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ในแง่เกี่ยวกับสิทธิหน้าที่ของสตรี (2) ศึกษาการแก้ไขกฎหมายครั้งสำคัญ ๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสิทธิสตรี (3) วิเคราะห์ว่าลักษณะกฎหมายที่กำหนดไว้เกี่ยวกับสิทธิสตรีในสมัยต่าง ๆ นั้น ในทางปฏิบัติสตรียังมีสิทธิในทางการเมืองและสังคมอยู่มากน้อยเพียงใด โดยศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์และวรรณคดีประกอบ (4) เปรียบเทียบฐานะของสตรีตามกฎหมายสมัยก่อนกับสมัยปัจจุบัน ว่ามีความสอดคล้องกับสภาพสังคมอย่างไร (5) เปรียบเทียบฐานะของสตรีไทยกับฐานะของสตรีนานาชาติว่ามีวิวัฒนาการคล้ายหรือแตกต่างกันอย่างไร โดยได้มุ่งศึกษาถึงวิวัฒนาการแห่งสิทธิและหน้าที่ของสตรีไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน เน้นในสมัยรัตนโกสินทร์โดยอาศัยกฎหมายต่าง ๆ เช่น กฎหมายตราสามดวงประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ และพระราชบัญญัติอื่น ๆ เป็นหลักในการวิเคราะห์ เพื่อพิจารณาถึงบทบาทและสถานภาพของสตรีทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งให้เห็นความสำคัญในเรื่องความเสมอภาคแห่งสิทธิและหน้าที่ของชายและหญิงในกฎหมาย โดยเน้นถึงความสำคัญของหญิงในฐานะเป็นคู่ชีวิตของชาย และความพยายามที่จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่มีต่อสตรีไปในทางที่ทำให้เข้าใจสตรีดียิ่งขึ้น ผลการวิจัยพบว่า ฐานะของสตรีตามกฎหมายไทยสมัยโบราณคือยกว่าบุรุษมาก ชายอาจมีภรรยาได้หลายคน โดยถูกต้องตามกฎหมายส่วนหญิงไม่มีสิทธิที่จะมีสามีเกินกว่าหนึ่งคนได้ สตรีมีแต่ภาระหน้าที่ ส่วนสิทธิแทบไม่มี สามีเป็นหัวหน้าครอบครัว มีอำนาจเหนือภรรยา หญิงเองก็ยอมรับสภาพว่าตนอยู่ในความคุ้มครองสามีทั้งในบ้านและนอกบ้าน ตามประเพณีที่ถือว่าชายเป็นช้างเท้าหน้าหญิงเป็นช้างเท้าหลังตามกฎหมายสมัยก่อนหญิงมีฐานะเป็นเพียงทรัพย์สินอย่างหนึ่งของสามี สามีอาจขายหรือจำนำภรรยาเสียก็ได้ ด้านทรัพย์สินระหว่างสามีภรรยา หญิงไม่มีสิทธิจัดการทรัพย์สินใด ๆ ด้วยตนเอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นจุดเปลี่ยนของสิทธิสตรีที่สำคัญของสังคมไทย พระองค์ทรงประกาศพระราชบัญญัติกฎหมายลักษณะครอบครัวเพิ่มเติมหลายฉบับ ซึ่งมีผลทำให้ฐานะของสตรีตามกฎหมาย และในสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นที่สำคัญคือมีคดีร้องเรียนของสตรีที่ชื่ออ่าแดงเหมือน ที่เรียกร้องขอสิทธิในการเรียกคู่ครอง พระราชบัญญัติเรื่องผัวชายเมีย ซึ่งทำให้บิดามารดาจะขายบุตร หรือสามีจะขายภรรยาไม่ได้หากไม่ได้รับ

ความยินยอม รวมถึงประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในที่ยังไม่มีพระเจ้าลูกเธอสามารถทูลลาออกไปอยู่กับบิดามารดาหรือไปแต่งงานใหม่ได้

ดวงทอง เหล่าวรรณะกุล (2539) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา สมัยรัชกาลที่ 3-5” เป็นงานศึกษาเกี่ยวกับผู้หญิงในสังคมรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3-5 ที่เน้นกลุ่มหญิงสามัญชนในแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาโดยศึกษาผู้หญิงในฐานะสมาชิกของสังคมที่มีความสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่นซึ่งผันแปรรูปแบบความสัมพันธ์ไปตามบริบทแวดล้อมที่แปรเปลี่ยน โดยศึกษาถึงวิถีการดำเนินชีวิตของผู้หญิงในสมัยนั้นว่ามีความสัมพันธ์รูปแบบใดบ้างกับคนในครอบครัวและสังคมที่ดำรงอยู่ มีการสื่อสารและสัมพันธ์กับอำนาจรัฐในลักษณะใด ตลอดจนศึกษาถึงการดำเนินบทบาททางเศรษฐกิจของผู้หญิงท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในสังคมรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 3-5 ผลการศึกษาพบว่า ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ 3-5 ดำเนินชีวิตในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของครอบครัวที่มีความผูกพันอย่างเหนียวแน่นด้วยวิถีการผลิตแบบพออยู่พอกิน ต้องดูแลช่วยเหลือพึ่งพาและแบ่งปันซึ่งกันและกันในการดำรงชีวิตอย่างแนบแน่นทรัพย์สินและกรรมสิทธิ์ต่าง ๆ จึงเป็นของส่วนรวมของคนในครอบครัวและเครือญาติ โดยมีตัวแทนของครอบครัวเป็นผู้ดูแลจัดการเรื่องราวต่าง ๆ ให้กับสมาชิก ซึ่งรัฐก็รับรองฐานะของตัวแทนของครอบครัวด้วยการกำหนดไว้ในกฎหมายว่าเป็นเจ้าบ้านหรือเจ้าทรัพย์ เมื่อการค้าขายตัวและเริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ในสังคมผู้หญิงซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่นำผลผลิตหรือสิ่งของที่ทำขึ้นหรือหามาได้ออกแลกเปลี่ยนอยู่แล้ว จึงก้าวเข้ามามีบทบาทในการหารายได้เป็นเงินตราสำหรับการใช้จ่ายภายในครอบครัว เริ่มจากการนำผลผลิตที่เหลือกินเหลือใช้ภายในครอบครัวไปขายแลกเปลี่ยนเป็นเงิน บ้างก็รับซื้อสินค้าทั้งจากแหล่งผลิตและจากพ่อค้าคนกลาง ส่วนใหญ่เป็นคนจีนมาขายอีกต่อหนึ่งซึ่งถือเป็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของการทำการค้าของผู้หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์ที่เริ่มมีการลงทุนทำค้าขาย ยังพบว่าผู้หญิงเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เป็นผู้ควบคุมคนงานในไร่นา สวน หรือเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นแรงงานทาส รวมทั้งเป็นผู้จัดจำหน่ายผลผลิตของครอบครัว และเมื่อรัฐพยายามเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าโดยเปิดประมูลให้ราษฎรรับช่วงการเก็บภาษีอากรก็ปรากฏว่ามีผู้หญิงจำนวนไม่น้อยร่วมหุ้นเป็นนายอากรตลาดเก็บภาษีจากการค้าด้วย ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ได้ลดความสำคัญลงไปขณะที่เงินตราเริ่มเข้ามามีอิทธิพลครอบงำต่อการดำเนินชีวิตของคนในสังคมมากขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการเปิดเสรีทางการค้าหลังสนธิสัญญาเบาว์ริงส่งผลให้ความต้องการผลผลิตในตลาดขยายตัวขึ้นความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติ และเพื่อนบ้านเริ่มเสื่อมคลายไป

ผู้หญิงสามัญชนบางส่วนซึ่งเริ่มมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นของตนเองโดยไม่ต้องยึดติดกับครอบครัว ในฐานะปัจเจกบุคคลและเริ่มเรียกร้องที่จะตัดสินใจในเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยตนเอง ทำให้ผู้หญิงเริ่มพัฒนาความคิดและการตัดสินใจของตนได้มากกว่าผู้หญิงที่ดำเนินชีวิตอยู่ในวิธีการผลิตแบบพอยังชีพ ซึ่งสมาชิกในครอบครัว มีความคิดและความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ สอดคล้องกับสมาชิกคนอื่น ๆ ของครอบครัว ดังนั้น จึงปรากฏว่าใน สมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มมีผู้หญิงยื่นฎีการ้องเรียนต่อรัฐ เพื่อร้องขอให้ตนมีโอกาสได้กระทำเรื่องราวต่าง ๆ โดยสมัครใจ โดยเฉพาะกรณีการถูกขายตัว เป็นทาสและถูกพ่อแม่บังคับให้เป็นเมียคนที่ตนเองไม่ได้ชอบพอ ข้อกำหนดในกฎหมายซึ่งยึดถือว่า ลูกเมียเป็นสิทธิ์ของพ่อแม่และสามีกลายเป็นสิ่งซึ่งสร้างปัญหาในการดำเนินชีวิตของผู้หญิงสามัญชน ที่เริ่มมีสำนึกแบบปัจเจกเกิดขึ้น อีกทั้งความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎรในท้องถิ่นก็ยิ่งใกล้ชิด และมีโอกาสที่จะสื่อสารสัมพันธ์ต่อกันมากขึ้น เนื่องจากรัฐเริ่มพยายามปกครองราษฎรในท้องถิ่น โดยตรงอันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง การที่รัฐมีความสัมพันธ์กับราษฎรใกล้ชิดขึ้นนี้ทำให้รัฐสามารถสร้างรูปแบบความสัมพันธ์กับราษฎร แต่ละคนในฐานะที่เป็นปัจเจกชน และแบ่งแยกบุคคล โดยใช้เพศเป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยกประเภทและหน้าที่ของพลเมืองซึ่งต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ได้ถ่ายทอดอุดมการณ์เหล่านี้ไปสู่ท้องถิ่นต่าง ๆ ผ่านระบบการศึกษาแผนใหม่โดยเน้นให้ผู้หญิงมีบทบาทเป็นแม่บ้านที่ดี ทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลงานในบ้านและดูแลความเป็นอยู่ของสมาชิกภายในครอบครัว การปลูกฝังอุดมการณ์ของรัฐที่เกิดขึ้นในครั้งนี้เป็นส่วนหนึ่งซึ่งทำให้ความเป็นหญิงเป็นชายกลายเป็นหลักเกณฑ์สำคัญที่มีผลในการกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมสืบมาจนถึงปัจจุบัน

วรรณพร บุญญาสถิตย์ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายใน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2439-2468)” โดยมุ่งศึกษาความเปลี่ยนแปลงของแนวคิด วิถีชีวิต ครอบครัวและบทบาททางสังคมของเจ้านายฝ่ายในอันเนื่องมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตก ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีอิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรมตะวันตกหลั่งไหลเข้าสู่ราชสำนักอย่างต่อเนื่อง ผลการวิจัยพบว่า เจ้านายฝ่ายในเป็นกลุ่มบุคคลที่มีลักษณะเฉพาะคือต้องอยู่ภายใต้กรอบจารีตประเพณี กฎเกณฑ์ข้อบังคับ และที่สำคัญมีวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อสนองต่อพระราชประสงค์และสร้างความพึงพอใจแก่พระมหากษัตริย์ให้ได้มากที่สุด การศึกษาและการรับรู้เกี่ยวกับตะวันตกเป็นอิทธิพลสำคัญที่ทำให้เจ้านายฝ่ายในมีการปรับเปลี่ยนทัศนคติในการดำเนินชีวิตโดยการรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาปรับใช้ในด้านต่าง ๆ เจ้านายฝ่ายในได้ตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาแบบตะวันตก จึงสนับสนุนให้เจ้านายที่ทรงพระเยาว์และ

ข้าราชการได้รับการศึกษาทั้งแบบตะวันตกและแบบเดิมของไทย สตรีเริ่มมีบทบาทในการต้อนรับแขกเมืองและการเข้าร่วมสมาคม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดที่เปลี่ยนไปของเจ้านายฝ่ายใน ที่รับเอาแนวคิดนี้มาจากตะวันตก อย่างไรก็ตามเจ้านายฝ่ายในยังคงต้องดำเนินชีวิตภายใต้จารีตประเพณี ทำให้ไม่สามารถควบคุมดูแลกิจกรรมทางสังคมได้อย่างใกล้ชิด แต่แนวคิดนี้ได้ถูกปลูกฝังจนกลายเป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของเจ้านายฝ่ายในและได้สืบทอดมาจนปัจจุบัน

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์ประชากรกลุ่มตัวอย่างนักวิชาการผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ โดยเน้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interviewing) จำนวน 4 ท่าน กำหนดขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยอาศัยวิธีการศึกษาข้อมูลและตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาวิจัยชิ้นนี้ครอบคลุม มีความสมบูรณ์ของแง่มุมความคิดและน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นจึงจำเป็นต้องสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) นักวิชาการผู้มีความเชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ โดยเน้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อช่วยในการอธิบายข้อมูลต่าง ๆ ในมุมมองของนักประวัติศาสตร์ จำนวน 4 ท่าน มีรายนาม ดังนี้

- 1.1 ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.ปิยนาด บุนนาค ข้าราชการบำนาญ และราชบัณฑิต สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
- 1.2 ศาสตราจารย์เกียรติคุณสายชล สัตยานุรักษ์ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 1.3 รองศาสตราจารย์นฤมล ชีรวัฒน์ อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

1.4 ดร.ปิยะนาถ อังควาณิชกุล อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษาเรื่อง แนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการศึกษาเหตุการณ์ที่ผ่านมาแล้ว ดังนั้นเครื่องมือในการวิจัยจึงอาศัยการศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์เป็นหลัก โดยการวิเคราะห์เนื้อหา และจุดมุ่งหมายของเอกสารต่าง ๆ ที่ได้ศึกษามาเพื่อตีความและเชื่อมโยงกับกรอบแนวคิดต่าง ๆ ทางรัฐศาสตร์ และใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-Depth Interview) นักวิชาการผู้มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โดยเน้นในรัชสมัย รัชกาลที่ 4 จำนวน 4 ท่าน โดยคำถามที่ใช้ในแบบสัมภาษณ์มีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กับข้อมูล ที่ผู้ศึกษารวบรวมได้ จากนั้นนำผลการสัมภาษณ์มาประกอบการวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ผลการวิเคราะห์มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น ซึ่งเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีดังนี้

2.1 การวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) ทั้งเอกสารชั้นต้น (Primary Source) ได้แก่ จดหมายเหตุ พระราชนิพนธ์ พระราชหัตถเลขา ประกาศ พระราชพงศาวดาร และเอกสารชั้นรอง (Secondary Source) ได้แก่ บทความ ตำรา งานศึกษาวิจัย วิทยานิพนธ์ รวมถึงเอกสารทางวิชาการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องที่ผู้ทรงคุณวุฒิได้ค้นคว้าเรียบเรียงขึ้น

2.2 แบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interviewing) โดยมีประเด็น ดังนี้

ประเด็นคำถามหลักในการสัมภาษณ์

1. สถานภาพของสตรีในยุคสมัยเก่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตน โกสินทร์ ตอนต้น เป็นอย่างไร ด้วยเหตุใดจึงมีลักษณะเช่นนั้น

2. สาเหตุใดที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริลัทธิสตรีทั้งที่ในยุคสมัยนั้นสังคมไทยอยู่ในระบอบไพร่และทาส ประชาชน ทั้งชายและหญิงมิได้มีสิทธิเสรีภาพในฐานะที่เป็นเสรีชนแต่อย่างใด

3. สถานภาพของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นครองราชย์เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงที่เห็น ได้ชัดมีประการใดบ้าง

4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระบวนการอย่างไรเพื่อให้ การดำเนินการตามแนวพระราชดำริลัทธิสตรีประสบผลสำเร็จ

5. ปัจจัยภายในที่มีผลต่อแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวมีประการใดบ้าง

6. ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประการใดบ้าง

7. การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหวัริเริ่มให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ท่านคิดว่าเหมาะสม ควรแก่เวลานั้นหรือไม่เพราะเหตุใด

8. แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อให้เกิดผลกระทบต่อเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม ในขณะนั้นอย่างไรบ้าง

9. แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์ทรงริเริ่มให้สตรีมีสิทธิต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตมากกว่าสตรีในสมัยจารีตนั้น สอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยมหรือไม่

การทดสอบความเที่ยงของเครื่องมือวิจัย

ประเด็นคำถามหลัก ได้ผ่านการพิจารณาจากรองศาสตราจารย์ ดร.บุษพร อิศรชัย อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์แล้ว

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษางานวิจัยชิ้นนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และศึกษาจากข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการศึกษาเรื่องราวที่ผ่านมาแล้ว ดังนั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ครบถ้วนในทุก ๆ ด้าน จึงอาศัยการเก็บรวบรวมข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพ บทบาทของสตรีไทยในสมัยจารีต สถานภาพ บทบาทสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง พระอัยการลักษณะหัวเมีย เอกสารเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์ พระราชหัตถเลขา ประกาศ พระราชพงศาวดาร รวมถึงบทความ งานศึกษาวิจัย วิทยานิพนธ์ และผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ และนำมาใช้ประโยชน์ในการนำเสนอข้อมูล

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลผู้ศึกษาวิจัยได้นำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ และเอกสารต่าง ๆ ทั้งเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง รวมทั้งนำเอาผลการสัมภาษณ์ผู้มีความเชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ โดยเน้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 มาทำการวิเคราะห์ข้อมูล

โดยอาศัยกรอบแนวคิดทางรัฐศาสตร์เป็นตัวช่วยในการวิเคราะห์ ให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ครบถ้วนในทุกด้านและบทสรุปที่ต้องการพร้อมกับอภิปรายผลแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และจัดทำข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเพิ่มเติมในประเด็นอื่น ๆ เพื่อให้ได้ความรู้หลายแง่มุมด้วยการนำเสนอรายงานวิจัยในลักษณะวิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive analysis) เพื่อแสวงหาคำตอบตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัย เรื่อง แนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ อาศัยวิธีตีความจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผลงานทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญและมีความรอบรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ โดยเน้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นการวิจัยศึกษาถึงสาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิสตรี ปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริลัทธิสตรี และผลกระทบจากแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้กรอบแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ แนวคิดสตรีนิยม และแนวคิดความทันสมัยทางการเมือง เป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการศึกษาเรื่อง แนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับ ดังนี้

1. สาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. ผลกระทบจากแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. สาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การศึกษาวิจัยถึงสาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ แนวคิดสตรีนิยม และแนวคิดความทันสมัยทางการเมือง เป็นกรอบในการศึกษานั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาถึงสถานภาพของผู้หญิงไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ เพื่อทราบถึงสาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และทราบถึงความเปลี่ยนแปลงของลัทธิสตรีไทยระหว่างสมัยจารีตและสมัยใหม่ ซึ่งมีเนื้อหาดังนี้

ในสังคมสมัยต้นรัตนโกสินทร์ หรือก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครองราชย์นั้น ผู้หญิงไทยสามารถเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจ หรือสามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเอง เลี้ยงครอบครัวและสามารถทำงานหนักเทียบเท่ากับผู้ชายได้ ปรากฏในบันทึกของชาวตะวันตก คือ จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ที่ได้บรรยายสภาพของบ้านเมือง รวมทั้งความเป็นอยู่ ของสังคมไทย โดยกล่าวว่าที่ผู้หญิงต้องทำงานหนักนั้น มีสาเหตุมาจากที่ผู้ชายเห็นผู้หญิงด้อยกว่า โดยอธิบายว่า

ไม่ปรากฏว่าสตรีชาวสยามไม่ว่าจะอยู่ในฐานะเช่นไรเก็บเนื้อเก็บตัวอยู่แต่ในบ้าน สตรีทุกคนออกสังคมโดยไม่ต้องปิดหน้าปิดตา แต่ว่าสตรีต้องทำเช่นนี้ ก็เพราะผู้ชาย มิได้ให้เกียรติสตรีไว้ในที่สูงส่งแต่อย่างใด แต่เป็นการมองผู้หญิงในทางต่ำด้อยกว่าตน (จอห์น ครอว์ฟอร์ด, 2515, น. 131)

ในขณะที่ จอห์น ครอว์ฟอร์ด มองสถานภาพผู้หญิงไทยในอดีตว่าผู้หญิงต้องรับภาระ หนักกว่าปกติ คือต้องทำงานหนักเทียบเท่าผู้ชาย เช่น ตักน้ำ พายเรือ ทำนา ทำสวน หรือแม้แต่ ทำมาค้าขายในฐานะแม่ค้า แต่ปาลเลกัวซ์กลับมองว่าสภาพของบ้านเมืองเช่นนี้เป็นสภาพธรรมดา ของสังคมไทย เพราะผู้ชายต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ฉะนั้นผู้หญิงต้องหน้าที่ดังกล่าว โดยอธิบายว่า การศึกษาของเด็กสาว คือ ต้องรู้จักทำครัวและตำน้ำพริกเป็น ทำขนม มวนบุหรื และมวนพลู ผู้หญิงไปหาฟืน เก็บผักและผลไม้ ตักน้ำ ตำข้าว และช่วยมารดาในกิจการ บ้านเรือน ทุกเช้าจะไปนั่งเป็นระเบียบเรียบร้อยอยู่ที่ประตูบ้าน คอยถวายบิณฑบาต แก่พระภิกษุที่ผ่านไป สามหรือสี่ครั้งต่อเดือน นางจะนำดอกไม้ไปบูชาพระพุทธรูป และถวายของแก่พระสงฆ์ที่ศาลาใหญ่ ฟังเทศน์ แล้วร้อง สาธุ สาธุ หญิงชาวบ้านเป็น คนแข็งแรง นางช่วยบิดามารดาทำนาหรือทำสวน และทำมาค้าขายโดยเรือลำเล็ก ๆ ซึ่งนางพายคล่องแคล่วมาก (ปาลเลกัวซ์, 2541, น. 153)

จากบันทึกของชาวตะวันตกแสดงให้เห็นถึงสถานภาพผู้หญิงสามัญชนในสังคมไทย ในสมัยจารีตที่สามารถเข้าถึงอำนาจทางเศรษฐกิจ หรือสามารถประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเอง และครอบครัวได้ แต่ขณะเดียวกันสถานภาพทางกฎหมายผู้หญิงกลับไม่ได้รับการยกย่องหรือ เปิดโอกาสให้มีสิทธิเท่าเทียมกับชาย ผู้หญิงหากยังไม่แต่งงานจะอยู่ในความคุ้มครองดูแลหรือเป็น ทรัพย์สินของบิดามารดาซึ่งมีอำนาจนั้นมาตั้งแต่การให้กำเนิด และเมื่อแต่งงานแล้วอำนาจ ความคุ้มครองเปลี่ยนเป็นของสามีหรือตกเป็นทรัพย์สินของสามี (ปิยะนาถ อังควาณิกกุล, 2558, น. 399) สาเหตุเกิดจากกฎหมาย ความเชื่อ ค่านิยม ในการสร้างความคิดชายเป็นใหญ่ของสังคมไทย ดังจะเห็น ได้จากพระไอยการลักษณะหัวเมีย ซึ่งเป็นกฎหมายครอบครัวสมัยโบราณ ได้แบ่งภรรยาเป็น 3 ประเภท ได้แก่ เมียกลางเมือง หรือภรรยาหลวง เมียกลางนอก หรืออนุภรรยา และเมียกลางทาสี หรือเมียทาส

ตามกฎหมายภรรยาทั้ง 3 ประเภท ซึ่งจะมีก็คนก็ได้ ล้วนได้รับการยอมรับว่าเป็นภรรยาที่ต้อง
ตามกฎหมายทั้งสิ้น(กฎหมายตราสามดวง, 2548, น. 2) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงมีความเห็นว่ากฎหมายไทยให้สิทธิแก่ผู้ชายเหนือผู้หญิงจนเหมือนกับว่าผู้หญิงเป็นควายผู้ชาย
เป็นคน ทรงมีพระราชดำริว่า “กฎหมายนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคน
หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเลิกเสีย” กฎหมายเก่าปฏิบัติต่อหญิงชายอย่างไม่เท่าเทียมกัน สถานภาพ
ทางกฎหมาย การเมืองการปกครองของผู้หญิง ในสมัยโบราณจนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 4 ไม่ได้
มีฐานะของความเป็นคน ด้วยความไม่เสมอภาคในกฎหมายเก่าของไทยนั้นปรากฏอย่างชัดเจน
พระองค์จึงโปรดให้มีการแก้ไขกฎหมายเพื่อเป็นการรองรับสิทธิสตรีเพิ่มมากขึ้น ดังจะกล่าวต่อไป

**สาเหตุของการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวที่สำคัญมี 2 ประการ ดังนี้**

1.1 ความเป็นปัจเจกบุคคลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีวิธีการ
ขึ้นครองราชย์แตกต่างจากกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ทรงออกผนวชตลอดระยะเวลาในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์เป็นเวลานานถึง 27 ปี สำหรับภิกษุ
ในพระพุทธศาสนามีวินัยอยู่ข้อหนึ่งว่าภิกษุต้องออกไปบิณฑบาตเป็นประจำทุกวันในตอนเช้า
เป็นเหตุให้พระองค์มีโอกาสใกล้ชิดกับราษฎร ยิ่งกว่านั้นระหว่างทรงผนวชพระองค์ยังได้เสด็จธุดงค์
ไปยังหัวเมืองต่าง ๆ จึงได้ทราบถึงความปรารถนา ความทุกข์ยาก และความต้องการของราษฎร
อย่างแท้จริง การออกธุดงค์ทำให้พระองค์ทรงมีความรอบรู้ที่กว้างกว่าเจ้านายพระองค์อื่น ๆ
ที่ถูกจำกัดด้วยประเพณีไม่ให้ออกนอกพระนครนอกจากไปราชการศึกสงครามเท่านั้น
(นฤมล ธีรวัฒน์, 2525, น. 96) ประสบการณ์ระหว่างทรงผนวชเหล่านี้ ทำให้พระองค์เข้าพระทัย
ถึงเรื่องที่ว่าทำอย่างไรจึงจะนำความเจริญมาสู่ราษฎรของพระองค์ได้ พระองค์ทรงมีความคิดก้าวหน้า
มีความทันสมัย ทรงใช้เวลาส่วนใหญ่ในการศึกษา นอกจากที่ได้ทรงศึกษาภาษาสันสกฤตและบาลีแล้ว
พระองค์ยังทรงศึกษาภาษาประเทศเพื่อนบ้าน ศึกษาโหราศาสตร์ของไทยและมอญ
วิชาประวัติศาสตร์ ทรงคบค้าพระสหายชาวต่างประเทศและศึกษาเรียนรู้ภาษาอังกฤษจึงมีทรรศนะกว้าง
มองเห็นการณ์ไกล ประกอบกับในระหว่างพระองค์ทรงผนวชอยู่นั้น ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3
ได้เกิดลัทธิการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก เกิดความตึงเครียดทางการเมืองระหว่าง
ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับมหาอำนาจตะวันตกทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ
การเข้ามาของพวกพ่อค้าและหมอสอนศาสนาชาวตะวันตก ผู้นำเอาความรู้ เทคโนโลยี
ทางวิทยาศาสตร์เข้ามาเผยแพร่ในสังคมไทยพร้อม ๆ กับประกอบการค้าขาย และเผยแผ่ศาสนาคริสต์
นิกายโปรเตสแตนต์

แนวคิดของชาติตะวันตกที่เน้นในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ และวิพากษ์วิจารณ์วัฒนธรรมฟัวเดียวหลายเมียของสังคมไทยว่าเป็นประเทศที่ไม่เจริญ การเข้ามาของชาติตะวันตกได้ส่งผลต่อโลกทัศน์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเห็นความจำเป็นที่จะปรับปรุงประเทศตามแบบอารยธรรมตะวันตกเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมืองทรงตระหนักในอำนาจอันตราย และความต้องการของมหาอำนาจตะวันตกซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ พระองค์ทรงทำการปรับปรุงกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และองค์กรต่าง ๆ ของรัฐ โดยการตราออกมาเป็นกฎหมายและทำการปฏิบัติให้เป็นแนวความคิดของทางตะวันตก เพื่อกันไม่ให้ประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นยกมาเป็นข้ออ้างเพื่อแทรกแซงกิจการภายในประเทศ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตระหนักถึงอำนาจอิทธิพลและความยิ่งใหญ่ของชาติมหาอำนาจตะวันตก อีกทั้งคำเตือนจากกระแสน้ำรสสุดท้ายในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ดังความว่า...

“การศึกษาศึกษาข้างญวนข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียทีเขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่ดีควรจะเรียนรู้อาไว้ก็เอาอย่างเขา แต่อย่าใ้ นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว”

เมื่อการคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เริ่มขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พม่าและจีนต้องพ่ายแพ้และเสียดินแดนหรือสิทธิต่าง ๆ แก่อังกฤษ เวียดนามก็เริ่มสูญเสียอำนาจอธิปไตยให้กับฝรั่งเศส ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงภัยอันตรายจากประเทศมหาอำนาจ ดังนั้นหลังจากพระองค์ขึ้นครองราชย์ ทรงเริ่มเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก โดยได้ทรงเปิดความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกอย่างกว้างขวาง ทรงยึดนโยบายผ่อนสั้นผ่อนยาว มาใช้กับมหาอำนาจตะวันตก ไม่ทะนงหยิ่งผยองดังพม่า จีน และเวียดนาม ที่ต่างก็พ่ายแพ้แก่ชาติมหาอำนาจที่กำลังกุมคามอยู่ในขณะนั้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ช่วงเวลาเดียวกันกับพระเจ้ามินดง พระมหากษัตริย์พม่า ซึ่งพระเจ้ามินดงได้ส่งคนไปศึกษาต่อที่ประเทศตะวันตก อีกทั้งยังทำการปฏิรูปประเทศพม่า ซึ่งหากเปรียบเทียบการปรับตัวและปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยเพื่อรับมือกับชาติมหาอำนาจตะวันตกระหว่างพม่ากับไทย ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าพระเจ้ามินดงได้ทรงปฏิรูปประเทศและสังคมให้ทันสมัยก่อนและก้าวหน้ากว่าของไทยมาก แต่หากพิจารณาการพัฒนากระบวนการรู้ความคิดเฉพาะตัวบุคคลผู้เป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ปฏิเสธไม่ได้เช่นกันว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพัฒนา เรียนรู้ เข้าใจในระบบความคิดและความรู้ทางวิทยาศาสตร์และศาสตร์สมัยใหม่ของตะวันตก โดยเฉพาะในทางดาราศาสตร์ พระองค์อาศัย

บทเรียนของประเทศเพื่อนบ้านอันได้แก่พม่า กรณีของไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ต้องเผชิญกับปัจจัยภายนอกจากมหาอำนาจตะวันตกไม่ต่างจากพม่า แต่ที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงคือปัจจัยภายใน เพราะพระองค์ทรงตระหนักและเข้าใจถึงอนุภาพความยิ่งใหญ่ของโลกตะวันตก (ไชยันต์ ไชยพร, 2560, น. 3-57) พระองค์ทรงอธิบายปรากฏการณ์ทางธรรมชาติด้วยหลักการทางวิทยาศาสตร์ สะท้อนให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีระเบียบวิธีคิดและโลกทัศน์สมัยใหม่ที่เป็นเหตุเป็นผล และเป็นวิทยาศาสตร์ ปรากฏบางตอนของ “ประกาศดาวหางปีระกาตรีศก” ดังนี้

เมื่อพิเคราะห์ใคร่ครวญดูโดยเหตุดาวหางเป็นของมาบนฟ้า เมื่อจะให้โทษให้คุณอย่างไร ก็จะให้โทษให้คุณแก่สัตว์แก่คนที่อยู่ใต้ฟ้าเพื่อบริโภคปฏิบัติตัวไม่ดีไม่มียาที่จะแก้ป้องกัน กินทาชิมทราบอยู่กับกาย เป็นผู้ไม่สบายมีโรคภัยเล็กน้อย ที่เป็นช่องจะให้พิษ เช่นนั้นแล่นเข้าไปในกายให้เกิดเจ็บไข้ได้ ความไข้ก็ต้องแก่ผู้นั้น ไม่เลือกหน้าว่าใครก็ดาวหางมาบนฟ้าโกรธจึงหึงษาพยาบาทอาฆาตแค้นอะไรอยู่กับเจ้านายมาแล้ว จะได้มาตรงใส่เอาเจ้านายทีเดียวไม่เห็นจริงด้วย ... ซึ่งผู้คนจะรบพุ่งกันนั้น จะมีเหตุก็เพราะคนที่เป็นต้นเหตุก่อให้เกิดความ เหมือนอย่างเจ้าเวียคนามฝรั่งมาขอทำสัญญาไมตรีดี ๆ เหมือนอย่างเช่นมาทำกับเมืองไทย ก็ไม่รับ ไม่ยอม ทำลู่ถึงเกะกะไป จึงก่อเหตุให้รบกันกับฝรั่ง ถ้าจะรับทำสัญญาเสียดี ๆ เหมือนอย่างเมืองไทยทำแล้วก็มีสบายอยู่อย่างเมืองไทยหรือ เพราะฉะนั้นเห็นว่าซึ่งผู้คนจะรบกันนั้น ก็เป็นเพราะคนด้วยกันก่อเหตุขึ้นเอง ดาวหางไม่ได้มาฆ่าใครให้รบกัน (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 290-291)

ปิยนาด บุนนาค (2562, 3 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีการที่ไม่เหมือนพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ซึ่งสมัยก่อนพระมหากษัตริย์ ตามกฎหมายเทียรบาล จะออกนอกพระราชวังไม่ได้ แต่รัชกาลที่ 4 ท่านไม่ได้ขึ้นครองราชย์ในทันที ทรงออกผนวชในระหว่างที่รัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์เป็นเวลานานถึง 27 ปี จึงมีโอกาสเสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ได้เห็นความเป็นอยู่ของอาณาประชาราษฎร์ ได้มีโอกาสสนทนาวิสาสะกับฝรั่งซึ่งเน้นเรื่องสิทธิเสรีภาพ และเรียนรู้ภาษาอังกฤษ ทำให้พระองค์มีความรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ ประกอบกับคำสอนของศาสนาพุทธสอนเรื่อง มนุษยนิยม เสรีภาพ และแนวคิดสิทธิเสรีภาพของฝรั่งเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทย ความคิดต่าง ๆ ผสมผสานกับความคิดทางพระพุทธศาสนา ทำให้ทรงเห็นค่าของความเป็นมนุษย์ เห็นว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเพศใดต้องมีสิทธิขั้นพื้นฐาน ทรงมีแนวคิดที่ว่า สังคมไทยควรเป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง จึงทรงนำแนวคิดต่าง ๆ มาปรับใช้กับสังคมไทย และยอมรับวัฒนธรรมของตะวันตกเพื่อแสดงถึงความศิวิไลซ์

นฤมล ชีรวัดน์ (2562 , 2 ตุลาคม) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า จากประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชเป็นเวลานานถึง 27 ปี ทรงคบค้าสมาคมกับมิชชันนารีชาวตะวันตกที่มีแนวคิดค่านิยมต่อการมีภรรยาในสังคมตะวันตกแตกต่างจากสังคมไทย คือสังคมตะวันตกเน้นการมีภรรยาเพียงหนึ่งคน ในขณะที่สังคมไทยพระมหากษัตริย์มีมเหสีหรือเจ้าจอมหลายองค์ ประกอบกับพระองค์ทรงมีโอกาสใกล้ชิดและสัมผัสทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ จึงทรงตั้งปณิธานว่าจะไม่ให้ราษฎรของพระองค์ ประสบความเดือดร้อนอีกต่อไป ทรงแก้ไขปัญหาโดยปรับเปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นสภาพความเดือดร้อนที่เห็นได้ทั่วไป พระองค์ทรงแก้ไขใหม่ในกรอบแนวคิดแบบพระมหากษัตริย์คือพระราชปณิธานที่สืบสานมาจากราชวงศ์จักรี ทรงยึดถือเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยเสมอมา แต่รัชกาลที่ 4 จะแตกต่างจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ด้วยพระองค์ทรงปฏิบัติในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น

จากหลักฐาน ที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่าความเป็นปัจเจกบุคคลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้พระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การขึ้นครองราชย์ของพระองค์ด้วยวิธีการแตกต่างจากกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ทรงออกผนวชในระหว่างพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ เป็นระยะเวลาจนถึง 27 ปี ระหว่างนั้นทรงเสด็จชุกชุมไปยังสถานที่ต่าง ๆ จึงได้ทราบถึงความปรารถนา ความทุกข์ยากและความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง พระองค์ทรงคบค้าพระสหายชาวตะวันตก ทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษ มีความคิดก้าวหน้า มีความทันสมัย ทรงคบค้ามิชชันนารีชาวอเมริกันที่มีแนวคิดค่านิยมต่อการมีภรรยาเพียงหนึ่งคนซึ่งต่างจากสังคมไทยที่สามารถมีภรรยาถูกต้องตามกฎหมายได้หลายคน การเกิดลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งสืบเนื่องมาจากการล่าอาณานิคมขยายอิทธิพลมายังประเทศทวีปแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประสบการณ์จากการอาศัยบทเรียนของประเทศเพื่อนบ้านอันได้แก่พม่า ขณะพระองค์ขึ้นครองราชย์เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับพระเจ้ามินดง พระมหากษัตริย์ของพม่าซึ่งได้ปฏิรูปประเทศเพื่อความทันสมัยมากกว่าไทยในช่วงเวลาเดียวกัน แต่หากมองในแง่ระบบความรู้ความนึกคิดเฉพาะตัวบุคคลผู้เป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพัฒนาเรียนรู้เข้าใจในระบบความคิดและความรู้ทางวิทยาศาสตร์และศาสตร์สมัยใหม่ของตะวันตก โดยเฉพาะในทางดาราศาสตร์จึงทรงนำพาประเทศชาติให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

1.2 ลัทธิการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

ลัทธิการล่าอาณานิคม (Colonialism) ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์ เกิดลัทธิการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษกับฝรั่งเศส ซึ่งต่างแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์จากประเทศในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศเพื่อนบ้านของไทยหลายประเทศต้องสูญเสียเอกราชและบูรณภาพแห่งดินแดนไป แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักษาประเทศไว้ได้ ทรงยอมรับอิทธิพลของตะวันตกมาปรับปรุงประเทศไปสู่ความทันสมัยในหลาย ๆ ด้าน ในรัชสมัยของพระองค์ ปัญหาทางการเมืองที่สำคัญที่สุดในรัชสมัยนี้คือ ปัญหาในการป้องกันรักษาประเทศให้ปลอดภัยจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก โดยเฉพาะอังกฤษกับฝรั่งเศส ชาวตะวันตกที่เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จะมีความเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนในโลกจะต้องมีความสุขความเจริญอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน และมั่นใจว่าประเทศตนเหนือกว่า มีทั้งความก้าวหน้าทางวิทยาการและความสูงส่งทางวัฒนธรรม ดังนั้น จึงมีลัทธิสมควรที่จะปกครองผู้ถูกยึดครอง เมื่อพบประเทศใดที่ยังไม่มีความเจริญต้องพยายามหาหนทางเข้าไปช่วยเหลือนำความสุขความเจริญไปให้ ซึ่งขณะนั้นประเทศไทยยังขาดความรู้ทางวิทยาการตะวันตก ขาดกำลังอาวุธสมัยใหม่ ยังไม่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ พระองค์ทรงระบายนโยบายในพระทัยถึงปัญหาของประเทศไทยไว้ดังนี้

ตามสภาพเท่าที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ ประเทศเราได้ล้อมรอบไปด้วยประเทศที่มีกำลังอำนาจ 2 หรือ 3 ด้าน แล้วประเทศเล็ก ๆ อย่างเราจะเป็นประการใด ถ้าหากจะสมมติว่าเราได้ค้นพบเหมืองทองคำภายในประเทศของเราเข้า จนเราสามารถขุดทองมาได้หลายล้านชั่ง จนเอาไปขายได้เงินมาซื้อเรือรบสักร้อยลำ แม้กระนั้นเราก็ยังจะไม่สามารถไปสู้รบปรบมือกับพวกนี้ได้ ด้วยเหตุผลกลใดเล่าก็เพราะเรายังจะต้องซื้อเรือรบและอาวุธยุทธภัณฑ์ต่าง ๆ จากประเทศพวกนั้น เรายังไม่มีกำลังพอจะจัดสร้างสิ่งเหล่านี้ด้วยตัวของเราเอง แม้ว่าเราพอจะมีเงินซื้อหามาได้ เขาก็จะเลิกขายให้กับเรา ในเมื่อเขารู้ว่าเรากำลังคิดจะยิวคิดเลืบจนเกินฐานะ ในภายภาคหน้าเห็นจะมีอาวุธที่สำคัญสำหรับเราอย่างเดียวก็คือ ปากของเราและใจของเรา ให้เพียบพร้อมไปด้วยเหตุผลและเซาวีไหวพริบก็เห็นพอจะเป็นทางป้องกันตัวเราได้ (มอฟแฟ็ท, 2520, น. 33)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงภัยอันตรายจากความบีบคั้นของมหาอำนาจตะวันตก ทรงให้ความสำคัญกับประเทศทางตะวันตกที่เป็นมหาอำนาจ โดยเฉพาะอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา โดยพระองค์ได้ทำสัญญากับนานาประเทศ ซึ่งส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมากมายในบ้านเมือง และการที่ประเทศไทยต้องติดต่อทำสัญญากับชาติมหาอำนาจ ทำให้ต้องระมัดระวังไม่ให้กระทบกระเทือนสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศมหาอำนาจต่าง ๆ

ทรงใช้นโยบายไม่ผูกมัดกับมหาอำนาจชาติเดียว แต่จะทรงใช้การถ่วงดุลกับประเทศมหาอำนาจหนึ่ง โดยมีสัมพันธภาพกับประเทศมหาอำนาจอื่นด้วย โดยพระองค์เลือกทำสัญญากับอังกฤษเป็นชาติแรก ที่ส่งทูตมาติดต่อกับไทย คือ เซอร์ จอห์น เบบริง (Sir John Bowring) เข้ามาเจริญพระราชไมตรี และขอทำสนธิสัญญากับไทยในฐานะราชทูต และได้มีจดหมายเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งแจ้งว่าตนได้รับการแต่งตั้งจากสมเด็จพระนางเจ้าแห่งอังกฤษให้เป็นราชทูตเข้ามาปรากฏข้อความบางตอน ดังนี้

เดี๋ยวนี้ที่ทะเลเมืองจีนมีเรือรบอยู่ในอังกฤษมาก เซอร์ จอห์น เบบริง จะเข้ามาเยี่ยมเยียน มิใช่จะมาที่บ้านเมืองตื่นตกใจ เซอร์ จอห์น เบบริง จะเข้ามาเรื่อน้อยล้า ท่านเสนาบดีอย่าเข้าใจผิดไป แล้วก็อย่าให้เป็นเหตุขัดขวางทางสนธิสัญญาไมตรีค้าขาย เพราะมาน้อยล้าถ้ารับรองโดยรักใคร่กัน ใจของเซอร์ จอห์น เบบริง ก็สมควรกับบ้านเมืองใหญ่แล้ว ในใจ เซอร์ จอห์น เบบริง ไม่อยากจะเอาอำนาจใหญ่ใช้เลย (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2507, น. 114)

จากข้อความในจดหมายของเซอร์ จอห์น เบบริง (Sir John Bowring) แม้จะยืนยันว่าไม่ได้บังคับหรือขู่เข็ญให้ไทยต้องยินยอมทำสนธิสัญญากับประเทศอังกฤษ แต่เนื้อความในจดหมายก็มีท่าทีคุกคามให้ไทยหวาดเกรงโดยทางอ้อม รัชกาลที่ 4 ทรงตระหนักว่าการต่อต้านด้วยกำลังเป็นไปได้ จึงต้องใช้วิธีผ่อนหนักให้เป็นเบา พระองค์ทรงตกลงทำสนธิสัญญาเบบบริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษ ในปีพุทธศักราช 2398 ผลที่เกิดจากการทำสัญญา ก่อให้เกิดข้อดีและข้อเสียที่ตามมาในภายหลัง ประเทศไทยต้องเสียเปรียบหลายประการ ทั้งยกเลิกการผูกขาดทางการค้า การถูกจำกัดการจัดเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 บาท และการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งทำให้ไทยเสียเปรียบอำนาจทางการศาล ทรงเห็นถึงจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนประเทศให้ทันสมัยเพื่อให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก โดยการยอมรับวิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมจากชาติตะวันตกมาปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม การทหาร กฎหมายและการศาล รวมทั้งการปรับปรุงด้านสิทธิเสรีภาพ รวมถึงแก้ไขเกี่ยวกับสิทธิสตรี

การทำสนธิสัญญาเบบบริง (Bowring Treaty) เกิดผลกระทบหลายประเด็นสามารถสรุปได้ดังนี้

ผลกระทบทางการเมือง สนธิสัญญาเบบบริง (Bowring Treaty) ทำให้ประเทศไทยสามารถประคับประคองเอกราชไว้ได้ตามสภาพการณ์ในสมัยนั้น แต่ก็เกิดปัญหาตามมาคือปัญหาด้านการรักษาความสงบและความยุติธรรมในประเทศ เนื่องจากข้อกำหนดของสนธิสัญญาที่ยอมให้

สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่คนในบังคับอังกฤษ ซึ่งเป็นผลมาจากความล้มเหลวของระบบการศาลของไทย ไทยยอมเสียอธิปไตยทางด้านการศาลให้แก่ชาติมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาติดต่อ

ผลกระทบทางเศรษฐกิจ หลังจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง(Bowring Treaty) แล้ว การค้าขายระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศเป็นไปอย่างกว้างขวาง รูปแบบเศรษฐกิจของประเทศไทยได้เปลี่ยนไปจากประเภทเกือบจะพึ่งพาตัวเองได้ มาเป็นประเทศที่ผลิตสินค้าขึ้นพื้นฐานเฉพาะด้านเป็นบางอย่าง สินค้าขาเข้าซึ่งแต่เดิมเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยเพื่อการบริโภคของชนชั้นนำ ก็เปลี่ยนมาเป็นสินค้าหลายชนิดเพื่อการบริโภคของคนทั่วไป สินค้าขาออกก็มีไม่กี่ชนิด แต่ชนิดละมาก ๆ สินค้าขาเข้ามีบทบาทสำคัญในฐานะสิ่งจูงใจให้ชาวบ้านผู้เคยผลิตเพียงเพื่อยังชีพหันมาผลิตส่วนเกินเพื่อขาย เศรษฐกิจไทยถูกเปลี่ยนแปลงเป็นการค้ามากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือมีการใช้เงินแพร่หลาย มีการผลิตสินค้าเฉพาะอย่างเพิ่มขึ้น

ผลกระทบทางสังคม การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอนุญาตให้ส่งข้าวเป็นสินค้าออกได้ เป็นการส่งเสริมอาชีพการทำนา เมื่อเกษตรกรทราบว่าข้าวเป็นสิ่งที่จะขายได้กำไร จึงขยายพื้นที่เพาะปลูกไปอย่างกว้างขวาง พระองค์จึงสนับสนุนโดยทรงออกประกาศงดเก็บภาษีที่ดินที่บุกเบิกเพื่อใช้ในการทำนาปีแรก และในอีก 2-3 ปีต่อมาที่จะเก็บในอัตราต่ำ และเมื่อขยายพื้นที่เพาะปลูกพระองค์ทรงสนับสนุน โดยการลดหย่อนการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่ลงเพื่อให้เกษตรกรได้ใช้เวลาในการทำงานมากขึ้น

สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) แสดงให้เห็นว่าเป็นสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค ซึ่งไทยเสียเปรียบหลาย ๆ ด้าน ในบรรดาความเสียเปรียบเหล่านั้นมีความเสียเปรียบที่ยิ่งใหญ่หลายประการ ดังนี้

1) ทำให้ไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ สิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือ สิทธิที่ไม่ต้องขึ้นศาลไทย เมื่อคนอังกฤษหรือคนในบังคับอังกฤษ(ประเทศอาณานิคมของอังกฤษ) หรือคนชาติใด ๆ ที่ขอจดทะเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ ทำความผิดหรือมีคดีกับคนไทยในประเทศไทย ให้ไปขึ้นศาลกงสุลอังกฤษ โดยอ้างว่า กฎหมายของไทยป่าเถื่อนและล้าหลัง ก่อให้เกิดปัญหาแก่ไทยเพราะคนบังคับในอังกฤษที่เป็นชาวเอเชีย โดยเฉพาะชาวจีนเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองไทยเป็นจำนวนมาก และประกอบการค้าซึ่งเกี่ยวพันกับคนไทยและทางการไทย และต่อมาเมื่อไทยทำสนธิสัญญาแบบเดียวกันนี้กับฝรั่งเศส สิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้ก็ขยายไปคุ้มครองคนในบังคับของฝรั่งเศสอีกด้วย

2) ไทยต้องเสียอำนาจอธิปไตยในทางการค้า ต้องยกเลิกระบบผูกขาดของพระคลังสินค้า และยกเลิกการเก็บภาษีต่าง ๆ เก็บภาษีขาเข้าไม่เกินร้อยละ 3 บาท

3) ทำให้อังกฤษเป็นชาติอภิสิทธิ์ คือ อังกฤษเป็นชาติที่มีสิทธิพิเศษ ไม่ว่าจะประเทศไทย จะทำสัญญากับประเทศอื่นใดภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ก็ให้ถือว่า อังกฤษมีสิทธิเช่นเดียวกับชาตินั้น ๆ

4) เป็นการยากที่ไทยจะขอแก้ไขสนธิสัญญาในสมัยต่อมา เพราะอังกฤษ และประเทศอื่น ๆ ที่เป็นคู่สัญญา ซึ่งเป็นฝ่ายได้เปรียบไม่ยอมให้มีการแก้ไข

ส่วนผลดีในการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) คือ

1) การที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) กับอังกฤษส่งผลดีต่อไทย ที่ช่วยให้ไทยรอดพ้นจากการบีบบังคับ โดยใช้กำลังของอังกฤษ ทำให้ไทยสามารถดำรงรักษาเอกราชของประเทศได้ต่อไปโดยมิต้องเสียเลือดเนื้อ

2) เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ โดยเศรษฐกิจเปลี่ยนจากระบบผูกขาดมาเป็นระบบการค้าเสรี การค้าภายในและภายนอกประเทศเจริญขึ้น หลังจากการทำสนธิสัญญา ได้มีเรือต่างชาติเข้ามาค้าขายเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก

นอกจากทำสัญญากับอังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกาแล้ว พระองค์ได้ทำสนธิสัญญาลักษณะเดียวกันกับมหาอำนาจตะวันตกอีกหลายประเทศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการเปิดประเทศ ไม่เช่นนั้นจะเหมือนประเทศใกล้เคียงที่ปิดประเทศ ไม่ยอมติดต่อกับต่างชาติ จนเกิดการใช้กำลังบังคับจนต้องพ่ายแพ้ในที่สุด และเพื่อให้ประเทศมหาอำนาจเหล่านั้น ถ่วงดุลอำนาจซึ่งกันและกัน ดังเช่นความในพระราชหัตถเลขาถึงพระยามนตรีสุริยวงศ์ และเจ้าหมื่นสรรเพชภักดี กรณีมีประเทศต่าง ๆ ในยุโรปขอให้ทูตทำสัญญาค้าขายด้วยความว่า

ผู้ปกครองฝ่ายไทยจะยินยอมทำสัญญาด้วยการไมตรี แลกการค้าขายโดยสมควรเหมือนอย่างครั้งเมื่อไทยได้ทำสัญญาค้าด้วยเมืองอังกฤษ ฝรั่งเศส อเมริกา ทั้งสามซึ่งแล้วไปก่อนหน้านั้น แลในเวลาเมื่อทำสัญญากันด้วยเมืองอื่น ๆ ต่อไปอีก ถ้าผู้รับใช้ของเมืองนั้น ๆ จะว่ากล่าวกับผู้รับสั่งข้างไทยขอยกข้อย้ายลดหย่อนเพิ่มเติมแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปกว่าสัญญาก่อนทั้ง 3 เมืองนั้น ผู้ปกครองฝ่ายไทยจะควรหรือมิควรยอมประการใด ก็จะให้ไปฤทธาหารี้อีกกับกงสุล 3 เมืองที่มาอยู่ในกรุงนี้ด้วย (พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2521, น. 569)

แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายการต่างประเทศโดยไม่เข้าข้างประเทศใดประเทศหนึ่งเป็นพิเศษ หากแต่ทรงให้ความสำคัญกับหลายประเทศอย่างเท่าเทียมกัน นับว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประสบความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ในการเปลี่ยนแปลงแบบแผนโบราณในการดำเนินความสัมพันธ์กับต่างประเทศ (มอฟแพ็ท, 2520, น. 53)

สายชล สัตยานุรักษ์ (2562, 24 สิงหาคม) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า สาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สาเหตุสำคัญเกิดจากการขยายตัวการผลิตสินค้าเพื่อขาย และการขยายตัวทางเศรษฐกิจเงินตราจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษในปีพุทธศักราช 2398 ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลให้บทบาทผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไปในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อผู้หญิงมีบทบาทมากขึ้นก็มีโอกาสพบผู้ชายและเริ่มมีความต้องการเลือกคู่ครองของตนเองมากขึ้นตามไปด้วย ฉะนั้น เมื่อผู้หญิงมีความต้องการเลือกคู่ครองของตนเองจากสภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนไป รัชกาลที่ 4 จึงทรงออกประกาศให้ผู้หญิงที่บรรลุนิติภาวะแล้วมีสิทธิเลือกคู่ครองได้เอง เนื่องจากทรงพิจารณาแล้วว่าในสภาวะการณ์เช่นนั้นการที่ผู้หญิงเลือกคู่ครองของตนเองนั้นถูกต้องสมควรแก่เวลานั้นแล้ว ประกอบกับในสมัยรัชกาลที่ 4 ชาวจีนอพยพเข้ามาประกอบอาชีพค้าขายในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ทำให้ผู้หญิงสามัญชนแต่งงานกับคนจีน จึงมีบทบาทช่วยสามีค้าขายต่าง ๆ ปรากฏว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีผู้หญิงมาขึ้นฎีการ้องทุกข์เป็นจำนวนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

ปิยนถ บุนนาค (2562, 3 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า สาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สาเหตุสำคัญประการหนึ่งเกิดจากการที่ประเทศมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาคุกคามประเทศไทยในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่งผลให้ประเทศไทยได้รับผลกระทบ ซึ่งจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรอบรู้และสามารถสื่อสารภาษาอังกฤษได้ ทรงเล็งเห็นว่าหากจะต่อต้านด้วยกำลังอาวุธ คงต้องเพลี่ยงพล้ำแก่มหาอำนาจตะวันตก พระองค์ทรงใช้วิธีการประนีประนอม ทรงเปลี่ยนความคิดด้วยการสู้ด้วยปัญญา ความเฉลียวฉลาด ทรงปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ไม่ว่าจะเป็นการให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า ให้สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในการได้รับข้อมูลข่าวสารจากประชุมประกาศต่าง ๆ รวมทั้งให้สิทธิแก่สตรีอีกด้วย

จากหลักฐานที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่าสาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การเกิดลัทธิการค้าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ถือเป็นสาเหตุสำคัญที่เร่งเร้าให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศเพื่อความทันสมัย เกิดความเจริญก้าวหน้าและเพื่อรักษาเอกราชของประเทศชาติให้ปลอดภัยจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม คือ ประเทศไทยได้เปลี่ยนไปสู่สังคมสมัยใหม่ ดังปรากฏให้เห็นในด้านวัตถุ ระบบการปกครอง ความคิดและวิทยาการ แต่ที่เด่นชัด

คือความเจริญทางด้านวัตถุ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ส่วนวัฒนธรรมทางความคิด ความเชื่อทางศาสนา ความคิดทางการเมืองและนิสัยการดำรงชีวิตยังมีอิทธิพลน้อยมาก การที่ไทยยอมทำสนธิสัญญาเสียเปรียบ คือ สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษ ในปีพุทธศักราช 2398 และทำสัญญาลักษณะเดียวกันกับนานาประเทศ ส่งผลให้ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชเอาไว้ได้และเกิดการขยายตัวการผลิตสินค้าเพื่อขายและการขยายตัวทางเศรษฐกิจเงินตรา ระบบทุนนิยมเริ่มก่อตัวขึ้น ซึ่งความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลให้บทบาทผู้หญิงเปลี่ยนแปลงไปในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มมีความคิดเป็นปัจเจกบุคคล โดยเมื่อผู้หญิงมีบทบาทในการค้าขายและมีโอกาสแต่งงานกับผู้ชายชาวจีนที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย จึงมีบทบาทในการช่วยสามีค้าขาย และมีความต้องการเลือกวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองมากขึ้น นอกจากนี้ยังปรากฏว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีผู้หญิงมาขึ้นฎีการ้องทุกข์เป็นจำนวนมาก

2. ปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงปรับปรุงประเทศเพื่อความทันสมัยอย่างค่อยเป็นค่อยไปตลอดรัชสมัยของพระองค์ กล่าวเฉพาะแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ประการแรก คือ เกิดจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่มีอำนาจสูงสุด เป็นสถาบันที่กำเนิดและเคียงคู่ประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์มีความต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ของไทยให้เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุด มีอำนาจสูงสุดในด้าน ๆ ต่าง รวมถึงอำนาจในการมอบสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน และสิทธิสตรีในสังคมไทย ด้วยพระราชปณิธานที่สืบสานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรีที่กำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำพาประชาราษฎร์ไปสู่ความสุขบริบูรณ์ ทรงยึดถือเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยเสมอมา จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญกับประชาชนเป็นหลักในการปกครองแผ่นดิน ทรงให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนทั้งหญิงและชาย ได้ให้การยอมรับสิทธิสตรี แม้จะมีได้มีฐานะเท่าเทียมกับชาย แต่สตรีก็ได้รับสิทธิในการดำเนินชีวิตของตนเองมากขึ้นกว่าอดีตที่ผ่านมา

ประการที่สอง อิทธิพลแนวคิดของตะวันตกที่มีต่อสังคมไทย หลังจากการเกิดลัทธิการค้าอาณานิคม

(Colonialism) กระแสวัฒนธรรมตะวันตกหลังไหลเข้ามาและเริ่มมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ การเข้ามาของมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ช่วงปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 พร้อมกับการนำความรู้วิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ นอกจากนี้มิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามาในประเทศไทยยังได้นำแนวคิดค่านิยมต่อการมีภรรยาในสังคมตะวันตกที่แตกต่างจากสังคมไทย คือสังคมตะวันตกเน้นการภรรยาเพียงหนึ่งคน ในขณะที่สังคมไทยพระมหากษัตริย์มีมเหสีหรือเจ้าจอมหลายองค์ ซึ่งสังคมตะวันตกจะต่อต้านเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่ไม่เจริญ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงทรงพยายามปรับปรุงแก้ไขให้สตรีไทยได้รับสิทธิในการดำเนินชีวิตในหลายประการแม้จะยังไม่เท่าเทียมกับชายก็ตาม จากการที่พระองค์ทรงติดต่อกับชาวตะวันตกมาตั้งแต่สมัยยังทรงผนวช และด้วยเงื่อนไขเรื่องอำนาจภายในประเทศเอง ที่ทำให้พระองค์ต้องการแสดงความมี “อารยะ” ผ่านทางประชุมประกาศต่าง ๆ กล่าวเฉพาะในเรื่องสิทธิสตรีก็ได้กลายมาเป็นเครื่องแสดงว่าพระองค์ให้อิสรภาพและความเท่าเทียมกันระหว่างหญิงและชาย ประกอบกับช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยโดยสตรีมิชชันนารีชาวตะวันตก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงว่าจ้างมาสอนหนังสือแก่สตรีในราชสำนัก พระราชโอรสและพระราชธิดา แนวคิดว่าด้วยสิทธิเสรีภาพและสิทธิสตรีเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวคิดความทันสมัยทางการเมืองได้ให้การยอมรับและแก้ไขสิทธิของสตรีถึงแม้สตรียังไม่ได้มีฐานะเท่าเทียมกับบุรุษ แต่ก็ได้รับสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์มากขึ้นกว่าอดีต และถือว่ารัชสมัยของพระองค์เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพัฒนาสตรีไทยในสมัยรัชกาลต่อมา

ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญมี 2 ประการ ดังนี้

2.1 ปัจจัยจากสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันสูงสุด

สถาบันพระมหากษัตริย์กำเนิดและเคียงคู่ประเทศไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณกาล สถาบันพระมหากษัตริย์จึงเป็นสถาบันเดียวที่แสดงความต่อเนื่องของประเทศไทยให้เห็นเป็นรูปธรรมมากที่สุด แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีภารกิจ อำนาจ และบทบาทแตกต่างกันไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย หากเป็นสมัยสุโขทัยพระมหากษัตริย์มีลักษณะเป็นพ่อขุนปกครองพลเมืองเหมือนพ่อปกครองลูกในสมัยอยุธยาแนวคิดพระมหากษัตริย์เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยสุโขทัยเนื่องจากได้รับอิทธิพลจากศาสนาฮินดูผ่านทางอาณาจักรขอม พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนเทพเจ้าซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจเหนือสามัญชน พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาเป็นทั้งเทวราชาและธรรมราชาในคราวเดียวกัน ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ สัมพันธภาพระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนได้เปลี่ยนแปลงไป การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์จะคำนึงถึงประชาชนเสมอ

การปกครองแบบผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดนั้น สิทธิเสรีภาพ ตลอดจนทุกข์สุขของไพร่ฟ้าประชาชน ย่อมขึ้นแก่พระมหากษัตริย์ของเจ้าชีวิตแต่พระองค์เดียว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงหาวิธีที่จะทำให้ขุนนางข้าราชการเกิดความรู้สึกว่าคุณมีความผูกพันกับพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยการปรับปรุงพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาโดยพระองค์ทรงเสวยน้ำพระพิพัฒน์สัตยาพร้อมกับขุนนางข้าราชการ และทรงปฏิญาณตนความซื่อสัตย์ของพระองค์ต่อขุนนางข้าราชการทั้งปวงด้วย ซึ่งแต่เดิมขุนนางข้าราชการจะเป็นผู้ถวายสัตย์ปฏิญาณแต่เพียงฝ่ายเดียว

พระมหากษัตริย์แต่ครั้งโบราณกาล เสด็จออกนอกพระราชวังเมื่อเสด็จฯ ไปในการพระราชสงคราม เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระอารามต่าง ๆ และเสด็จประพาสต้นสำราญพระราชอิริยาบถ จวบจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ขึ้นครองราชย์ด้วยวิธีการแตกต่างจากพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ๆ คือ ตลอดระยะเวลาที่รัชกาลที่ 3 ครองราชย์ พระองค์ทรงออกผนวชเป็นเวลายาวนานถึง 27 พรรษา ในระหว่างผนวชพระองค์ทรงเสด็จจุดธูปไปยังสถานที่ต่าง ๆ ได้เห็นถึงความเป็นอยู่และความทุกข์ยากของราษฎร เมื่อขึ้นครองราชย์โปรดการเสด็จประพาสหัวเมืองเพื่อทอดพระเนตรชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรเป็นพระราชจริยวัตรเป็นแบบแผนสืบเนื่องต่อมา ทรงประพฤติปฏิบัติตนเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่อยู่ในทศพิธราชธรรม ทรงปกครองดูแลราษฎรของพระองค์ให้ร่มเย็นเป็นสุข เมื่อถูกยกย่องให้เป็น “เจ้าชีวิต” ก็ควรเป็นเจ้าชีวิตที่วางตัวดุจบิดามารดาอันเป็นที่พึ่งของราษฎร พระองค์ทรงวางรากฐานให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในแง่ความสุภาพ อ่อนน้อมถ่อมตน ความสำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่พึงมีต่อผู้ใต้การปกครอง (นฤมล ชีรวัดน์, 2525, น. 202) ดังปรากฏความบางตอนของ “ประกาศดาวหางปีระกาตรีศก” ดังนี้

พระเจ้าแผ่นดินคนทั้งปวงยกย่องตั้งไว้เป็นที่พึ่ง ใครมีทุกข์ร้อนถ้อยความประการใด ก็ยอมมาร้องให้ช่วย ดังหนึ่งทารกเมื่อมีเหตุแล้ว ก็มาร้องหาบิดามารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินชื่อว่าคนทั้งปวงยกย่องให้เป็นบิดามารดาของตัวแล้ว ก็มีความกรุณาแก่คนทั้งปวง ดังหนึ่งบิดามารดากรุณาแก่บุตรจริง ๆ โดยสุจริต (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 290)

จากข้อความบางตอนของประกาศฉบับนี้ แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญกับประชาชนเป็นหลักในการปกครองแผ่นดิน ทรงให้ความยุติธรรมแก่ประชาชนทั้งชายและหญิง รวมถึงการรับฟังการถวายฎีกา การเปลี่ยนแปลงแก้ไขกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่ออำนวยความสะดวกและมอบสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน การที่สถาบันพระมหากษัตริย์มีอำนาจสูงสุดจึงเป็นปัจจัยสำคัญ

ประการหนึ่งที่ส่งผลให้แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประสบความสำเร็จ

นฤมล ชีรวัดน์ (2562, 2 ตุลาคม) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่ง คือ พระราชปณิธานที่สืบสานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ที่กำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำพาประชาราษฎร์ไปสู่ความสุขบริบูรณ์ ทรงยึดถือเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยเสมอมา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะแตกต่างจากพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ด้วยพระองค์ทรงปฏิบัติในเชิงลึก ด้วยประสบการณ์ก่อนขึ้นครองราชย์ทรงมีโอกาสพบเห็นสภาพความเป็นไปของสังคม และมีโอกาสใกล้ชิดสัมผัสทุกข์สุขของราษฎร จึงทรงตั้งพระทัยว่าจะมิให้ราษฎรของพระองค์ประสบกับความทุกข์ยากอีกต่อไป ทรงแก้ไขปัญหาโดยปรับเปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติที่เป็นสภาพความเดือดร้อนที่เห็นได้ทั่วไป พระองค์ทรงแก้ไขใหม่ในกรอบแนวคิดแบบพระมหากษัตริย์

จากหลักฐานที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่าการที่ประเทศไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันสูงสุดของประเทศ เป็นสถาบันทางการเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนานเคียงคู่ประวัติศาสตร์ของชาติไทย เป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดการพัฒนาเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน รวมถึงสิทธิสตรี เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่มีความต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ชาติไทย มีอำนาจสูงสุดในด้านต่าง ๆ รวมถึงอำนาจในการมอบสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน และสิทธิสตรีในสังคมไทย ด้วยพระราชปณิธานที่สืบสานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ที่กำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำพาประชาราษฎร์ไปสู่ความสุขบริบูรณ์ ทรงยึดถือเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยเสมอมา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติในเชิงลึกมากขึ้น ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ส่วนพระองค์ ในขณะที่ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ ทรงแก้ไขใหม่ในกรอบแนวคิดแบบพระมหากษัตริย์

2.2 อิทธิพลแนวคิดของตะวันตกที่มีต่อสังคมไทย

ชาติตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยประกอบด้วยมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาจะมีเฉพาะมิชชันนารีในนิกายโรมันคาทอลิกเท่านั้น จนกระทั่งพุทธศักราช 2371 (ค.ศ.1828) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เริ่มมีคณะมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์เข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในประเทศไทยเป็นครั้งแรก โดยมี

วัตถุประสงค์หลักที่เหมือนกันคือประสงค์จะให้หม่อมราชวงศ์ใน ประเทศไทยเข้ารับเป็น คริสต์ศาสนิกชนและเชื่อถือนในพระเจ้ากับพระเยซูคริสต์เพื่อความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณตามความเชื่อ ในศาสนาคริสต์ แต่ทั้งสองนิกายมีสิ่งที่แตกต่างกันประการสำคัญประการหนึ่ง คือ นอกเหนือจาก ความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณแล้ว มิชชันนารีในนิกายโปรเตสแตนต์ยังมุ่งที่จะช่วยเหลือคนพื้นเมือง แถบนี้ให้พ้นจากความทุกข์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทางวัตถุด้วย เช่น ทางเศรษฐกิจ การสาธารณสุข การกตัญญู ทางการเมืองควบคู่ไปด้วย (สะอาด ไชยวัฒน์, 2519, น. 25) มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ได้ใช้วิธีการ ให้ความรู้ทางวิชาการต่าง ๆ ได้แก่ ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ การสอนหนังสือ และการรักษาโรค เป็นต้น มิชชันนารีโปรเตสแตนต์จึงเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติซึ่งทำให้คนไทยมีความสนใจและนับถือ แตกต่างไปจากพวกบาทหลวงคาทอลิกที่เคยเข้ามาอยู่ในประเทศไทยมาก่อนแล้ว ทั้งนี้ เพราะมิชชันนารีส่วนใหญ่เป็นพวกมีการศึกษาดี ได้รับการฝึกอบรมมาในสาขาวิชาต่าง ๆ ทางตะวันตก ดังเช่น วิชาการแพทย์และวิทยาศาสตร์ ผิดกับพวกบาทหลวงคาทอลิกที่ได้รับการฝึกอบรมในทางศาสนามากกว่าทางโลก คุณลักษณะของมิชชันนารีอเมริกันจึงสอดคล้องกับ แนวความคิดของเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่ของไทย ปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 3 หลายคนด้วยกัน เช่น เจ้าฟ้ามงกุฎ (รัชกาลที่ 4) เจ้าฟ้าน้อย (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นกลุ่มผู้มีความคิดก้าวหน้า รู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดีและกำลังต้องการเรียนรู้ ศิลปวิทยาการสมัยใหม่ของชาวตะวันตก มิชชันนารีอเมริกันที่เข้ามาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วนแต่เคยได้เข้าเฝ้าและเป็นผู้คุ้นเคยต้องพระราชอัธยาศัยกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นพวกมิชชันนารีเรียกกันว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าใหญ่” เรียกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “สมเด็จพระเจ้าฟ้าน้อย” และได้เป็นมิตรและเป็นครูกับขุนนางกลุ่มอื่น ๆ อีกมาก (สุพรรณิ กาญจนยัญญิตติ, 2507, น. 31)

ประเทศไทยได้มีสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้น หลังจาก การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) กับอังกฤษในปีพุทธศักราช 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุญาตให้ชาวต่างชาติเข้ามาติดต่อค้าขายกับราษฎรโดยเสรี ชาวต่างประเทศจึงเดินทางเข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยมากขึ้นกว่าแต่ก่อน การเข้ามา ของชาวตะวันตกโดยเฉพาะคณะมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์พร้อมกันนั้น วัฒนธรรมตะวันตก เริ่มมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย และจำนวนมิชชันนารีก็ได้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และกระจายกันเผยแพร่ ศาสนาทั้งในเขตพระนครและหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้วัฒนธรรมตะวันตกแพร่หลายเข้าไปถึงชนบท พระองค์ทรงเห็นความสำคัญเกี่ยวกับวิทยาการตะวันตกที่มิชชันนารีนำเข้ามาเผยแพร่ ทรงสนับสนุนให้ข้าราชการฝ่ายในของพระองค์มีโอกาสได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษโดยรับสั่งให้จัดหา มิชชันนารีสตรีมาสอนสตรีฝ่ายในตั้งแต่ต้นรัชกาล อีกหลายปีต่อมาในปีพุทธศักราช 2405 พระองค์

จึงโปรดเกล้าฯ ให้ว่าจ้างหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) สตรีชาวอังกฤษเข้ามาสอนหนังสือพระราชโอรส พระราชธิดา โดยพระองค์ทรงมุ่งหวังว่านางแอนนา จะสามารถถ่ายทอดความรู้ทั้งวิชาภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดีตะวันตกแก่พระราชโอรสและพระราชธิดาของพระองค์ได้อย่างดีที่สุดใน (มอฟเฟ็ต, 2520, น. 212-218) สตรีชาวตะวันตกเหล่านี้เริ่มนำแนวคิดว่าด้วยสิทธิเสรีภาพและสิทธิสตรีเข้ามาเผยแพร่ในราชสำนักฝ่ายใน นอกจากนี้ชาวตะวันตกที่เข้ามาในประเทศไทยยังนำแนวคิดค่านิยมต่อการมีภรรยาในสังคมตะวันตกแตกต่างจากสังคมไทยคือสังคมตะวันตกเน้นการมีภรรยาเพียงหนึ่งคน ในขณะที่สังคมไทยพระมหากษัตริย์มีมเหสีหรือเจ้าจอมหลายองค์ (นฤมล ธีรวัฒน์, 2562, 2 ตุลาคม)

ในปีพุทธศักราช 2389 สมาคมมิชชันนารีอเมริกัน ซึ่งเกิดขึ้นจากการรณรงค์หาทุนและผู้สนับสนุน โดยนายแพทย์บรัดเลย์ได้ถือกำเนิดขึ้น โดยมีแนวคิดในการเผยแพร่คริสต์ศาสนาที่ค่อนข้างจะเกี่ยวข้องกับปัญหาทางสังคมอย่างชัดเจน ดังที่มีคำยืนยันถึงวัตถุประสงค์ร่วมกัน คือ

ถึงเวลาที่ผู้ให้การสนับสนุน มิชชัน สำหรับการประกาศคริสต์ศาสนาที่เป็นอิสระและบริสุทธิ์ ควรจะเตรียมการสถาปนาเพื่อรวบรวมและให้การสนับสนุนคริสตจักรในดินแดนนอกกรีต ขจัดซึ่งความบาปของการแบ่งชนชั้นวรรณะ การมากฝัวหลายเมีย การถือครองทาส และความบาปที่คล้ายคลึงกันออกไป การแบกรับภาระความชั่วร้าย โดยการนิ่งเงียบไม่ได้กล่าวถึงการปฏิบัติโดยตรง หรือเข้าร่วมในกิจกรรมนี้ ก็คงพอเพียงที่จะทำให้ศรัทธาและความหวังของคริสตจักรนั้นตายด้าน (ประสิทธิ์ พงศ์อุดม, 2533, น. 194)

จากการที่สมาคมมิชชันนารีอเมริกันมีวัตถุประสงค์เพื่อขจัดซึ่งความบาปของการแบ่งชนชั้นวรรณะ การมากฝัวหลายเมีย การถือครองทาส สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของชาวตะวันตกที่มีต่อระบบทาสและระบบการมีภรรยาหลายคนได้โดยถูกต้องตามกฎหมายของสังคมไทย ถึงแม้ว่าสมาคมมิชชันนารีอเมริกันจะไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากแนวคิดนี้ยังไม่เหมาะกับสังคมไทยที่ยังคงอยู่ในระบบไพร่และทาส ซึ่งมีความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการมีภรรยาหลายคนก็ยังเป็นเรื่องปกติในสังคมไทย ในขณะเดียวกัน แดน บีช แบริดลีย์ (Dan Beach Bradley) หรือหมอบรัดเลย์ มิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835) เป็นคนสำคัญที่นำเสนอมนต์เสน่ห์ผิวเดียวเมียเดียวต่อสังคมสยามและโจมตีวัฒนธรรมผิวเดียวหลายเมียว่าเป็นมูลเหตุของความวุ่นวาย ความทุกข์ ความชั่ว และความอับยศของบ้านเมือง ซึ่งเป็นความล้มเหลวที่มาจากความไม่นับถือคริสต์ศาสนา ตรงข้ามกับตะวันตกที่นับถือคริสต์ศาสนาแล้วมีความเจริญเพราะมีพระคัมภีร์ที่วิเศษ ได้รู้ธรรมของพระเจ้าผู้เที่ยงแท้ นอกจากนี้หมอบรัดเลย์ได้ชี้ถึงความล้มเหลวของสยามในด้านต่าง ๆ ด้วย (สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ, 2556, น. 28)

เสียงวิพากษ์วิจารณ์ระบบศัวัเดียวหลายเมียของสังคมไทยจากมิชชันนารีที่เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทย มีมาอย่างต่อเนื่อง

ในปีพุทธศักราช 2406 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชานุญาตให้หนังสือพิมพ์บางกอกกาเลนเดอร์ (Bangkok Calender) ลงพิมพ์ ซึ่งบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์กาเลนเดอร์ได้ระบุว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมเหสี พระสนมนางกำนัลเป็นจำนวนมาก และไม่เห็นด้วยกับระบบศัวัเดียวหลายเมียของสยาม ดังนี้

ขอให้พระเจ้าจงคลบันดาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามจงค่อย ๆ ทรงพระดำเนินและทรงเลิกระบบนิยมการมีพระมเหสีหลายพระองค์ให้เป็นตัวอย่างจนกลายเป็นกฎหมายที่เที่ยงธรรม ศีลธรรมจรรยาจะไม่อยู่ในขอบเขต ทั้งจะไม่มีความรู้เรื่องอย่างแท้จริงในประเทศสยาม จนกว่ารัฐบาลจะประกาศให้การมีภรรยาหมักมีโทษทางอาญา ... การที่พระเกียรติยศของเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดินจะเพิ่มพูนขึ้นด้วยจำนวนพระมเหสีของพระองค์นั้น จะไม่แสดงให้เห็นดอกหรือว่าจะเป็นการเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นอันตรายอย่างร้ายแรง (มอฟแพ็ท, 2520, น. 177-178)

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีกระแสพระราชปรารภว่าระบบศัวัเดียวเมียเดียวแบบตะวันตกไม่เหมาะสมจะนำมาใช้ในสยาม เพราะขัดกับขนบธรรมเนียมที่เป็นอยู่ อย่างไรก็ตามแม้การเลิกระบบศัวัเดียวหลายเมียจะยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ในตอนนั้น แต่กระแสวัฒนธรรมของชาติตะวันตกที่เริ่มวิพากษ์วิจารณ์ระบบศัวัเดียวหลายเมียเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ความจำเป็นต่อการรักษาเกียรติของกษัตริย์ ส่งผลให้พระองค์ได้พยายามผ่อนคลายนโยบายเสียงวิพากษ์วิจารณ์เหล่านั้น โดยทรงออกประกาศอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกได้ มีจำนวน 5 ฉบับด้วยกัน ซึ่งตามธรรมเนียมเดิมนั้นสตรีหากถวายตัวอยู่ในวังแล้วต้องอยู่ไปตลอดชีวิต ถือว่ารัชกาลที่ 4 เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่อนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในลาออกไปมีครอบครัวใหม่ได้

นฤมล ชีรวัดน์ (2562, 2 ตุลาคม) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับอิทธิพลในเรื่องการให้การศึกษาแก่สตรีมาจากมิชชันนารีชาวตะวันตก เนื่องจากสังคมตะวันตกไม่ว่าเพศใดจะมีโอกาสรับการศึกษาเท่าเทียมกัน พระองค์ทรงรับอิทธิพลเรื่องการศึกษาโดยส่งเสริมให้สตรีชนชั้นสูงได้รับการศึกษาตามแบบตะวันตก ซึ่งจะเห็นได้จากการว่าจ้างมิชชันนารีชาวตะวันตกเข้ามาสอนหนังสือให้กับเจ้าจอม พระราชโอรส และพระราชธิดาในพระราชวัง พระองค์ได้รับอิทธิพลจากมิชชันนารีชาวตะวันตก ทรงมีทัศนคติเกี่ยวกับสตรีว่าสตรีควรได้รับการศึกษา รวมถึงคำนึงเรื่องผู้ชายควรจะภรรยาคนเดียว เป็นสิ่งที่ทรงรับรู้จากแนวคิดตะวันตก แต่สิ่งที่นำมาสู่การปฏิบัติก็คือพยายาม

ปรับเปลี่ยนสถานะของสตรีให้สูงขึ้น รวมทั้งให้สตรีมีโอกาสได้รับการศึกษามากขึ้นในกลุ่มชนชั้นสูง ในส่วนของสามัญชนก็ไม่เคยห้ามสิทธิสตรีไปเรียนใน โรงเรียนของมิชชันนารี

ปีระชาด อังควาณิซกุล 2562, 17 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกกำลังเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทย พร้อมกันนั้นชาวตะวันตกได้นำเอาความรู้วิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งมีความคิดก้าวหน้า และทรงมีความกระตือรือร้นในการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ และความรู้วิทยาการใหม่ ๆ ทรงส่งหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษซึ่งนำเข้ามาจากประเทศสิงคโปร์มาอ่านเป็นประจำ ทำให้มีความรู้รอบด้าน ทรงทราบถึงการที่ประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ค่อย ๆ ตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ทรงเร่งปรับปรุงประเทศเพราะทรงทราบถึงแนวคิดของฝรั่งเรื่องภาระคนผิวขาว (The White Man's Burden) ซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่อันกล้าหาญของชาติตะวันตกในฐานะของการเป็นผู้เจริญแล้ว มีหน้าที่จำเป็นต้องช่วยเหลือ รวมทั้งเผยแพร่ความเจริญนั้น ไปยังผู้คนผิวสีในดินแดนต่าง ๆ ตลอดจนพัฒนาให้ผู้ด้อยอารยะเหล่านั้นได้ก้าวเข้าสู่ความเจริญ สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของชาวตะวันตกที่มีต่อประเทศไทยที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และจากบันทึกเอกสารชาวตะวันตกที่เข้ามาในขณะนั้น วิพากษ์วิจารณ์ถึงการที่ชายไทยมีภรรยาหลายคนซึ่งชาวตะวันตกต่อต้านในเรื่องนี้ เนื่องจากชาวตะวันตกมีโครงสร้างทางสังคมเป็นรูปแบบผัวเดียวเมียเดียว จึงมองว่าการที่ชายไทยมีภรรยาหลายคนเป็นประเทศที่ไม่เจริญ และถือเป็นผู้ล้าหลังในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรู้ในเรื่องนี้ จึงได้ทรงแก้ไขปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ซึ่งไม่ใช่แค่เพียงในเรื่องของสิทธิสตรีเท่านั้น ทรงเปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติหลาย ๆ ด้าน เช่น ยกเลิกการมอบเวลาเข้าเฝ้า ให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า เนื่องจากชาวตะวันตกมองว่าเป็นวัฒนธรรมที่ล้าหลัง เป็นต้น

จากหลักฐาน ที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประการหนึ่ง คือ การเข้ามาของมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ พร้อมกับการนำความรู้และวิทยาการสมัยใหม่ต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ เช่น ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการศึกษา ด้านการแพทย์ เป็นต้น ประกอบกับอิทธิพลแนวคิดของตะวันตกเกี่ยวกับสิทธิสตรีที่ได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทย มิชชันนารีเหล่านี้เป็นผู้นำแนวคิดว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ รวมทั้งแนวคิดว่าด้วยสิทธิสตรีเข้ามาเผยแพร่ในสังคมไทย ซึ่งมีแนวคิดเรื่องระบบผัวเดียวเมียเดียวและต่อต้านระบบผัวเดียวหลายเมียของสังคมไทย แนวคิดเหล่านี้ได้ถูกส่งทอดเข้ามาจากมิชชันนารีชาวตะวันตก และปรากฏเอกสาร

ชาวตะวันตกวิพากษ์วิจารณ์ถึงการมีภรรยาหลายคนของชายไทย ซึ่งชาวตะวันตกต่อต้านในเรื่องนี้มากเนื่องจากชาวตะวันตกจะมีโครงสร้างทางสังคมเป็นรูปแบบหัวเดียวเมียเดียว จึงมองว่าการที่ชายไทยมีภรรยามาก เป็นประเทศที่ไม่เจริญ และเป็นอุปสรรคในการเผยแผ่คริสต์ศาสนา รัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงรับรู้ในเรื่องนี้ จึงได้ปรับปรุงประเทศในหลาย ๆ ด้าน ไม่ใช่แค่เพียงสิทธิสตรีเท่านั้น ท่านได้เปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติที่ชาวตะวันตกมองว่าล้าหลังในหลาย ๆ ด้าน เช่น ยกเลิกการมอบคทาเวลาเข้าเฝ้า ให้ข้าราชการสวมเสื้อเวลาเข้าเฝ้า เป็นต้น นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีความทันสมัย คบค้ากับพระสหายชาวตะวันตก มีความรอบรู้ภาษาอังกฤษจึงมีทรนสนะกว้างมองเห็นการณ์ไกล ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี

กระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากพระองค์ขึ้นครองราชย์ทรงเริ่มปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ ทรงแก้ไขวิถีการถวายฎีการ้องทุกข์ เปิดโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกาสะดวกขึ้น ทรงออกประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เพื่อให้ประชาชนได้รับข่าวสาร ระเบียบแบบแผน การปฏิบัติของผู้คนในสังคมอย่างถูกต้อง ทรงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสตรีในหลาย ๆ เรื่อง ไม่ว่าจะเป็นการให้สิทธิสตรีสามัญชนที่มีอายุบรรลุนิติภาวะแล้วมีสิทธิเลือกคู่ครองได้โดยบิดามารดาจะเข้าไปบังคับไม่ได้ สิทธิสตรีในการเรียกร้องสินสมรสเมื่อสามีเสียชีวิต โดยทรงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับมรดกและทรัพย์สิน ให้สตรีและบุตร ได้มีส่วนได้รับทรัพย์สินและมรดกเมื่อสามีหรือบิดาเสียชีวิต สิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายในที่ไม่มีโอรสธิดา โดยทรงประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตให้บรรดาเจ้าจอมกราบถวายบังคมลาออกไปอยู่กับบิดามารดาหรือแม่กระทั่งแต่งงานมีครอบครัวใหม่ได้ สิทธิสตรีในการดำเนินชีวิตตน โดยไม่ต้องถูกขายเป็นทาสโดยไม่สมัครใจ การที่ทรงประกาศห้ามบิดามารดาขายบุตรหรือห้ามสามีขายภรรยาลงเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ส่งผลให้ค่าตัวทาสถูกลง มีโอกาสหาเงินมาไถ่ถอนได้ง่ายขึ้น นับว่าเป็นการวางพื้นฐานไว้สำหรับการเลิกทาสในรัชสมัยต่อมา เพื่อมิให้มหาอำนาจคูถูกห่มินว่าเป็นประเทศป่าเถื่อนล้าหลังและเป็นเหตุจูงใจในการใช้กำลังเข้ายึดครองประเทศ นอกจากนี้พระองค์ทรงว่าจ้างสตรีชาวอังกฤษ เข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรส พระราชธิดารวมถึงสตรีในราชสำนักให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสได้เรียนภาษาอังกฤษ และเกิดการปลูกฝังความคิดใหม่ ๆ ของทางตะวันตก ทำให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นได้รับอิทธิพลในการเรียนภาษาอังกฤษ จนกระทั่งสามารถแปลหนังสือนวนิยายภาษาอังกฤษเรื่อง Uncle Tom's Cabin “กระท่อมน้อยของลุงทอม” เป็นภาษาไทยได้ และเลิกทาสในความดูแลของตนให้เป็นอิสระส่วนทาสที่ยังขอรับใช้นั้น ท่านก็จ่ายเงินเดือนให้เดือนละ 4 บาท รวมทั้งให้เสื้อผ้าและอาหารด้วย

การวิเคราะห์ถึงกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรี
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลายประการดังต่อไปนี้

2.1 สิทธิในการถวายฎีการ้องทุกข์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกหากผู้ใดต้องการถวายฎีกา
ผู้นั้นจะต้องถูกเขียนเสียก่อน 30 ที เพื่อพิสูจน์ว่าเดือดร้อนอย่างแท้จริงถึงทนการเขียนได้ และเพื่อ
เป็นการป้องกันการถวายฎีกาพราห์เพื่อบุคคลอื่นไป ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าน
ภาลัยโปรดเกล้าฯ มิให้ลงพระราชอาญาให้ชำระเอาแต่ความจริงแล้วพิพากษาให้แล้วเสร็จไป
ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกลองวินิจฉัยเกรี
เพื่อถวายฎีการ้องทุกข์ เวลาเมื่อผู้ต้องการจะถวายฎีกา เจ้าหน้าที่กรมวังจะไปไขกลองแจ้ง ให้ราษฎร
ติกลงร้องถวายฎีกานำความขึ้นกราบบังคมทูล แล้วจึงมีพระราชโองการจัดส่งฎีกาที่ราษฎร
ร้องทุกข์ต่อไป แม้จะพระราชทานโอกาสให้ราษฎรเข้าถวายฎีกาได้ง่ายขึ้น แต่ในทางปฏิบัติ
ไม่ได้ผลเพราะถูกข้าราชการเก็บเรื่องไว้ไม่เสนอต่อพระเจ้าแผ่นดิน ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงผนวชอยู่นั้น ทรงใกล้ชิดกับราษฎร ได้เห็นความทุกข์ยากที่
ราษฎรทรงได้รับจากการที่มีอำนาจกดขี่ข่มเหง โดยทรงเห็นว่าเจ้านายและขุนนางมีโอกาสข่มเหง
ราษฎรให้ได้รับความเดือดร้อนเสมอ บรรดาบ่าวไพร่ถืออำนาจขุนนางเจ้านายไปเที่ยวข่มเหงราษฎร
อีกต่อหนึ่ง (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1216 เลขที่ 116 เล่มที่ 7, 2397) เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์ จึงแก้ไขวิธีการร้องทุกข์โดยทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกา
โดยให้เขียนฎีกาลงกระดาษ พระองค์เสด็จออกมารับฎีกาคด้วยพระองค์เองรวมเดือนละ 4 ครั้ง เพื่อผ่อนคลาย
ความทุกข์ยากและพระราชทานความเป็นธรรมแก่ราษฎร ดังปรากฏความบางตอนของจดหมายเหตุ
รัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 59 เล่มที่ 1 เรื่องให้ราษฎรร้องทุกข์ ความว่า

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จะให้ราษฎรเข้ามาร้องฎีกาได้โดยง่าย ให้ทำหลัก ปักธงไชย
ปักขึ้นไว้ผูกเชือกห้อยขอเหล็กลงมาสำหรับเกี่ยวเรื่องฎีกาแขวนไว้เฉพาะหน้าพระที่นั่ง
ให้ทอดพระเนตรเห็นให้เจ้าของฎีกาหมอบอยู่ใกล้หลักนี้จะได้รู้เห็นได้ยินเรื่องราวเองด้วย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินมาดับทุกข์ราษฎร
ที่ร้องถวายฎีกาข้างขึ้น 2 ครั้ง ข้างแรม 2 ครั้ง เดือนละ 4 ครั้ง แล้วจะมีพระบรม
ราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ราชบุรุษที่สังกัดมีสติปัญญาผู้ใดหนึ่งอ่านเรื่องราวทูลเกล้าฯ
ถวายแต่ในเวลานั้นจะได้โปรดเกล้าฯ ให้มีตระลาการชำระให้แล้วเสร็จโดยเร็ว อนึ่ง
ราษฎรที่มีคดีได้รับความเดือดร้อนประการใด ๆ จะถวายฎีกากว่าโทษผู้กระทำผิดผู้ใดผู้หนึ่ง
ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ถ้าจะสมัครขึ้นไปร้องถวายฎีกา ในพระบาทสมเด็จพระ

พระบวรปิ่นเกล้าฯ ก็ตามเถิด ด้วยเหตุว่าโจทก์ จำเลยก็อยู่ไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดินแห่งเดียวกัน
(จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 59 เล่มที่ 1, 2394)

การที่พระองค์เปิดโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกาสะดวกขึ้น นอกจากจะเป็นการ
ผ่อนคลายความทุกข์และพระราชทานความเป็นธรรมแก่ราษฎรทั้งชายและหญิงอย่างเสมอภาคกันแล้ว
ยังทำให้ทราบเรื่องไม่ดีไม่งามของเจ้านายขุนนาง และเป็นการปรามมิให้ประพฤติปฏิบัติ
ไม่เป็นธรรมแก่ราษฎรอย่างได้ผล เพราะนอกจากพระองค์จะเปิดโอกาสในราษฎรถวายฎีกาได้ง่ายขึ้น
และโปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็วแล้ว หากผู้ใด ไม่สามารถเขียนฎีกาได้
ก็สามารถให้กรมล้อมพระราชวังเขียนให้โดยเร็ว ห้ามทิ้งไว้นานเกิน 15 วัน และห้ามเรียก
ค่าธรรมเนียมค่าจ้างเขียนมากกว่าสองสลึง ดังปรากฏความบางตอนของ “ประกาศการที่ทูลเกล้า
จะถวายฎีกา” ดังนี้

ถ้าผู้จะแต่งเรื่องราวให้ไม่มีก็ให้ผู้จะร้องฎีกาให้การแก่กรมล้อมพระราชวัง ขอให้ช่วย
เขียนให้แล้วรับไปตรวจอ่านดู ถ้าเข้าใจเห็นว่าถูกต้องแล้วก็จงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย
หรือให้ผู้ใดทูลเกล้าฯ ถวายเถิด ห้ามอย่าให้กรมล้อมพระราชวัง เรียกค่าธรรมเนียมค่าจ้าง
เขียนมากไปกว่าสองสลึง อนึ่งอย่าให้กักความไว้ ไม่เขียนให้นานกว่า 15 วัน ถ้ากักไว้ช้า
หรือเรียกค่าธรรมเนียมเขียนมากไป ให้ผู้ร้องฎีการ้องกล่าวโทษกรมล้อมพระราชวังเอง ถ้า
ทำดังนั้นจึงต้องมีเบี้ยปรับใหม่ทำขวัญแก่ผู้ต้องกักความ แลต้องเสียค่าธรรมเนียมเกิน
กำหนดนั้น โดยโทษานุโทษฯ ผู้ถวายฎีกาหน้าพระที่นั่งนั้น (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4,
2547, น. 161)

ประกาศการที่ทูลเกล้าจะถวายฎีกาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็น
พระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญกับราษฎรเป็นหลักในการปกครองแผ่นดิน รับเอาเรื่องฎีการ้องทุกข์
ของราษฎรเป็นธุระสำคัญ ทรงจงใจเพื่อให้ราษฎรเข้ามาถวายฎีกาต่อพระองค์มากขึ้นเพื่อจะได้
ช่วยแก้ไขและลดข้อจำกัดทางพิธีการเพื่อให้ราษฎรเข้าถึงพระองค์ได้สะดวกมากยิ่งขึ้น ปรากฏว่า
ในรัชสมัยของพระองค์มีราษฎรถวายฎีการ้องทุกข์เพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน และเป็นที่น่าแปลกใจคือเริ่มมี
ผู้หญิงมาถวายฎีการ้องทุกข์เป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งอาจเนื่องมาจากการเปิดเสรีทางการค้าส่งผลให้
ผู้หญิงมีบทบาทในสังคมมากขึ้นด้วยนั่นเอง

ปิยะนาถ อังควาณิชกุล (2562 , 17 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์
เสริมในประเด็นนี้ว่า สถานภาพของผู้หญิงไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าสมัยจารีต จากการที่พระองค์ทรงได้รับอิทธิพล
แนวคิดของตะวันตกในเรื่องสิทธิเสรีภาพ ทรงปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับผู้หญิงให้มีความทันสมัย
และมีความเสมอภาคมากขึ้น ทรงรับถวายฎีกาจากราษฎรที่มาร้องทุกข์ด้วยพระองค์เองทำให้

ทรงมองเห็นปัญหา 2 เรื่องใหญ่ ๆ จากการถวญฎีกาของผู้หญิงที่มีจำนวนมากขึ้น คือ ประการแรก ผู้หญิงไม่มีอำนาจตัดสินใจในการดำเนินชีวิตของตนเอง ประการที่สอง ผู้หญิงถูกขายตัวเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่ยินยอม เพราะฉะนั้นรัชกาลที่ 4 จึงทรงยกเลิกกฎหมายให้สามีขายภรรยาเป็นทาส หรือบิดามารดาขายบุตรเป็นทาสโดยที่เจ้าตัวไม่สมัครใจ

2.2 การให้สิทธิการเรียนรู้ภาษาอังกฤษของสตรีในราชสำนัก

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาตินิยมอำนาจตะวันตกกำลังเข้ามามีอิทธิพลต่อการเมืองการปกครองของประเทศไทย พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ สมเด็จพระยาปวเรศริยาลงกรณ์ตรัสเกี่ยวกับพระราชานิยมที่แตกต่างกันตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

รัชกาลที่ 1 ใครแข็งแรงท่พิศก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ 2 ใครเป็นกวีก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ 3 ใครมีใจศรัทธาสร้างวัดวา ก็เป็นคนโปรด และในรัชกาลที่ 4 ถ้าผู้ใดรู้ภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรด (วรรณพร บุญญาสถิตย์, 2549, น. 88-89)

แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการเกิดลัทธิการล่าอาณานิคม (Imperialism) ชาตินิยมอำนาจตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินนโยบายในการปกครองประเทศของ ไทยมากยิ่งขึ้น สังคมไทยกำลังเปลี่ยนแปลงไปหลังจากได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตก โดยเฉพาะเรื่องการศึกษาของชนชั้นสูงที่ตื่นตัวเรียนวิทยาการและภาษาอังกฤษจากชาติตะวันตกมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ที่มีความคิดก้าวไกล ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ใฝ่เรียนรู้จนตลอดพระชนม์ชีพ ทรงเห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงชาติสู่ความทันสมัย ทรงมีพระราชดำรินานแล้วว่า บ้านเมืองนับแต่นี้ไปจะต้องเปลี่ยนแปลงไปตามชาติตะวันตกจนไม่อาจทัดทานขัดขวางได้ หนทางที่เหมาะสมคือการเตรียมรับความเปลี่ยนแปลงอย่าให้มาแบบจู่โจมจนตั้งรับไม่ทัน ทรงเห็นคุณค่าของการเรียนรู้ ทรงมีพื้นฐานความรู้ภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกเป็นอย่างดี ด้วยทรงศึกษาเรียนรู้เมื่อครั้งทรงสมณเพศ พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนภาษาอังกฤษเป็นอย่างมาก กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เล่าเรื่องนี้ไว้ว่า

เหตุที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษาภาษาอังกฤษพิเคราะห์ในเรื่องพงศาวดารส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะทรงปรารถนถึงกิจการบ้านเมืองตั้งแต่จีนรบแพ้อังกฤษต้องทำหนังสือสัญญายอมให้อังกฤษกับฝรั่งต่างชาติเข้าไปมีอำนาจในเมืองจีน เมื่อ พ.ศ. 2385 เวลานั้น ไทยโดยมากเชื่อตามคำพวกจีน กล่าวว่ แพ้สงครามไม่ทันเตรียมตัว แต่รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริว่าถึงคราวโลกวิสัย จะเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมา มีอำนาจขึ้น

ทางตะวันตกนี้ และประเทศสยาม อาจจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในวันหน้า
(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2514, น. 95-96)

ดังนั้น ความรู้ในภาษาอังกฤษที่รัชกาลที่ 4 ทรงศึกษานั้นเปรียบเสมือนกุญแจสำคัญเปิดประตูไปสู่ความรู้ในวิทยาการต่าง ๆ รวมถึงการติดตามข่าวสาร เหตุการณ์บ้านเมืองและเตรียมการรับมือกับชาวตะวันตกที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทยมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้น นอกจากจะทรงใฝ่รู้ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้สตรีในราชสำนักได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ในศาสตร์สาขานี้ด้วย ด้วยทรงเห็นว่าการศึกษาภาษาอังกฤษจะเป็นด่านแรกที่จะเข้าถึงวิทยาการต่าง ๆ ของชาติตะวันตกได้เป็นอย่างดี ทรงเห็นความจำเป็นของการศึกษาแบบตะวันตกโดยเฉพาะการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ พระองค์ทรงให้เหตุผลที่ทรงศึกษาภาษาอังกฤษว่า แต่แผ่นดินก่อนมา พวกๆ ข้าฯ ยังไม่ได้เป็นใหญ่ในราชการแผ่นดิน แต่เห็นว่าท่านผู้ครองแผ่นดินครั้งนั้น คิดการเป็นโบราณ ๆ ป่า ๆ นัก พุคเจรจากันไม่เข้าใจกลัวว่าทำไป ๆ กลัวจะล้มคว่ำล้มหงายลง แลเห็นว่าอายุตัวยังหนุ่มมอยู่จะอยู่ไปได้นาน จึงคิดอ่านรำเรียนหนังสือและภาษาอังกฤษรู้มาแต่ก่อนยังไม่ได้ว่าราชการแผ่นดินเพราะไว้ใจว่า ภาษาที่รู้จะเป็นที่ฟังคุ่มแต่ตัวเอง ได้อย่างหนึ่งไม่รู้ว่าจะอย่างไร ต่ออย่างไร จะอยู่ที่นี้ก็จะนำไปข้างไหนภาสากว้าง ดีกว่าภาษาแคบ (จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1228 เลขที่ 117 เล่มที่ 4, 2408)

รัชกาลที่ 4 ทรงพิจารณาเห็นความจำเป็นของการศึกษาภาษาอังกฤษตามแบบตะวันตก เพื่อเตรียมพร้อมที่จะรับความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรมที่กำลังเผชิญกับประเทศมหาอำนาจทางตะวันตก โปรดให้กลุ่มมิชชันนารี ส่งสตรีในคณะมิชชันนารีไปสอนภาษาอังกฤษแก่ พระราชธิดา และสตรีในราชสำนัก ซึ่ง ดร.เฮาส์ (Haws) ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2394 ว่า

ดร.บริดเลย์ และ มร. โจน ได้รับหนังสือจากเลขานุการแห่งพระบรมมหาราชวังมีความว่า ในหลวงทรงทราบจากพระยาสุริยวงศ์และพระนายไวยว่า ภริยาของพวกมิชชันนารียินยอมที่จะไปทำการสอนภาษาอังกฤษให้แก่พวกสาวสนม และนางกำนัลโดยผลัดเปลี่ยนกัน ดร.บริดเลย์ได้ตอบไปว่าพวกมิชชันนารีได้จัดตั้งเป็นคณะกรรมการเพื่อดำเนินการในเรื่องนี้แล้วและพร้อมที่จะดำเนินการได้ (สุวิชัย โกศัลยวัฒน์, 2549, น. 11)

หลังจากนั้น สตรีมิชชันนารีผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาสอนภาษาอังกฤษเป็นการเริ่มต้นให้การศึกษาแก่สตรีในพระราชวังอย่างเป็นทางการ ในเวลาต่อมาทรงโปรดเกล้าฯ ว่าจางเหม่มแอนนา เลียว โนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) สตรีชาวอังกฤษ มาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดี แก่พระราชโอรส พระราชธิดา รวมทั้งบรรดาสตรีในราชสำนัก แต่ห้ามสอนคริสต์ศาสนา จากคำกล่าวของพระองค์ที่ว่า

เรามีความหวังว่าในการทำการสอนการศึกษาให้กับเราและลูก ๆ ของเราผู้ซึ่ง
ภาษาอังกฤษเรียกว่า ผู้ที่อยู่ในดินแดนที่มีดมน ท่านจะพยายามทำดีที่สุดเพื่อความรู้
ทางด้านภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดี แต่ไม่ใช่เพื่อเปลี่ยนเป็นศาสนาคริสเตียน
(สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์, 2549, น. 12)

หลังจากเข้ามาสอนหนังสือในราชสำนัก นางแอนนาได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับการ
สอนภาษาอังกฤษแก่ลูกศิษย์ว่า เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเป็นศิษย์ที่มีความขยันหมั่นเพียร และ
มาเรียนเสมอมิได้ขาด ผิดกับพวกผู้หญิงอื่น ๆ ที่เรียนบ้างหยุดบ้าง ด้วยความวิริยะอุตสาหะเป็นผล
ให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น สามารถอ่านเขียนภาษาอังกฤษได้อย่างแตกฉาน ถึงขั้นแปลนวนิยาย
ภาษาอังกฤษเรื่อง Uncle Tom's Cabin (กระท่อมน้อยของลุงทอม) ได้ เนื้อหาของนวนิยายเล่มนี้
เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการต่อต้านการค้าทาสของอเมริกัน ซึ่งมีอิทธิพลกับทัศนคติที่มีต่อ
ชาวแอฟริกัน-อเมริกัน และพวกเขาในสหรัฐอเมริกาอย่างมาก จนกระทั่งนำไปสู่สงครามกลางเมือง
อเมริกา ระหว่างปีพุทธศักราช 2404-2408 (ค.ศ. 1861-1865) นับว่าเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเป็นสตรี
รุ่นแรกคนหนึ่งที่ประสบความสำเร็จในการเรียนภาษาอังกฤษ คุณสมบัติพิเศษอีกประการหนึ่งที่
หม่อมแอนนากล่าวถึงเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น คือเป็นผู้มีจินตนาการอันกว้างไกล ซึ่งน่าจะเป็นเหตุ
ให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นมีความคิดอ่านที่ก้าวหน้าล้ำยุคสมัย และอิทธิพลจากนวนิยายดังกล่าว
ราวปีพุทธศักราช 2410 (ค.ศ. 1867) เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นก็ทำการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระ
ส่วนทาสที่ยังขอรับใช้นั้น ท่านก็ให้เงินเดือนเดือนละสี่บาท รวมทั้งเสื้อผ้าและอาหารด้วย หม่อมแอนนา
เลียว โนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) รับราชการสอนหนังสือในราชสำนัก ประมาณ 5 ปี
จึงเดินทางกลับอังกฤษในปีพุทธศักราช 2410 (ค.ศ. 1867) ปีสุดท้ายก่อนที่หม่อมแอนนา จะเดินทาง
จากประเทศไทย เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเชิญแอนนามารับประทานอาหารเย็นร่วมกันที่เรือน
ของท่านจากนั้นเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นกล่าวต่อแอนนาว่า

ฉันอยากเป็นคนดีเหมือนแฮเรียต บีเชอร์ สโตว์ ฉันจะไม่ซื้อขายทาสอีกต่อไป แต่จะ
ปล่อยให้เขาเป็นอิสระตลอดไป ฉะนั้นนับแต่บัดนี้เป็นต้นไป ฉันไม่มีทาสอีกแล้ว แต่จะ
จ้างคนรับใช้และให้อิสระแก่ทุกคนที่รับใช้ฉัน ใครจะอยู่กับฉันหรือจะไปไหนก็ได้
ถ้าจะกลับบ้านฉันก็ดีใจด้วย นี่คือสัญญาปลดปล่อยทาสที่ฉันจะให้ทุกคนไป ทุกคนเป็น
อิสระแล้ว ถ้าใครจะยังอยู่ต่อไป ฉันก็ยินดีรับและจะให้เงินเดือน ๆ ละสี่บาทพร้อมทั้ง
เสื้อผ้าและอาหาร (ศิลปวัฒนธรรม, 2563)

จากข้อความที่เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นกล่าวต่อหม่อมแอนนา เลียว โนเวนส์
(Mrs. Anna Leonowens) นั้น แสดงให้เห็นว่าการที่รัชกาลที่ 4 ทรงเปิดโอกาสให้สตรีในราชสำนัก
เรียนรู้ภาษาอังกฤษกับหม่อมชาวอังกฤษ และหม่อมชาวอังกฤษนี้เองเป็นผู้นำเอาแนวคิด

สิทธิเสรีภาพของชาวตะวันตกมาเผยแพร่ในราชสำนักฝ่ายใน ส่งผลให้เจ้าจอมมารดาซุ่นกลิ่น มีความคิดล้ำหน้ากว่าสตรีในยุคสมัยนั้นจนถึงขั้นได้ทำการปลดปล่อยทาสของตนให้เป็นอิสระ นับว่าเจ้าจอมมารดาซุ่นกลิ่นเป็นบุคคลแรก ๆ ในประเทศไทยที่เลิกทาสก่อนมีกฎหมายอย่างเป็นทางการ และถือเป็นแนวคิดที่ล้ำสมัยมากในขณะนั้นเพราะเกิดขึ้นก่อนการประกาศเลิกทาสหลายปี

นอกจากนี้ หม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) ยังมีฐานะเป็น พระอาจารย์ฝรั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 หม่อมแอนนามักจะกล่าวชม ในพระจริยวัตรอันงดงามของพระองค์เสมอว่าพระองค์ทรงเป็นนักเรียนที่เรียนหนังสือดีที่สุดในชั้น ทรงทำงานอย่างมีระเบียบและเคร่งครัดต่อหน้าที่ ทรงศึกษาเล่าเรียนจนเป็นที่พอใจของอาจารย์ ผู้สอนและเป็นที่พอพระทัยของพระราชบิดา ทรงมีระเบียบวินัย สามารถบังคับพระองค์ได้ดีกว่า เจ้านายองค์อื่น ๆ และทรงเป็นแบบอย่างอันดีแก่พระบรมวงศานุวงศ์ที่ศึกษาเล่าเรียนด้วยกัน และด้วยเหตุที่ทรงทราบว่าพระองค์จะต้องครองราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระราชบิดา จึงมิได้ ผักใฝ่ในการเล่นเหมือนพวกเจ้านายอื่น ๆ ชีวิตของพระองค์เต็มไปด้วยความรู้ฝึกชอบและเมื่อ หม่อมแอนนาเห็นว่าสมเด็จพระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในการเรียน หม่อมแอนนาก็พยายามสอนให้ พระองค์มีความรู้มากยิ่งขึ้น เธอได้ถ่ายทอดความรู้และวิทยาการ ตลอดจนความคิดแบบตะวันตก ให้กับพระองค์ ซึ่งในภายหลังความรู้และความคิดเหล่านั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล็งเห็นและนำมาปรับใช้ ในการพัฒนาประเทศชาติให้เจริญทัดเทียมกับชาติ ตะวันตก ทรงนำประเทศไทยก้าวพ้นจากความล้าหลัง เจริญขึ้นเทียบเท่านานาชาติอารยประเทศ นอกเหนือจากบรรดาพระราชโอรสและพระราชธิดาที่เป็นลูกศิษย์ของหม่อมแอนนาแล้วก็ยังมี พระมเหสีและเจ้าจอมอีกหลายพระองค์ที่มาศึกษาเล่าเรียนกับหม่อมแอนนาเช่นกัน นอกจากนี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีคณะมิชชันนารีอเมริกันนิกายโปรเตสแตนต์ เข้ามาขอตั้งโรงเรียนสำหรับสอนหนังสือให้สตรีที่เมืองเพชรบุรีคือ โรงเรียนการช่างสตรี เป็นการ ให้กำเนิดโรงเรียนเอกชนฝ่ายสตรีขึ้นเป็นครั้งแรกในประเทศไทย เพื่อให้ความรู้แก่สตรีทั่วไปอีกด้วย (มานิชญ์ มูลทรัพย์, 2555, น. 36) โดยสอนวิชาการทั่วไป การเย็บปักถักร้อย และจักรเย็บผ้า ได้นำมาใช้เป็นครั้งแรก นับได้ว่าเป็นการวางรากฐานด้านการศึกษาให้กับสตรีไทยในสมัยรัชกาลต่อมา

ปิยนาด บุนนาค (2562, 3 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริม ในประเด็นนี้ว่า เจ้าจอมมารดาซุ่นกลิ่นเป็นพระสนมเอกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวมีเชื้อสายมอญ ท่านเป็นเจ้าจอมมารดาที่ได้มีโอกาสได้เรียนหนังสือกับหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) ซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงว่าจ้างมาสอนภาษาอังกฤษให้กับพระราชโอรส พระราชธิดาและข้าราชการฝ่ายใน หม่อมแอนนาชื่นชมมากกว่าเจ้าจอมมารดาซุ่นกลิ่นมีความขยัน ไม่เคยขาดเรียนเลย เจ้าจอมมารดาซุ่นกลิ่นสนใจเรียนภาษาอังกฤษจนสามารถอ่านและแปลนวนิยาย

เรื่อง “กระท่อมน้อยของลุงทอม” ชื่อภาษาอังกฤษคือ (Uncle Tom’s Cabin) เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น ทรงเป็นเจ้าของมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ท่านจะมีความเป็นผู้หญิง หัวก้าวหน้าในสมัยนั้น ท่านมีความขยันหมั่นเพียร เพราะว่าเป็นระบอบไพร่และทาส ท่านได้ทำการเลิกทาสในความดูแลของตนประมาณปีพุทธศักราช 2410 เกิดก่อนการเลิกทาสหลายปี และความคิดก้าวหน้าของท่านก็ได้ตกทอดมายังพระนเรศ โอรสของท่านกับรัชกาลที่ 4 อีกด้วย

จากเหตุการณ์นี้แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 4 ทรงส่งเสริมสิทธิสตรีให้กล้าแสดงออก ทำในสิ่งที่ล้ำหน้ากว่าสตรีไทยในยุคนั้น พระองค์ทรงริเริ่มโปรดเกล้าฯ ให้สตรีในราชสำนักที่สนใจ ใฝ่เรียนรู้ได้มีโอกาส เรียนภาษาอังกฤษ โดยว่าจ้างหม่อมแอนนามาสอน ซึ่งเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น เป็นสตรีที่ให้ความสนใจกับการเรียนภาษาอังกฤษ และเป็นสตรีที่มีหัวก้าวหน้าจนถึงขั้นกระทำการ เลิกทาสในเรือนของตนเอง ในส่วนการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ทรงได้รับแนวคิดมาจาก สมัยรัชกาลที่ 4 แต่เนื่องด้วยระยะเวลาที่รัชกาลที่ 4 ทรงครองราชย์ จึงมาเลิกทาสสำเร็จในสมัยรัชกาลที่ 5 อาจกล่าวได้ว่ากรณีของเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นถือเป็นตัวอย่างที่สำคัญที่พระองค์ทรงให้โอกาสสตรี ในการได้รับการศึกษา เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนในยุคสมัยนั้น นอกจากพระองค์ ทรงโปรดเกล้าฯ ว่าจ้างสตรีชาวอังกฤษเข้ามาสอนหนังสือแก่สตรีในราชสำนักแล้ว พระองค์ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มิชชันนารีจัดตั้งโรงเรียนสตรีขึ้นเพื่อให้ความรู้แก่สตรีทั่วไปอีกด้วย

จากหลักฐานที่ได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่าการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนให้สตรีในราชสำนักได้มีโอกาสเรียนรู้ ภาษาอังกฤษ ด้วยทรงเห็นว่าการศึกษาภาษาต่างประเทศจะเป็นด่านแรกที่จะเข้าถึงวิทยาการต่าง ๆ ของชาติตะวันตก ทรงริเริ่มให้สิทธิการศึกษาภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนัก ทำให้ประเทศไทย เปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย เป็นการเปิดโลกการเรียนรู้ให้สตรีชนชั้นสูง นับเป็นครั้งแรก ในประวัติศาสตร์ที่สตรีไทยได้เริ่มศึกษาภาษาอังกฤษ และการที่พระองค์ทรงว่าจ้างหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) มาสอนพระราชโอรส พระราชธิดา และสตรีในราชสำนัก ส่งผลให้เกิดการพัฒนาสิทธิสตรีในเรื่องของการเปิดโอกาสให้สตรีชนชั้นสูงได้รับการศึกษา และยัง รับเอาวัฒนธรรมของชาวตะวันตกในเรื่องสิทธิเสรีภาพมาจากหม่อมแอนนา จะเห็นได้ว่ามีลูกศิษย์ ของหม่อมแอนนาที่สนใจเรียนภาษาอังกฤษและรับเอาแนวคิดสิทธิเสรีภาพของชาวตะวันตกถึงขั้น ได้ทำการเลิกทาสในเรือนของตนให้เป็นอิสระ แต่หากใครอยากอยู่เป็นทาสรับให้ต่อไปก็ยินดี จ่ายเงินเดือนละสี่บาทพร้อมเสื้อผ้าและอาหาร นอกจากนี้หม่อมแอนนายังมีฐานะเป็นพระอาจารย์ ฝรั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เธอได้ถวายความรู้และวิทยาการ ตลอดจนความคิดแบบตะวันตกให้กับพระองค์ ซึ่งในภายหลังกnowledge และความคิดเหล่านั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเลือกรับและนำมาปรับใช้ในการพัฒนาประเทศไทยให้เจริญทัดเทียมกับชาติตะวันตก ทรงนำพาประเทศไทยก้าวพ้นจากความล้าหลังเจริญขึ้นเทียบเท่านานาชาติอารยประเทศ

2.3 สิทธิสตรีในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งครองราชสมบัติรวม 17 ปี (ระหว่างปีพุทธศักราช 2394-2411) นั้นกล่าวได้ว่าเป็นรัชสมัยของความผันแปรของสังคมไทย นับเป็นช่วงเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างยุคเก่าและยุคใหม่ กระแสวัฒนธรรมตะวันตกกำลังหลั่งไหลเข้ามาในประเทศแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทยจึงเริ่มรับอิทธิพลอารยธรรมตะวันตกเพิ่มมากขึ้น แนวความคิดขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยยึดถือก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป พระองค์ทรงดำรัสสั่งให้ประกาศ เรียกว่าประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เป็นเอกสารหลักฐานแห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์ใช้ประกาศในการสื่อสารระหว่างพระองค์กับผู้ใต้ปกครองกลุ่มต่าง ๆ โดยตรงเพื่อให้ได้รับข่าวสารระเบียบแบบแผนการปฏิบัติของผู้คนในสังคมอย่างถูกต้อง เมื่อราษฎรมีเรื่องเดือดร้อนก็ให้ถวายฎีการ้องทุกข์ได้สะดวก โดยสามารถร้องทุกข์ต่อพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง ซึ่งพระองค์เสด็จออกมารับฎีการ้องทุกข์ด้วยพระองค์เองทุกวัน โคน (วันก่อนวันพระ 1 วัน) ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์เดือนละ 4 ครั้ง และโปรดเกล้าฯ ให้ชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ทำให้ราษฎรได้รับความยุติธรรมมากขึ้น กล่าวเฉพาะประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีในประชุมประกาศรัชการที่ 4 ที่สำคัญ ดังนี้

2.3.1 ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส(พ.ศ.2394)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีคดีเกี่ยวมรดกสินเดิมและสินสมรสที่พระองค์ทรงตัดสินให้ความยุติธรรมแก่สตรีที่สามีเสียชีวิตลง ซึ่งเป็นฎีกาที่น่าสนใจและศึกษาอย่างยิ่ง มูลเหตุของการประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส (พ.ศ.2394) ดังนี้ เรื่องราวของอำแดงอุมารดาเงินหกให้เถ้าแก่มาสู่ขออำแดงเจียมต่อนายสุกอำแดงดีบิดามารดาอำแดงเจียมให้เป็นภรรยาเงินหก มีเงินสินสอด 10 ตำลึง เงินทุน 2 ชั่ง เรือนหอฝากระดานหลังหนึ่ง อำแดงเจียมกับเงินหกอยู่กินเป็นสามีภรรยาจนมีบุตรด้วยกันคนหนึ่ง อยู่มาเงินหกตาย ฝ่ายอำแดงอุมารดาเงินหกฟ้องต่อพระยาชลบุรีเอาสินเดิมคืน ฝ่ายอำแดงเจียมไม่ยอมเพราะว่าตนกับเงินหกอยู่กินเป็นสามีภรรยากันจนมีบุตรคนหนึ่ง ควรจะมีสิทธิในทรัพย์สินบ้าง จึงร้องขอทรัพย์สินให้แก่บุตรแต่อำแดงอูไม่ยอม อำแดงเจียมจึงทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาแล้วเห็นว่า การให้อำแดงเจียมคืนสินเดิมให้อำแดงอุมารดาเงินหกนั้นเป็นการตัดสินไม่ยุติธรรม เพราะอยู่กินเป็นสามีภรรยากันจนมีบุตรคนหนึ่ง บุตรของผู้ตายควรจะได้

ส่วนแบ่งในสินเดิมบ้าง ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส” ดังนี้

ให้อำแดงเจียมกินสินเดิมให้อำแดงอุมารดาจีนहनนั้นหาเป็นยุติธรรมไม่ ประเพณีบิดามารดาประกอบกับให้บุตรมีภริยาสามีแล้ว บริจาคเงินทองทรัพย์สินสิ่งของทั้งปวงให้แก่บุตรชายบุตรหญิงปรารถนาจะให้สืบสกุลวงศ์เป็นเชื้อสายบริบูรณ์ไปภายหน้า บุตรเขยบุตรสะใภ้ออกันเป็นคู่เมียกันจนมีบุตรด้วยกัน บุตรของผู้ตายนั้นก็นับเนื่องอยู่ในหลาน เป็นสัมพันธญาติหาใช่ผู้อื่นไม่ ควรจะให้บุตรผู้ตายซึ่งเป็นหลานได้ส่วนแบ่งปันทรัพย์สินมรดกในสินเดิมบ้างจึงจะเป็นยุติธรรม (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 5-6)

จากประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรสดังกล่าว จะเห็นได้ว่าหากอำแดงเจียมยอมรับในการตัดสินยอมกินสินเดิมให้แก่อำแดงอุมารดาจีนหก ไม่กล้าทูลเกล้าถวายฎีกาฯ ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงต้องกินสินเดิมให้แก่อำแดงอุมารดาจีนหกไป เหตุการณ์ในครั้งนี้ทำให้พระองค์ได้ทรงพิจารณาเห็นกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมกับสตรี เพราะอำแดงเจียมกับจีนหกอยู่ด้วยกันจนมีบุตรแล้ว บุตรย่อมมีสิทธิในมรดกของบิดามารดาตามสมควร มีพระราชดำริต่อไปอีกว่า หากชายหญิงสมรสแล้วมีบุตร ให้แบ่งทรัพย์สินออกเป็น 10 ส่วน ให้บุตรผู้ตายได้ส่วน 1 ส่วน ถ้าสินเดิมเหลืออยู่เล็กน้อยเท่าใดก็คืนให้บิดามารดาญาติพี่น้องผู้ตาย แต่ถ้ามีบุตรถึง 10 คนแล้วก็ให้ยกสินเดิมเสีย อย่าให้คืนสินเดิมแก่บิดามารดาญาติพี่น้องผู้ตายเลย แต่ถ้าสินสมรสมีมูลค่ามากจะเอาสินเดิมคืนไปก็ไม่ต้องแบ่งสินสมรส ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส” ดังนี้

ตั้งแต่นั้นสืบไปเมื่อหน้าถ้าชายหญิงสมรสด้วยกันเขาตายจากกัน สินเดิมเล็กน้อยเท่าใดให้ทำเป็น 10 ส่วน ให้หลานซึ่งเป็นบุตรของผู้ตายได้ส่วนแบ่งปันคนหนึ่งให้ได้ส่วนหนึ่ง ถ้ามีบุตร 2-3-4-5-6-7-8-9 คนก็ให้ได้คนละส่วนจงทุกคน ถ้าสินเดิมนั้นเหลืออยู่เล็กน้อยเท่าใด จึงให้คืนสินเดิมให้กับบิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายไป ถ้าผู้ตายมีบุตรถึง 10 คนแล้วก็ให้ยกสินเดิมเสีย อย่าให้คืนสินเดิมให้แก่บิดามารดาญาติพี่น้องของผู้ตายเลย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 6)

ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรสฉบับนี้ แม้จะไม่ใช่วิธีเกี่ยวกับสิทธิสตรี โดยตรง เนื่องจากเกี่ยวกับการเรียกร้องสินเดิมแลสินสมรสแก่บุตรของตน แต่ก็แสดงให้เห็นถึงสิทธิสตรีที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น คือการที่อำแดงเจียมเรียกร้องสิทธิที่ตนพึงมีนั้นส่งผลให้บุตรไม่ว่าจะเป็นเพศชายหรือเพศหญิงก็ได้รับสิทธิในการรับมรดกเช่นเดียวกัน

2.3.2 ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก(พ.ศ.2397)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงออกประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีในราชสำนักหลายฉบับด้วยกัน ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก (พ.ศ.2397) ฉบับนี้ เป็นประกาศเกี่ยวกับการแก้ไขปรับปรุงสิทธิสตรีในราชสำนักฉบับที่ 1 เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์มีชาวตะวันตกเข้ามาเกี่ยวข้องกับราชสำนักและนำวัฒนธรรมที่สตรีมีสิทธิเสรีภาพกว่าสตรีไทยเข้ามาเผยแพร่เป็นจำนวนมาก พระองค์จึงทรงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้ข้าราชการฝ่ายในมีอิสระในการดำเนินชีวิตของตนกว่าแต่ก่อน โดยทรงพระราชนิพนธ์พระราชบัญญัติให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปมีคู่ครองได้โดยเสรี เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ หากจะลาออกเพียงไปอยู่กับพระเจ้าลูกเธอแต่จะมีคู่ครองไม่ได้ เพราะจะเสียดพระเกียรติยศพระเจ้าลูกเธอไป เจ้าจอมอยู่งานชั้นใน หากไม่อยากจะลาออกจากราชการ จะขอเลื่อนออกมาเป็นชั้นกลางหรือชั้นนอก ก็ให้กราบบังคมทูลลาออกตามความประสงค์ เจ้าจอมมารดาพระองค์เจ้าในแผ่นดินล่วงแล้วมา ถ้ามีพระองค์เจ้าอยู่จะมีสามีใหม่ไม่ได้ ถ้าจะมีต้องตัดขาดพระองค์เจ้าเสียก่อน ไม่ให้เรียกเจ้าจอมมารดาอีก บรรดามารดาหม่อมเจ้าในพระองค์เจ้าซึ่งสิ้นพระชนม์แล้วเมื่อหม่อมเจ้ายังมีชีวิตอยู่ถ้าไม่มีสามีใหม่ก็ให้พระราชทานเบี้ยหวัด 6 ตำลึงถ้ามีสามีใหม่ให้เลิกเบี้ยหวัดเสียและให้สามีนั้นเสียภาษีปีละ 6 ตำลึง เป็นเบี้ยเลี้ยงหม่อมเจ้าไปทุกเดือนตลอดไป ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก” ดังนี้

ด้วยบัดนี้ไม่ทรงหวงแค้นท่านผู้ใดผู้หนึ่งไว้ในราชการ ด้วยการข่มเหงกักขังดอก ทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงตามสมควรแลเห็นแก่ตระกูลแลความชอบของท่านทั้งปวง จึงทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง พระราชทานเบี้ยหวัดห้าปีและเครื่องยศบรรดาศักดิ์โดยสมควร บัดนี้ท่านทั้งปวงก็ทำราชการมานานแล้ว ใครๆ ไม่สบายจะใคร่กราบบังคมทูลลาออกนอกราชการไปอยู่วังเจ้า บ้านขุนนาง บ้านบิดามารดา จะมีลูกมีผิวให้สบายประการใด ก็อย่าให้กลัวความผิดเลย ให้กราบทูลถวายบังคมลาโดยตรง แล้วถวายเครื่องยศคืนเสียแล้วก็จะโปรดให้ไปตามปรารถนาโดยสะดวกไม่กักขังไว้แลไม่ให้มีความผิดแก่ตัวผู้นั้นแลผู้ที่จะเป็นผู้นั้นเลย ห้ามแต่อย่าให้สนสือหาฐู่หาผิวแต่ตัวยังอยู่ในราชการ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 60)

ตามประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกฉบับนี้เป็นความเปลี่ยนแปลงของสิทธิสตรีที่เป็นข้าราชการฝ่ายในที่สำคัญยิ่ง ซึ่งสมัยก่อนตามกฎประเพณีโบราณ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาชั้นสตรีที่ถวายตัวเข้ารับราชการอยู่ในพระราชวังแล้วต้องอยู่ตลอดชีวิต ซึ่งประกาศฉบับนี้เป็นเรื่องแปลกใหม่ของสังคมไทยสมัยนั้นและนับเป็นประกาศฉบับหนึ่งที่ทำให้สตรีมีสิทธิในการเลือกทางเดินชีวิตของตนเองมากขึ้น

ปีระชาต อังควาณิษฐกุล (2562, 17 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์เสริมในประเด็นนี้ว่า ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ วัฒนธรรมตะวันตกกำลังเริ่มมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทย พร้อมกับการนำค่านิยมเรื่องสิทธิเสรีภาพในชีวิตเข้ามาและพระองค์ทรงทราบถึงการวิพากษ์วิจารณ์ของชาวตะวันตกถึงการมีภรรยาหลายคนว่าเป็นประเทศที่ไม่เจริญ ประกอบในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีคนนำบุตรสาวมาถวายเป็นจำนวนมาก พระองค์จึงทรงประกาศอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปมีชีวิตหรือไปแต่งงานใหม่ได้ นับว่าเป็นเรื่องแปลกใหม่ในสังคมไทยในสมัยนั้นที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

จากหลักฐานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเกี่ยวกับสิทธิสตรีประกอบกับความเห็นของกลุ่มตัวอย่าง จึงสรุปได้ว่า ผลกระทบจากการที่พระองค์เปิดโอกาสให้สิทธิสตรีแก่ข้าราชการฝ่ายในสามารถลาออกไปมีชีวิตใหม่ได้ ถือเป็น การเปลี่ยนแปลงของข้าราชการฝ่ายในที่สำคัญประการหนึ่งที่เกิดขึ้นในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 การกระทำที่แสดงถึงความเมตตากรุณาของพระองค์ ทรงห่วงใยไม่อยากจะดื้อทนอยู่กัน อย่างแออัด ไม่มีความสุข จึงทรงเปิดโอกาสให้ลาออกไปอยู่กับบิดามารดา หรือมีคู่ครองใหม่ได้ โดยไม่ต้องกลัวความผิด ทั้งนี้ทรงปรับปรุงเพื่อความทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกที่มีวัฒนธรรม การมีภรรยาเพียงหนึ่งคนเพื่อแสดงให้เห็นชาติตะวันตกเห็นว่าประเทศไทยมีความเป็นอารยะ ประกาศ ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการให้สิทธิสตรีแก่ข้าราชการฝ่ายใน ได้สื่อให้เห็นแนวพระราชดำริอันล้ำสมัย ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะที่ผ่านมาไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดอนุญาต ให้ข้าราชการฝ่ายในลาออกมาก่อน ซึ่งสมัยก่อนตามกฎหมายโบราณตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น สตรีที่ถวายตัวเข้ารับราชการอยู่ในพระราชวังแล้วต้องอยู่ตลอดชีวิต ดังนั้นประกาศทรงอนุญาตให้ ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกทุกฉบับถือเป็นก้าวแรกของการเปลี่ยนแปลงประการหนึ่งของ แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งเป็นการปรับตัว รับวัฒนธรรมตะวันตกอันมีแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมกันของมนุษย์

2.3.3 ประกาศว่าด้วยละครผู้หญิง แลเรื่องหมอเรื่องช่าง(พ.ศ.2398)

แต่ก่อนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จะมีละครผู้หญิงแต่ในวังหลวงแห่งเดียวเท่านั้น ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละครจึงให้ละครหลวงเลิกไปเสีย ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงรังเกียจ ทรงอนุญาตให้เล่นได้ แต่ห้ามใช้รัดเกล้ายอกเป็นเครื่องประดับศีรษะ ห้ามใช้เครื่องประกอบการแสดงที่เป็นพานทอง หีบทอง ห้ามใช้เครื่องประดับลงยา ห้ามเป่าแตรสังข์ และห้ามจุดบุตรชายนุญที่เข่าไม่สมควรใจ

เอามาเป็นละครให้ได้ความเดือดร้อน ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศว่าด้วยละครผู้หญิง แลเรื่องหมอเรื่องช่าง” ดังนี้

แต่ก่อนในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แลแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาไลย มีละครผู้หญิงแต่ในหลวงแห่งเดียว ด้วยมีพระราชบัญญัติห้ามมิให้พระราชวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝักหัดละครผู้หญิง เพราะฉะนั้นข้างนอกจึงไม่มีใครเล่นละครผู้หญิงได้ ครั้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดละคร แต่ทว่าทรงแข่งชักคิเตียนจะไม่ให้ผู้อื่นเล่น ถึงกระนั้นก็มีผู้ลักเล่นเจียบ ๆ อยู่ด้วยกันหลายราย มาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พระราชวงศานุวงศ์แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ผู้ใดเล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็ได้ทรงรังเกียจเลหย ทรงเห็นว่ามิละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน เดียวนี้ท่านทั้งปวงเห็นว่าละครในหลวงมีขึ้นก็หาไม่มีใครเล่นละครเหมือนอย่างแต่ก่อนไม่ คอยจะกลัวผิดแลชอบอยู่ การอันนี้มิได้ทรงรังเกียจเลหย ท่านทั้งปวงเคยเล่นอยู่แต่ก่อนอย่างไรก็ให้เล่นไปเถิด ในหลวงมีกิจการอะไรบ้างก็จะได้โปรดหาเข้ามาเล่นถวาย ทอดพระเนตรบ้าง จะได้พระราชทานเงิน โรงรางวัลให้บ้าง ผู้ใดจะเล่นก็เล่นเถิด ขอยกเสียแต่รัดเกล้าขอดอย่างหนึ่ง เครื่องแต่งตัวลงยาอย่างหนึ่ง พานทองหีบทองเป็นเครื่องยศอย่างหนึ่ง เมื่อบาททำขวัญยกแต่แต่ตรัสข้อย่างหนึ่ง แล้วอย่าให้จุดบุตรชายบุตรหญิงที่เขาไม่สมควรเอามาเล่นละคร ให้เขาได้ความเดือดร้อนอย่างหนึ่ง ขอห้ามไว้แต่การเหล่านี้ให้ท่านทั้งปวงเล่นไปเหมือนอย่างแต่ก่อนเถิด (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 5-6)

จากประกาศฉบับนี้ที่ทรงประกาศพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใครก็มีละครผู้หญิงได้ แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมองเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนในการเล่น โดยเฉพาะสิทธิของผู้หญิงในการเล่นละคร ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเล่นละคร มีผู้นิยมหัดละครผู้หญิงมากขึ้น โดยลำดับละครผู้ชายที่เล่นมาแต่ก่อน ก็เปลี่ยนไปเล่นประสมโรงกับละครผู้หญิง ผู้คนก็ชอบดูละครผู้หญิง ดังนั้นทั้งเป็นประโยชน์แก่คนที่อาจจะฝักหัดลูกหลานหญิงในครัวเรือนเดียวกันให้เล่นละคร ช่วยกันประกอบการหาเลี้ยงชีพให้สะดวกขึ้นด้วยละครผู้หญิง จึงแพร่หลาย เจ้าของละครได้รับประโยชน์มากขึ้นจากการรับงานละครไว้มาก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งภาษี โชน-ละคร เพื่อให้เจ้าของละครได้ช่วยเหลือแผ่นดินบ้าง เรียกว่าภาษีโรงละคร สถานภาพของผู้หญิงจึงเริ่มเปลี่ยนไป เพราะนอกจากจะมีสิทธิในการเล่นละคร เช่นเดียวกับผู้ชายแล้ว ยังเป็นการช่วยครอบครัวหาเลี้ยงชีพอีกด้วย

2.3.4 ประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แล้วด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผิว (พ.ศ.2401)

ประกาศฉบับนี้เป็นประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายในฉบับที่ 2 มีใจความสำคัญเหมือนกับประกาศฉบับแรก เหตุที่ทรงประกาศซ้ำเพราะเห็นว่าไม่มีผู้ใดทูลลาออก จึงทรงประกาศอีกครั้งเพื่อจะให้ทราบมั่นคงตามความตั้งพระทัยอันนี้ได้ทรงย้ายตามฉบับเดิมปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แล้วด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผิว” ดังนี้

กระแสรบบรมราชโองการครั้งนี้ก็ได้มีพระราชดำรัสหลายครั้งแล้ว แต่ดูที่จะหาใครเชื่อไม่ ด้วยเข้าใจว่าตรัสเล่นก็ดี ประชดก็ดี อันการนี้เป็นสุจริตสัตย์จริงจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญ สัญญาไว้ให้มั่นคงให้ท่านทั้งปวงเชื่อว่าไม่ทรงหวงแค้นกักขังจริงๆ และพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริงความตรง ให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญ ถ้ากาลไปข้างหน้ามิได้เป็นจริงดังนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวงและเทพยดามนุษย์จะควรหาดีเดียนอยู่แล้ว (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 197)

ประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตให้เจ้าจอมอยู่งานกราบถวายบังคมลาออกได้ แล้วด้วยเจ้าจอมมารดาแลหม่อมห้ามที่มีหม่อมเจ้ามีผิว (พ.ศ. 2401) ฉบับนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่ารัชกาลที่ 4 ทรงประกาศซ้ำอีกครั้ง เนื่องจากเห็นว่าไม่มีผู้ใดกราบบังคมทูลลาออก อาจจะเป็นเพราะเกรงพระราชอาญา พระองค์จึงทรงให้ประกาศซ้ำอีกว่าเป็นความปรารถนาดีอย่างสุจริตพระทัย (ลำพวรรณ น่วมบุญลือ, 2519, น. 106) และการที่ไม่มีผู้ใดกราบบังคมทูลลาออกเพราะเกรงพระราชอาญา จนพระองค์ต้องประกาศซ้ำอีกครั้ง สะท้อนให้เห็นสถานภาพของข้าราชการฝ่ายในยุคนั้น ที่ขาดสิทธิเสรีภาพ ไม่มีอิสระในการดำเนินชีวิตตน

2.3.5 ประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน (พ.ศ.2401)

ประกาศฉบับนี้เป็นประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายในสืบเนื่องจากจากประกาศฉบับที่ 1 และประกาศฉบับที่ 2 เนื่องจากได้มีข้าราชการฝ่ายในจำนวน 12 คนกราบถวายบังคมลาออกนอกราชการไม่ขอรับพระราชทานเบี้ยหวัด ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กัน พระองค์ก็ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ลาออกโดยสะดวกและหากพ้นราชการไปแล้ว จะไปถวายตัวในวังเจ้าหรือฝากตัวในบ้านขุนนาง หรือเจ้านายขุนนางจะดูขอรจากบิดามารดาเอาไปเลี้ยงเป็นนางห้ามเป็นภรรยา ก็ตามใจ ไม่ทรงหวงห้ามแต่อย่างใด ปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน” ดังนี้

คนทั้งสิบสองคนนี้พ้นจากราชการแล้ว ถ้าจะไปถวายตัวในวังเจ้าก็ได้รับไว้ก็ได้ จะเข้าฝากตัวในบ้านขุนนางจะรับไว้ก็ได้ หรือเจ้านายและขุนนางผู้ใดชอบใจคนใด จะเกลี้ยกล่อมผู้ขอไปจากบิดามารดาเอาไปเลี้ยงเป็นนางห้ามเป็นภรรยาก็ตาม ทรงทราบจะทรงยินดีโดยสุจริตไม่กระดากกระเดื่องเคืองขัดอะไรเลย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 199)

ประกาศพระราชทานบรมราชานุญาตข้าราชการฝ่ายในกราบถวายบังคมลาออก 12 คน (พ.ศ.2401) ฉบับนี้ สืบเนื่องมาจากประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีของข้าราชการฝ่ายในฉบับที่ 1 และฉบับที่ 2 ซึ่งรัชกาลที่ 4 ทรงประกาศข่าจันทำให้มีข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกโดยไม่รับพระราชทานเบี้ยหวัด จำนวน 12 คน แสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงของสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายใน ซึ่งสมัยก่อนหากถวายตัวแล้วจะต้องอยู่ในราชสำนักไปตลอดชีวิต

2.3.6 ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ (พ.ศ. 2404)

ประกาศฉบับนี้เป็นประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายในฉบับที่ 4 แจ้งให้ข้าราชการบรรดาที่มีบุตรหญิงหลานหญิงถวายตัวทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง อนุญาตให้มารับตัวบุตรหลานกลับไป หรือผู้ที่ไม่มีบิดามารดาและญาติแต่อยากลาออกเองก็ไม่ขัดข้องแต่อย่างใด เหตุที่ทรงออกประกาศฉบับนี้เนื่องจากว่ามีข้าราชการฝ่ายในถวายตัวเพิ่มขึ้นทุกปี พอถวายตัวกันมากเงินเบี้ยหวัดก็เปลืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน เพราะจำนวนผู้รับพระราชทานเบี้ยหวัดนั้นมาก พระองค์จึงทรงออกประกาศให้ผู้ที่มีความประสงค์จะลาออก สามารถมารับบุตรหลานของตนเองกลับไปได้ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ” ดังนี้

จงมารับตัวกลับไปแล้วจะถวายในพระบวรราชวัง หรือในพระองค์เจ้าต่างกรม แลยังไม่ได้ตั้งกรม แลท่านเสนาบดี หรือจะยกให้มีฝั้วตามที่ใครจะรักใคร่ผู้ขอตามแต่ใจของบิดามารดา แลญาติดังบิดามารดาแลตัวผู้นั้น ๆ เกิด หรือผู้ที่ไม่มีบิดามารดาแลญาติใคร่ ออกเอง ก็ให้มาขอร้องออกตามสบาย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 298-299)

ประกาศทรงอนุญาตให้ข้างในกราบถวายบังคมลาออกจากราชการ (พ.ศ.2404) ฉบับนี้ เนื่องจากว่ามีข้าราชการฝ่ายในถวายตัวเพิ่มขึ้นทุกปี รัชกาลที่ 4 จึงทรงประกาศแจ้งให้ข้าราชการที่นำบุตรหลานมาถวาย อนุญาตให้มารับตัวกลับไปได้ หรือใครอยากลาออกก็ทรงอนุญาต สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมของสังคมไทยในสมัยจารีตที่นิยมนำลูกหลานมาถวายตัวในพระบรมมหาราชวัง เพื่อหวังจะสุขสบาย และสะท้อนถึงการมีภรรยาหลายคนว่าเป็นเรื่องปกติของสังคมไทยในอดีต ทำให้ข้าราชการฝ่ายในมีจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปี จนพระองค์ต้องประกาศ

เกี่ยวกับสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายในฉบับนี้ขึ้นมา แสดงถึงความตั้งใจของพระองค์ที่อยากเปลี่ยนแปลง ให้ข้าราชการฝ่ายในให้มีสิทธิเสรีภาพและอิสระในการเลือกทางเดินชีวิตตน

2.3.7 ประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกนอกราชการได้

(พ.ศ. 2406)

ประกาศฉบับนี้เป็นประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายในฉบับที่ 5 แจ่งให้บรรดาข้าราชการที่นำบุตรหญิงหลานหญิงมาถวายตัวทำราชการอยู่ในพระบรมมหาราชวัง ให้ทราบว่าขณะนี้ผู้หญิงที่มาถวายตัวทำราชการในพระบรมมหาราชวังมากขึ้นทุกปี พระองค์จึงทรงประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกได้ เว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ และผู้ที่ไม่มีบุตรแต่พระองค์ทรงเลี้ยงให้มีเครื่องยศ เบี้ยหวัดตั้งแต่ 200 บาทขึ้นไป และผู้ที่มีสารกรมธรรม์ขายตัวเป็นทาสคู่เงินซึ่งยังชำระหนี้แก่พระองค์ยังไม่ครบจำนวน นอกนั้นอนุญาตให้ลาออกนอกราชการไปมีคู่ครองใหม่ได้ตามใจสมัคร หรือตามแต่ใจของบิดามารดาหญิงเหล่านั้น ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชทานอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกนอกราชการได้” ดังนี้

ข้าพเจ้าวิตกว่าผู้หญิงเป็นอันมากมาต้องกักต้องขังอยู่ยัดเยียดเบียดเสียดกันก็ไม่ต้องการเปลื้องอายุผู้หญิงเหล่านั้นไป แลเป็นที่ให้คนที่ไม่รู้จักคิดชอบดั้นลิกหนาบงเห็นไปว่าใจข้าพเจ้าละโมบโลกในสตรีมากหวงกันกักขังไว้ ความจริงไม่เป็นดังนั้น ... ข้าพเจ้าอยากจะใคร่ปลดปล่อยเสียดให้บางเบาไป จะหวงไว้แต่ที่มีบุตรชาย บุตรหญิงด้วยข้าพเจ้า แลที่ไม่มีบุตรก็แต่ที่ข้าพเจ้าได้เลี้ยงให้มีเครื่องยศ แลเบี้ยหวัดตั้งแต่ 200 บาทขึ้นไป นอกนั้นข้าพเจ้าอยากจะใคร่ให้ไปตามปรารถนา แลตามชอบใจของบิดามารดาหญิงพวกนั้น (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 360-361)

จะเห็นได้ว่าประกาศเกี่ยวกับสิทธิสตรีข้าราชการฝ่ายใน ที่สำคัญมีอยู่จำนวน 5 ฉบับด้วยกัน ซึ่งสาระสำคัญของประกาศแต่ละฉบับล้วนเป็นประกาศทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายใน ยกเว้นแต่เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าลูกเธอ หรือสตรีที่ถูกบิดามารดานำมาเป็นหลักประกันหนี้ซึ่งได้กู้ยืมจากพระองค์ไปแล้วยังไม่หมด สามารถกราบบังคมทูลลาไปอยู่นอกวัง และมีคู่ครองได้ตามใจสมัคร ประกาศเหล่านี้ได้สื่อให้เห็นแนวพระราชดำริสิทธิสตรีอันล้ำสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะที่ผ่านมามีกษัตริย์พระองค์ใดอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในลาออกมาก่อน ซึ่งสมัยก่อนตามกฎประเพณีโบราณตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาในสตรีที่ถวายตัวเข้ารับราชการอยู่ในพระราชวังแล้วต้องอยู่ตลอดชีวิต ประกาศทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก 5 ฉบับนี้ เป็นก้าวแรกของการเปลี่ยนแปลงของแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญ

2.3.8 ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา(พ.ศ.2408)

สถานภาพสตรีไทยในสังคมจารีตถูกกำหนดให้ขาดอิสระในการดำเนินชีวิต ด้วยปัจจัยความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม และข้อกฎหมายที่กำหนดให้สถานะสตรี ค้อยว่านุรุษมาก สตรีที่ยังไม่แต่งงานจะอยู่ภายใต้การดูแลและคุ้มครองของบิดามารดา หากแต่งงานแล้ว จะอยู่ในความดูแลและคุ้มครองของสามี ไม่มีโอกาสเลือกทางเดินชีวิตของตนเอง จนมาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าท้าวหน้าเกี่ยวกับสิทธิสตรี ทรงเปลี่ยนแปลงระเบียบวิธีการร้องทุกข์ โดยพระองค์จะเสด็จออกมารับฎีการ้องทุกข์ด้วยพระองค์เอง ทำให้ราษฎรได้รับความยุติธรรมมากขึ้น เมื่อราษฎรมีโอกาสถวายฎีกาได้โดยสะดวก ราษฎร ต่างพากันถวายฎีกาต่อพระองค์เป็นจำนวนมาก ทำให้ความเดือดร้อนของราษฎรลดน้อยลงเพราะผู้ที่มีอำนาจก็ระวังตัวไม่กล้าข่มเหงราษฎรเพราะเกรงพระราชอาญา ในสมัยนี้คดีที่ลดลงมากที่สุดคือ คดีฉูดคร้อผู้หญิง (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, 2490, น. 62)

รัชกาลที่ 4 ทรงมีประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา มูลเหตุเกิดจากกรณี อำแดงเหมือนผู้หญิงคนแรกที่ถูกขืนต่อสู้อเพื่อสิทธิสตรีของตน โดยการเข้าถวายฎีการ้องทุกข์ ต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อำแดงเหมือนเป็นบุตรของนายเกตอำแดงนุ่น อายุ 21 ปี แอบรักใคร่อยู่กับนายริด โดยที่พ่อแม่ไม่รู้ อยู่มาวันหนึ่งนายภูให้เจ้าแก้วสู้ออำแดงเหมือนไปเป็น ภรรยา พอไม่ยอมจึงถูกตำว่าทุบตีต่าง ๆ และให้นายภูมาจุดไปเป็นภรรยา แต่เธอก็หลบหนีกลับมาบ้าน เมื่อมาถึงบ้านบิดามารดาที่ทุบตี และข่มขู่จะฆ่า ในที่สุดอำแดงเหมือนจึงหลบหนีไปอยู่บ้านนายริด หลังจากนั้นบิดามารดาของอำแดงเหมือน บอกให้นายริดนำผู้ใหญ่ไปสู้ขอและขมาโทษที่บ้านกำนัน เมื่อนายริดและญาติผู้ใหญ่ไปถึงพบนายภู นายภูจัดการกักตัวญาติผู้ใหญ่ของนายริดไว้ที่บ้าน ในที่สุด อำแดงเหมือนจึงได้เห็นมาถวายหนังสือฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากที่ พระองค์ทรงสืบสวนเรื่องราวแล้ว ได้ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยในฎีกาลฉบับนี้ ดังปรากฏความบางตอน “ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา” ดังนี้

ถ้าความเรื่องทีกล่าวในฎีกานี้ไม่ผิดไกลจากการที่เป็นจริงนัก ให้มีนรามาตย์กับ นายรอดมอญมหาดเล็ก ขึ้นไปจัดการตัดสินให้หญิงผู้ร้องฎีกาตกเป็นภรรยาชายผู้เดิม ตามสมควร เพราะหญิงนั้นก็อายุก็มากถึง 20 ปีเศษแล้ว ควรจะเลือกหาหัวตามชอบใจได้ แต่ให้ชายผู้เดิมเสียเบี้ยละเมิดให้บิดามารดาหญิงชั่งหนึ่ง ไร่ชายผู้ที่ได้หญิงนั้นด้วยบิดามารดายอมยกให้สิบตำลึง รวมเป็นเงินสามสิบตำลึง ค่าฤชาธรรมเนียมให้ชายผู้เดิมเสีย แทนบิดามารดาหญิง แลชายที่ว่าป็นเจ้าของหญิงนั้นด้วย ให้ความเป็นเลิกแล้วแก่กัน (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 442)

และยังทรงวินิจฉัยถึงสาเหตุที่บิดามารดาของอำแดงเหมือนยอมให้นายภูมาอุคร่าตัวอำแดงเหมือนไปนั้นว่า อาจเนื่องมาจากเหตุที่บิดามารดาได้ทำหนังสือขายอำแดงเหมือนให้แก่นายภูไปแล้วซึ่งหากเป็นเช่นนั้นได้ตัดสินว่า

บิดามารดาไม่ได้เป็นเจ้าของบุตรชายบุตรหญิงคั้งหนึ่งคนเป็นเจ้าของโคกระบือช้างม้า จะตั้งราคาขายตามชอบใจได้หรือ ดั่งนายเงินเป็นเจ้าของทาสที่มีค่าตัวจนจะขายทาสนั้นตามค่าตัวเดิมได้ เมื่อบิดามารดาจนจะขายบุตรต่อบุตรยอมให้ขายจึงขายได้ ถ้าไม่ยอมให้ขายก็ขายไม่ได้ หรือยอมให้ขายถ้าบุตรยอมรับนี้ค่าตัวเพียงเท่าไรก็ขายได้แต่เพียงเท่านั้น กฎหมายเก่าอย่างไรผิดไปจากอย่างนี้อ่าเอา (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 442-443)

การที่พระองค์ทรงตัดสินให้อำแดงเหมือนสามารถเลือกคู่ครองตามที่ตนเองต้องการนับเป็นความก้าวหน้าของสตรีไทยที่กล้าที่จะออกมาเรียกร้องสิทธิอันพึงมีพึงได้ของตน หลังจากที่อำแดงเหมือนได้มาถวายฎีกาพระองค์ทรงเล็งเห็นถึงสถานะของสตรีไทย จึงมีรับสั่งให้ยกเลิกกฎหมายเก่าที่ว่า “หญิงหย่าชายหย่าได้” อันใช้กันมาก่อนหน้านี้ ให้กลับไปใช้ตามกฎหมายเก่านั้นตามเดิม กล่าวได้ว่าพระราชบัญญัติลักษณะลักพาณับนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการให้ความสำคัญต่อความรู้สึกนึกคิดและความต้องการเฉพาะตนของสตรีในการเลือกคู่สมรสและเป็นจุดเริ่มต้นของการยอมรับอำนาจในการตัดสินใจเกี่ยวกับชะตาชีวิตด้วยตนเองของสตรีเป็นครั้งแรก ประกาศฉบับนี้ชี้ให้เห็นถึงสถานภาพของสตรีในสังคมไทยสมัยโบราณ ที่เปรียบเหมือนเป็นทรัพย์สินของบิดามารดา ขาดโอกาสมีอิสระในการเลือกคู่ครอง ต้องแต่งงานกับบุคคลที่บิดามารดาเลือกให้เท่านั้น

2.3.9 ประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร(พ.ศ.2410)

สถานภาพสตรีสามัญชนในสมัยโบราณไม่ได้มีสิทธิเสรีภาพ เปรียบดั่งเช่นสิ่งของที่บิดามารดา หรือสามีจะกระทำการอันใดก็ได้ ไม่ได้มีสิทธิเสรีภาพในชีวิตตน สาเหตุสำคัญเนื่องจากหลักกฎหมายเดิมที่กำหนดให้เพศหญิงมีสถานะต่ำต่อยกกว่าเพศชาย ในพระไอยการลักษณะผู้เมียกำหนดไว้ว่า หากสามีภรรยาทะเลาะวิวาทกัน แล้วฝ่ายภรรยามีความผิด สามีสามารถทุบตีภรรยาได้ในขณะเดียวกัน ไม่ว่าสามีจะประพฤตินั้นเช่นไร ภรรยาถือว่าสามีก็ถือได้ว่ามีความผิด จะต้องเอาข้าวตอกคอกไม้ไปขอขมา (กฎหมายตราสามดวง, 2548, น. 27) สามีหรือพ่อแม่มีสิทธิที่จะเอาชื่อเมียหรือลูกขายให้แก่ผู้อื่นได้ โดยที่ลูกหรือเมียจะรู้หรือยินยอมหรือไม่ก็ตาม แต่ในทางกลับกันเมียหรือลูกจะเอาชื่อสามีหรือพ่อแม่ขายให้แก่ผู้อื่นไม่ได้ ปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องผู้ขายเมียบิดามารดาขายบุตร” ดังนี้

ถ้าพ่อแม่เอาเงินเอาซื้อลูกเมียขาคกลงในกรรมกรรมขายท่านว่าเป็นสิทธิ์ แม่นว่าเจ้าสินบอกก็ดีมิได้บอกก็ดี แต่ตัวเรือนเบียดซึ่งมีชื่ออยู่ในกรรมกรรมนั้นท่านว่าเป็นสิทธิ์ได้โดยกระบิลเมืองท่าน เหตุว่าเจ้าพ่อแม่เอาเงินนั้นเป็นอิสรภาพ บทหนึ่งว่าเมียก็ดีลูกก็ดี เอาชื่อพ่อแม่ขาลงในกรรมกรรมขายท่านว่ามีเป็นสิทธิ์เหตุว่าเมียลูกนั้นมีได้เป็นอิสระแก่พ่อแม่นั้น (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 495-496)

กฎหมายเดิมมีอยู่เช่นนี้ รัชกาลที่ 4 ทรงเห็นว่าไม่ยุติธรรม จึงทรงพระราชดำริว่า “กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเสีย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 496)

มูลเหตุประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร พุทธศักราช 2410 เกิดเมื่ออำแดงจันทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย กล่าวโทษนายเอี่ยมสามีของตนว่าลักเอาชื่ออำแดงจันไปขายไว้แก่ผู้มีชื่อ โดยที่ตนไม่ได้รู้ไม่เห็นด้วย ในกฎหมายลักษณะทาสและลักษณะผู้ขายเมียเดิมชายได้รับสิทธิสมบูรณ์ที่จะนำภรรยาไปขายเป็นทาสแก่ใครก็ได้โดยไม่ต้องบอกกฎหมายเก่ามีอยู่เช่นนี้ รัชกาลที่ 4 จึงทรงมีพระราชดำริว่า “ผู้ลักเอาชื่อภรรยาไปขายภรรยาไม่ได้รู้ไม่เห็นด้วย จะเรียกว่าเป็นเรือนเบียดไม่ควรถ” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 495) แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาฐานะของภรรยา ก่อน โดยหากเป็นการขายภรรยาที่มีไซ้ภรรยาทาส สามีจะขายได้ก็ต่อเมื่อภรรยายินยอมให้ขายและภรรยาจะต้องลงลายมือชื่อ และจะต้องมีพยานรู้เห็นด้วย หากเป็นการขายภรรยาทาส สามีจะเอาชื่อไปขายในราคาตัวเดิมหรือหย่อนกว่าตัวเดิมก็ได้ แต่หากสามีจะขายสูงกว่าตัวเดิม ภรรยาทาสจะต้องลงลายมือชื่อยินยอมรับค่าตัวใหม่ด้วย นอกจากการขายภรรยาแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้แก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับบิดามารดาขายบุตร โดยมีสาระสำคัญว่าถ้าบุตรอายุต่ำกว่า 15 ปี และอยู่กับบิดามารดา บิดามารดามีสิทธิขายบุตรได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากบุตร ดังปรากฏบางตอนของ “ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร” ว่า “ถ้าพ่อแม่เอาชื่อลูกมาขาย ถ้าลูกอายุยังไม่ถึง 15 ปี แลอยู่กับพ่อแม่มันถึงไม่มีแกงใดเลยยอมด้วย ก็เป็นอันขายได้” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 497) แต่ถ้าบุตรอายุ 15 ปี ขึ้นไปแล้ว ต้องลงลายมือชื่อและจะต้องมีพยานรู้เห็นด้วย “ถ้าลูกชายก็ดีลูกหญิงก็ดีอายุถึง 15 ปี ขึ้นไปแล้ว ถ้าพ่อแม่จะเอามาขาย ต่อมันลงแกงใดยินยอมมีผู้รู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขาย” (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 497) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริแก้ไขกฎหมายใหม่เพื่อให้ความยุติธรรมแก่สตรีมากขึ้น ปรากฏความบางตอน “ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร” ดังนี้

กฎหมายบทนี้เมื่อพิเคราะห์ดูเหมือนผู้หญิงเป็นควาย ผู้ชายเป็นคนไป หาเป็นยุติธรรมไม่ ให้ยกเสีย จึงมีพระราชบัญญัติใหม่ว่า ถ้าพ่อจะเขียนชื่อเมียในสารกรรมกรรมขาย ถ้าเมีย

มิใช่เมียทาสมีค่าตัวมีสารกรมธรรม์อยู่ในมือแล้ว ต่อเมียยอมให้ขายลงลายมือแดงไต่
ด้วยเป็นสำคัญ ผู้เขียนสารกรมธรรม์หรือผู้นั่งเป็นพยานรู้เห็นด้วยจึงเป็นอันขายควรถือ
ว่าเป็นตัวเรือนเบี้ยได้ ถ้าเมียไม่ยอมให้ขายหรือลักเอาชื่อไปขาย ไม่มีพยานรู้เห็นไม่เป็น
อันขาย (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 496)

ประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้ออกจากจะห้ามสามีนำชื่อภรรยาไปขาย
โดยไม่เต็มใจแล้วยังมีรายละเอียดเกี่ยวกับบิดามารดาขายบุตรคือ ถ้าพ่อแม่เอาชื่อบุตรมาขาย ถ้าบุตร
อายุยังไม่ถึง 15 ปี และอยู่กับบิดามารดา ถึงบุตรจะไม่ยินยอมก็เป็นอันขายได้ แต่ถ้าบุตรอายุถึง 15 ปี
ขึ้นไปแล้ว ถ้าบิดามารดาจะเอามาขาย บุตรต้องยินยอมและมีพยานรู้เห็นจึงขายได้

จากพระบรมราชวินิจฉัยในคดีอำแดงจั่นแดงให้เห็นว่าสังคมไทย
สมัยโบราณเป็นสังคมระบบศักดินาหลายเมีย และสามีหรือบิดามารดา มีสิทธิเหนือภรรยาและบุตร
ซึ่งหลังจากประกาศพระราชบัญญัติเรื่องฟัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตร ทำให้บุตรและสตรีฐานะ
ภรรยามีสิทธิในชีวิตของตนเองมากขึ้น ไม่ต้องถูกขายตัวให้เป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่ยินยอม แต่การ
ยกเลิกกฎหมายเก่านั้น มิได้หมายความว่าห้ามการขายเสียโดยสิ้นเชิง หากเป็นเพียงการผ่อนปรน
ลงมาเล็กน้อยเท่านั้น กฎหมายใหม่ยังคงอนุญาตให้สามีขายภรรยาได้อยู่ต่อไป แต่มีเงื่อนไขว่าต้อง
บอกกล่าวให้ภรรยาทราบและต้องยินยอมเสียก่อนเท่านั้น และถ้าหากเป็นภรรยาทาส สามีคงมีสิทธิ
ขายได้ทันทีอยู่เช่นเดิม (กุหลาบ สายประดิษฐ์ และ จิตร ภูมิศักดิ์, 2519, น. 101-103)

ปิยนาด บุนนาค (2562, 3 กันยายน) หนึ่งในกลุ่มตัวอย่าง ได้ให้สัมภาษณ์
เสริมในประเด็นนี้ว่า ประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องฟัวขายเมีย บิดามารดาขายบุตรนับว่าเป็น
การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ทำให้สตรีมีสิทธิเสรีภาพมากขึ้น เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการขายตัวเป็นทาส
ซึ่งสังคมไทยสมัยโบราณถือว่าสตรีเป็นทรัพย์สินของบิดามารดาหรือสามี

2.3.10 ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพาฉบับที่ 2 (พ.ศ.2411)

จากประกาศพระราชบัญญัติลักพาฉบับแรกที่ทรงวินิจฉัยให้อำแดงเหมือน
ซึ่งมีอายุ 20 ปีเศษแล้ว สามารถเลือกคู่ครองได้เอง บิดามารดาจะขายบุตรไม่ได้หากบุตรนั้น
ไม่ยินยอมแต่ประกาศฉบับนั้นก็ให้สิทธิเพียงหญิงสามัญชนเท่านั้น ส่วนหญิงที่มีบิดามารดาศักดินา
400 ขึ้นไป จะเลือกคู่ครองเองไม่ได้ จะต้องตามใจบิดามารดา เว้นแต่บิดามารดาฝ่ายชาย
มีบรรดาศักดิ์เท่ากันหรือสูงกว่าจึงให้ตามใจสมัครฝ่ายหญิง ปรากฏบางตอนของ “ประกาศ
พระราชบัญญัติลักษณะลักพาฉบับที่ 2” ดังนี้

ถ้าบิดาหญิงหรือมารดาหญิงที่มีศักดินาสูงตั้งแต่ 400 ขึ้นไป ถ้าฝ่ายตระกูลชาย คือตัวชาย
หรือบิดาของชายปู่ตัวปู่ข้างซิดๆ ของชาย มีบรรดาศักดิ์สูงเสมอบิดาหญิงหรือสูงกว่าบิดา
หญิง ถ้าปู่และบิดายังมีตัวอยู่มาเปรียบเทียบตกลงกับบิดาของหญิงก็เป็นดี ถ้ามีตกลง

ก็ต้องตัดสินใจตามแต่ใจหญิงสมัคร เพราะฝ่ายชายเป็นผู้มีบรรดาศักดิ์มิใช่ไพร่ ก็ถ้าฝ่ายชายหรือบิดาและปู่ของชายต่ำศักดิ์กว่าบิดาของหญิงต้องสุดแต่ใจบิดาของหญิง (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 507-508)

จากประกาศพระราชบัญญัติลักษณะทั้งองฉบับนี้ได้แก้ไขกฎหมายลักษณะผู้เมียเดิมเป็นให้สิทธิในการเลือกคู่ครองแก่หญิงสามัญชนที่บรรลุนิติภาวะแล้ว แต่ยังจำกัดสิทธิของหญิงชนชั้นสูง เนื่องจากทรงเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงประเพณีใด ๆ ควรแก้ไขอย่างค่อยเป็นค่อยไป เพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่มีชนชั้น และการสืบสกุลนั้นยึดสายสกุลบิดาเป็นหลัก การที่หญิงไปแต่งงานกับชายที่มีบรรดาศักดิ์ต่ำกว่าครอบครัวตนจะทำให้บิดามารดาเสื่อมเกียรติยศชื่อเสียง

โดยสรุปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไปตลอดรัชสมัยของพระองค์ กล่าวเฉพาะในเรื่องของแนวพระราชดำริสิทธิสตรีนั้นพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรทั้งชายและหญิงยื่นฎีการ้องทุกข์ได้โดยสะดวก โดยพระองค์เสด็จออกมารับฎีกาคด้วยพระองค์เองเดือน 4 ครั้ง และโปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว จัดหาครูสอนภาษาอังกฤษเข้ามาสอนภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์ และวรรณคดีแก่พระราชโอรส พระราชธิดา และสตรีในราชสำนัก ทำให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสได้เรียนภาษาอังกฤษ และเกิดการปลูกฝังความคิดใหม่ ๆ ของทางตะวันตก ในหมู่สตรีชนชั้นสูงส่งผลให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเป็นบุคคลหนึ่งที่ได้รับสิทธิพลในการเรียนภาษาอังกฤษ จนกระทั่งสามารถแปลหนังสือภาษาอังกฤษ Uncle Tom's Cabin “กระท่อมน้อยของลุงทอม” เป็นภาษาไทยได้ หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระของชาวอเมริกัน และเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นก็ได้ปฏิบัติตามแนวคิดนั้น โดยเลิกทาสในความดูแลของตนให้เป็นอิสระ ส่วนทาสที่ยังขอรับใช้นั้นท่านก็จ่ายเงินเดือนให้เดือนละ 4 บาท รวมทั้งให้เสื้อผ้าและอาหารด้วย ถือได้ว่าท่านเป็นสตรีที่มีแนวคิดล้ำสมัยมาก ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นทรงเลิกทาสในเรื่องของคุณเกิดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้ท่านมีโอกาสได้เรียนภาษาอังกฤษจนสามารถอ่านหนังสือภาษาอังกฤษแตกฉานซึ่งชาวตะวันตกมีแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพ นอกจากทรงให้ความสำคัญในการสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนักแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงออกประกาศต่าง ๆ เรียกว่าประกาศรัชกาลที่ 4 เพื่อให้ประชาชนได้รับข่าวสารอย่างทั่วถึงกัน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องสิทธิสตรีก็ได้ประกาศพระราชบัญญัติเพิ่มขึ้นอีกหลายฉบับซึ่งแต่ละฉบับล้วนเป็นการให้สิทธิแก่สตรีในการดำรงชีวิตมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการเลือกคู่ครอง สิทธิในการไม่ยอมถูกสามีนำไปขายเป็นทาสหากไม่ยินยอม หรือแม้แต่สตรีในราชสำนักที่เป็นข้าราชการฝ่ายในก็ทรงอนุญาตให้ทูลลาออกจากราชการไปอยู่กับบิดามารดาหรือมีคู่ครองใหม่ก็ไม่ขัดข้อง สิ่งเหล่านี้เป็นกระบวนการที่พระองค์ทรงดำเนินตาม

แนวพระราชดำริสิทธิสตรีของพระองค์ โดยมีวัตถุประสงค์ให้สตรีมีสิทธิเสรีภาพในการดำเนินชีวิตตนมากขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีความเป็นอารยะ เพื่อป้องกันการตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตก

3. ผลกระทบจากแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อเกิดลัทธิการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก และการเข้ามาของมิชชันนารี นิกายโปรเตสแตนต์ ที่ได้เข้ามาพร้อมกับนำความรู้วิทยาการใหม่ ๆ และวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในประเทศไทย ในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และจากประสบการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชเป็นเวลาถึง 27 ปี ในระหว่างอยู่สมณเพศพระองค์เสด็จออกทอดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ รับรู้ถึงความต้องการและความทุกข์ยากของประชาชนอย่างแท้จริง ทรงศึกษาหาความรู้ คบค้าพระสหายชาวตะวันตกและสามารถอ่านเขียนภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ทรงเริ่มปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเพื่อป้องกันการตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตก การเข้ามาของมิชชันนารี นิกายโปรเตสแตนต์พร้อมการนำเอาแนวความคิดของชาวตะวันตกที่ให้ความสำคัญกับเท่าเทียมกันในความเป็นมนุษย์ และเริ่มวิพากษ์วิจารณ์ระบบความสัมพันธ์ทางเพศในครอบครัวจากชาวตะวันตก ความจำเป็นในการปรับปรุงประเทศให้เป็นที่ยอมรับของชาวตะวันตกเป็นเหตุกระตุ้นให้พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ส่งผลให้สตรีมีสิทธิบางอย่างในการเลือกวิถีชีวิตตนมากขึ้นกว่าแต่ก่อน

การศึกษาถึงผลกระทบจากแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถวิเคราะห์ห่อออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ๆ คือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมืองการปกครอง และด้านสังคมวัฒนธรรม โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.1 ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชกรณียกิจเกิดลัทธิการล่าอาณานิคมและการเปิดเสรีทางการค้าหลังจากพระองค์ทรงยอมทำสนธิสัญญาเสียเปรียบ คือ สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษเมื่อปี พ.ศ.2398 หลังการทำสนธิสัญญานี้ รูปแบบเศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนไปจากผู้เคยผลิตเพื่อยังชีพกลายเป็นผลิตไว้เพื่อขาย เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนเป็นการค้ามากขึ้น มีการค้าขายกันอย่างกว้างขวางโดยใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน เมื่อเริ่มค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น อุตสาหกรรมพื้นบ้านของไทยได้ ได้แก่ อุตสาหกรรมน้ำตาลและอุตสาหกรรมสิ่งทอ ซึ่งเป็นกิจการที่เคยสร้างรายได้ให้กับประเทศ

ประสบความล้มเหลว เพราะระบบการค้าแบบเสรีเปิดโอกาสให้สินค้าอุตสาหกรรมหรือหัตถกรรมจากต่างประเทศ ซึ่งผลิตจากโรงงานเข้ามาแข่งขันกับอุตสาหกรรมพื้นเมือง และเนื่องจากอัตราภาษีสินค้าขาเข้าต่ำเพียงร้อยละ 3 บาท จึงทำให้สินค้าจากต่างประเทศมีราคาต้นทุนถูกกว่าสินค้าที่ผลิตขึ้นเองภายในประเทศ ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญและมีราคาสูงขึ้น พระองค์ทรงมีมาตรการเพื่อจูงใจให้ชาวนาทำนามากขึ้น คือ ยกเว้นการเก็บภาษีที่ดินทำนาที่บุกเบิกใหม่ในปีแรก และในอีก 2-3 ปีต่อมาก็จะเก็บภาษีแต่เพียงอย่างเดียว ส่งเสริมให้เนื้อที่ทำนาเพิ่มขึ้นรวมทั้งลดหย่อนการเกณฑ์คนทำงานหลวงลง งดเว้นเกณฑ์แรงงานในฤดูทำนา เพื่อให้มีเวลาประกอบอาชีพทำนามากขึ้น

ประเทศไทยกลายเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อตอบสนองความต้องการของอาณานิคมตะวันตก การขยายตัวของการผลิตและการค้าทำให้เกิดชนชั้นนายทุนการค้าที่ทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับตลาดโลกซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน สนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ทำให้เศรษฐกิจเงินตราเติบโตอย่างรวดเร็ว ประชาชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเงินตรากว้างขวางขึ้น ประเทศไทยกลายเป็นแหล่งวัตถุดิบราคาถูกให้ประเทศที่ปฏิวัติอุตสาหกรรมไปแล้ว และเป็นตลาดสินค้าอุตสาหกรรมของชาติมหาอำนาจเหล่านั้นด้วย มีการส่งเสริมการปลูกข้าวอย่างมาก นอกจากการอนุญาตให้ไพร่อพยพออกจากถิ่นฐานเดิมไปทำมาหากินในที่ต่าง ๆ การสนับสนุนให้ไพร่เสียเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานหรือการส่งส่วยทำให้วิถีชีวิตเปลี่ยนไปจากเดิม พระองค์ทรงประกาศว่า “เมื่อแรงงานมีค่าเป็นเงิน ก็ไม่ควรเกณฑ์คนทำงานโดยไม่ได้รับเงิน” (ภารดี มหาจันทร์, 2527, น. 29) ประเพณีการลงแขกเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันของชาวนาที่เคยปฏิบัติกันมาค่อย ๆ ลดลง เมื่อโครงสร้างเศรษฐกิจเปลี่ยนไปเป็นระบบเงินตรา การจ้างแรงงานค่อย ๆ เข้ามาแทนที่

ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงสามัญชนมีบทบาทในการเป็นแรงงาน ส่วนหนึ่งแต่งงานกับคนจีนซึ่งมีบทบาททางการค้าเป็นจำนวนมาก ผู้หญิงจึงมีบทบาทช่วยสามีค้าขายต่าง ๆ คนจีนบางคนประมุขเป็นเจ้านายภาษีอากร ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของไทยทำให้มีการใช้แรงงานมากขึ้นซึ่งแรงงานส่วนหนึ่งก็มาจากแรงงานผู้หญิง เมื่อผู้หญิงมีโอกาสได้ออกนอกบ้านมาทำการค้าขายและเป็นแรงงานมากขึ้นก็เริ่มมีความคิดเป็นปัจเจกบุคคลและพยายามเรียกร้องตัดสินใจเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยตนเอง ประกอบกับในช่วงรัชกาลที่ 4 พระองค์ทรงแก้ไขวิธีการยื่นฎีการ้องทุกข์ให้ประชาชนร้องทุกข์ได้โดยสะดวก โดยพระองค์จะออกมารับการถวายฎีกาด้วยพระองค์เองเดือนละ 4 ครั้ง และโปรดเกล้าให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ส่งผลให้มีประชาชนทั้งชายและหญิงมายื่นฎีการ้องทุกข์เป็นจำนวนมาก แม้ว่าในช่วงเวลานั้นสังคมไทยจะยังเป็นระบบไพร่และทาส แต่ในทางปฏิบัติฐานะของไพร่และทาสนั้นไม่เหมือนเดิม เพราะเมื่อทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) แล้ว ประเทศไทยเปิดการค้าเสรีกับมหาอำนาจตะวันตก

อย่างกว้างขวาง สังคมไทยต้องการแรงงานเสรี คือ แรงงานไม่ควรจะเป็นไพร่หรือทาส ควรเคลื่อนย้ายตนเองได้ สามารถถูกใครจ้างก็ได้ แรงงานกลายเป็นสินค้าในตลาดที่สำคัญ ระบบไพร่และทาสจะเริ่มค่อย ๆ สลายตัวไปในทางปฏิบัติ ถึงแม้ว่าความเป็นจริงระบบไพร่และทาสจะยังมีอยู่ แต่ไพร่และทาสสามารถเสียเงินแทนถูกเกณฑ์แรงงานได้ เช่น มีคนเอาตัวมาขายเป็นทาส ทาสไม่ได้อยู่รับใช้นายเงิน แต่จะเอาเงินที่ได้ตัวได้ไปลงทุนค้าขายส่งดอกเบี้ยย พอเก็บเงินได้มากพอก็มาได้ตัวเอง(สายชล สัตยานุรักษ์ 2562, 24 สิงหาคม) และผลจากการที่พระองค์ทรงเริ่มยกฐานะสตรีให้สูงขึ้น ด้วยการประกาศห้ามบิดามารดาขายบุตรหรือห้ามสามีขายภรรยาลงเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ ประกาศดังกล่าวช่วยให้จำนวนทาสลดลงและค่าตัวทาสก็ต่ำลง มีโอกาสหาเงินไถ่ถอนได้ง่ายขึ้น จำนวนทาสเริ่มลดน้อยลงกลายเป็นแรงงานที่สำคัญเพื่อรองรับเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัว และผลจากการประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้นำไปสู่การยกเลิกระบบทาสอย่างค่อยเป็นค่อยไป ในขณะที่ไพร่เข้าสู่การผลิตเพื่อขายมากขึ้น เพื่อนำเงินมาจ่ายให้มูลนายแทนการเข้าเวรรับราชการ ทำให้ไพร่กลายเป็นแรงงานเสรี ขณะเดียวกันก็เกิดการขยายตัวของโจรสลัดในบริบทที่เศรษฐกิจเงินตราขยายตัว นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาการกดขี่ของมูลนายที่ต้องการผลประโยชน์จากไพร่มากขึ้น

3.2 ผลกระทบด้านการเมืองการปกครอง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์ อารยธรรมตะวันตกเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทย ส่งผลให้กฎหมายตราสามดวงที่ไทยเคยใช้อยู่ไม่สามารถนำมาใช้บังคับได้ทั้งหมด เนื่องจากชาวต่างชาติมักใช้เป็นข้ออ้างอยู่เสมอว่ากฎหมายไทยป่าเถื่อน ล้าสมัย กฎหมายบางข้อไม่ยุติธรรม หรือบางครั้งรุนแรงเกินกว่าเหตุ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตยที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้นำทางการเมืองที่ถืออำนาจสูงสุด เป็นประมุขแห่งรัฐและเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตย ซึ่งโดยปกติพระมหากษัตริย์ในระบอบราชาธิปไตยเมื่อครองราชย์แล้วต้องอยู่จนกระทั่งสวรรคตหรือสละราชสมบัติ พระองค์ก็ได้ทรงเริ่มปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติบางอย่าง เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่อาณาประชาราษฎร์ โดยเฉพาะในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างองค์พระมหากษัตริย์กับราษฎร ทรงพิจารณาว่าประเพณีบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิม เช่น ห้ามราษฎรเข้าใกล้ชิด รวมทั้งมีการยิงกระสุนเวลาเสด็จพระราชดำเนิน และบังคับให้ราษฎรปิดประตูหน้าต่างบ้านเรือน เป็นประเพณีที่ล้าสมัย ประเทศตะวันตกที่มีการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ไม่มีประเพณีตัดสิทธิราษฎรแบบนี้ จึงโปรดให้ยกเลิกประเพณีดังกล่าว อนุญาตให้ราษฎรเข้าเฝ้าโดยสะดวก ทรงปรับปรุงการปกครองให้เป็นระเบียบขึ้นด้วยหลักแห่งกฎหมายในรูปของหมายประกาศต่าง ๆ (การดี มหาพันธ์, 2527, น. 30) เปิดโอกาสให้ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนถวายฎีการ้องทุกข์ต่อพระองค์ได้

ซึ่งเสด็จออกเดือนละ 4 ครั้ง เมื่อทรงรับฎีกาแล้วจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว การปรับปรุงดังกล่าวทำให้ราษฎรทั้งชายและหญิงมีโอกาสที่จะได้รับความยุติธรรมเสมอกัน และมีผลให้การพิจารณาคดีทำได้รวดเร็วขึ้น

พระองค์ทรงให้ความสำคัญยุติธรรมแก่ราษฎรทั้งหญิงและชาย ทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการปกครองประเทศเป็นสายกลาง มีลักษณะผสมผสานระหว่างตะวันตกกับตะวันออก ลักษณะที่เป็นตะวันตกนั้น ปรับปรุงให้มีอารยธรรมมากขึ้น ส่วนที่เป็นตะวันออกนั้น การวางพระองค์ประดุจคิงบิดาปกครองบุตร พระองค์ทรงวางรากฐานให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในแง่ความสุภาพอ่อนน้อมถ่อมตน ความสำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่พึงมีต่อผู้ใต้ปกครอง (นฤมล ชีรวัดน์, 2525, น. 202) รัชกาลที่ 4 ทรงตรากฎหมายขึ้นใหม่เกือบ 500 ฉบับ นอกจากนี้ยังมีประกาศต่าง ๆ ที่มีผลบังคับใช้เหมือนกฎหมายอีกมากมาย นอกจากนี้ได้โปรดให้ตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังนามว่า โรงอักษรพิมพ์การ เพื่อใช้พิมพ์เอกสารต่าง ๆ ของทางราชการ โดยพิมพ์ออกมาในรูปหนังสือพิมพ์แถลงข่าวของทางราชการ โดยพระราชทานนามว่า “ราชกิจจานุเบกษา” โดยมีวัตถุประสงค์ปรากฏความบางตอนของ “ประกาศเรื่องออกหนังสือราชกิจจานุเบกษา” ดังนี้

อนึ่งถ้าเหตุผลการในราชการแผ่นดินประการใด ๆ เกิดขึ้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีพร้อมกันบังคับไปอย่างไร บางทีก็จะเล่าความนั้นใส่มาในราชกิจจานุเบกษานี้บ้าง เพื่อจะให้รู้ทั่วกันมิให้เล่าลือผิด ๆ ไปต่าง ๆ ขาด ๆ เกิน ๆ เป็นเหตุให้เสียราชการแลเสียพระเกียรติยศแผ่นดินได้ (ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4, 2547, น. 145)

การออกหนังสือราชกิจจานุเบกษานับเป็นสิ่งพิมพ์ของไทยเล่มแรกที่จัดทำโดยคนไทย สะท้อนความมีตัวตนของประชาชนในระดับต่าง ๆ ทำให้ราษฎร ขุนนาง เจ้านาย ที่ได้รับรู้ข่าวสารเหมือนกันก็ย่อมทำให้เกิดแนวความคิดหรือสำนึกร่วมกันได้ ซึ่งไม่ว่าจะเป็นในแบบเห็นด้วยหรือคัดค้าน แต่ก็มีจุดร่วมเดียวกันอยู่ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทั้งชายและหญิงมีสิทธิได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร โดยเท่าเทียมกัน และการที่รัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ เพื่อให้ผู้หญิงมีสิทธิในการเลือกวิถีชีวิตตนเองมากขึ้น เช่น ผู้หญิงสามัญชนบรรลุนิติภาวะแล้วสามารถเลือกคู่ครองได้โดยห้ามบิดามารดาบังคับ เพราะถือว่าเมื่ออายุมากพอที่จะตัดสินใจเลือกคู่ครองได้เอง การห้ามบิดามารดาขายบุตร หรือห้ามสามีขายภรรยาลงเป็นทาสหากเจ้าตัวไม่ยินยอม ลดการเกณฑ์แรงงานในระบบไพร่ลง อนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกไปอยู่นอกราชการได้ รวมถึงการที่ส่งเสริมให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสเรียนรู้ภาษาอังกฤษกับครูฝรั่งนั้น นับได้ว่าส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกเป็นไปด้วยความสงบเรียบร้อย ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชและบูรณภาพแห่งดินแดนเอาไว้ได้ รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก ส่งผลดีต่อการเมืองระหว่างประเทศมีความมั่นคง

3.3 ผลกระทบด้านสังคมวัฒนธรรม

จากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ.2398 ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญทำให้มีราคาสูงขึ้น เศรษฐกิจเปลี่ยนเป็นระบบเงินตรา ความเติบโตทางเศรษฐกิจได้มีส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสื่อมสลายของระบบไพร่และทาส ไพร่และทาสกลายเป็นแรงงานที่สำคัญ เพื่อให้ไพร่มีเวลาประกอบอาชีพมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานได้ ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรของพระองค์ ส่งผลให้ไพร่มีสิทธิที่จะดำเนินชีวิตของตนเองได้ โดยเฉพาะผู้หญิงและเด็ก ผู้หญิงสามัญชนที่บรรลุนิติภาวะแล้วสามารถเลือกคู่ครองได้เอง ห้ามบิดามารดาบังคับให้แต่งงานกับบุคคลที่ตนเลือกให้ สามีไม่มีสิทธิขายภรรยา ลงเป็นทาสหากเจ้าตัวไม่ยินยอม บุตรไม่ว่าเพศหญิงหรือเพศชายมีสิทธิได้รับมรดกของบิดาเท่าเทียมกัน สิทธิข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกยกเว้นเจ้าจอมมารดา หากราษฎรได้รับความเดือดร้อนถูกเจ้านายและขุนนางข่มเหงให้ได้รับความเดือดร้อนสามารถถวายฎีกาได้ เดือนละ 4 ครั้ง โดยไม่มีการเขียนตีเหมือนสมัยก่อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะออกมารับการร้องทุกข์ด้วยพระองค์เองและโปรดเกล้าฯ ให้ตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ส่งผลให้ราษฎรทั้งชายหญิงได้รับความเป็นธรรมเสมอกัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสเรียนรู้ภาษาอังกฤษกับสตรีชาวอังกฤษโดยโปรดเกล้าฯ ว่าจ้างหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ มาเป็นครูสอนพระราชโอรส พระราชธิดา และสตรีในราชสำนัก ส่งผลให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นลูกศิษย์ของหม่อมแอนนา ซึ่งเป็นเจ้าจอมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สนใจในการศึกษาภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี จนสามารถอ่านเขียนภาษาอังกฤษได้อย่างแตกฉาน ถึงขั้นแปลนวนิยายภาษาอังกฤษเรื่อง Uncle Tom's Cabin (กระท่อมน้อยของลุงทอม) ได้ นวนิยายเรื่องนี้เป็นนวนิยายเกี่ยวกับการต่อต้านการค้าทาสของอเมริกัน ซึ่งมีอิทธิพลกับทัศนคติที่มีต่อชาวแอฟริกัน-อเมริกัน และพวกทาสในสหรัฐอเมริกาอย่างมาก จนกระทั่งนำไปสู่สงครามกลางเมืองอเมริกา ระหว่างปี พุทธศักราช 2404-2408 (ค.ศ. 1861-1865) นับว่าเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเป็นสตรีรุ่นแรกคนหนึ่ง ที่ประสบความสำเร็จในการเรียนภาษาอังกฤษ คุณสมบัติพิเศษอีกประการหนึ่งที่หม่อมแอนนากล่าวถึงเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น คือเป็นผู้มีจินตนาการอันกว้างไกล ซึ่งน่าจะเป็นเหตุให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นมีความคิดอ่านที่ก้าวหน้าล้ำยุคสมัย และอิทธิพลจากนวนิยายเล่มนี้ ราวปีพุทธศักราช 2410 (ค.ศ. 1867) ทำให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นก็ทำการปลดปล่อยทาสของตนให้เป็นอิสระ ส่วนทาสที่ยังขอรับใช้นั้น ท่านก็ให้เงินเดือน เดือนละ 4 บาท รวมทั้งเสื้อผ้าและอาหารด้วย ราวปีพุทธศักราช 2410 (ค.ศ.1867) ซึ่งเกิดขึ้นก่อนการเลิกทาสในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเวลาหลายปี ถือได้ว่า

เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเป็นผู้มีหัวก้าวหน้ามากในสมัยนั้น และสิ่งเหล่านี้ได้ตกทอดไปยังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองหลายด้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

โดยสรุปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้การยอมรับให้สตรีเริ่มมีสิทธิเสรีภาพกว่าสมัยจารีต ถึงแม้ไม่ได้ให้มีฐานะเท่าเทียมชาย แต่ก็ได้รับสิทธิแห่งความเป็นมนุษย์มากขึ้น แต่ค่านิยมทางเพศยังคงให้ชายมีอำนาจเหนือกว่าโดยพบว่าผู้ชายยังมีภริยาได้หลายคน ผู้ชายนอกใจภริยาได้ มีการบัญญัติกฎหมายที่ไม่ให้มองสตรีเป็นเพียงทรัพย์สินของสามี ให้สิทธิเสรีภาพแก่สตรีชนชั้นสามัญชนในการเลือกคู่ครอง แต่จะจำกัดในระดับสตรีชนชั้นสูง การเลือกคู่ครองยังต้องตามใจบิดามารดา แม้กระทั่งยินยอมให้สตรีมีสิทธิในทรัพย์สินและมรดกของสามี เป็นต้น ทำให้เห็นแนวคิดตะวันตกที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้รับและพิจารณาวัฒนธรรมของตะวันตก และมาพิจารณาประกอบความเป็นไปกับสังคมและเลือกแนวคิดที่จะให้สิทธิแก่สตรีในบางส่วนเท่าที่เห็นสมควร เนื่องจากระบบสังคมที่ยังยึดติดเกี่ยวกับของกลุ่มอำนาจที่ยังยึดถือความเป็นชายเป็นหลัก จึงปรากฏให้การรับรองสิทธิสตรีได้ไม่มากนักซึ่งมีการพัฒนาสิทธิของสตรีต่อไปในสมัยของรัชกาลต่อมาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช่วงระยะแรก ๆ ที่ความเป็นสมัยใหม่ได้เข้ามากระทบต่อความคิดเรื่องความเท่าเทียมกันระหว่างชายและหญิง และรัชกาลที่ 4 ได้พยายามแสดงออกให้มหาอำนาจตะวันตกได้รับรู้ถึงความเป็นสมัยใหม่ดังกล่าว ด้วยการนำกฎหมายเข้ามาเป็นเครื่องมือเพื่อแสดงให้สังคมตะวันตกเห็นว่าพระองค์ทรงมีภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ผู้มีความทันสมัย ซึ่งใส่พระทัยกับความเป็นอยู่ของราษฎรไม่ว่าชายหรือหญิงอย่างเท่าเทียมกัน

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง แนวพระราชดำริลัทธิธิดริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ด้วยวิธีการศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ (Documentary Research) เช่น จดหมายเหตุ พระราชนิพนธ์ พระราชหัตถเลขา ประกาศ พระราชกรณียกิจ และข้อมูลจากบทความทางวิชาการ วิทยานิพนธ์ หรือหนังสือที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมไปถึงการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างนักวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุการณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นกลุ่มเป้าหมายผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 4 ท่าน โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interviewing) นำข้อมูลเหล่านั้นมาจัดหมวดหมู่ วิเคราะห์ และนำมาใช้ประโยชน์ในการนำเสนอข้อมูล ผลจากการศึกษาสามารถสรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ ดังนี้

1. สรุปการวิจัย

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่อง แนวพระราชดำริลัทธิธิดริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถสรุปการวิจัย ดังนี้

1.1 จากการศึกษาวิจัยพบว่าสาเหตุการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิธิดริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1.1.1 ความเป็นปัจเจกบุคคลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความเป็นปัจเจกบุคคลของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการกำเนิดแนวพระราชดำริลัทธิธิดริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การขึ้นครองราชย์ของพระองค์ ที่แตกต่างจากกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ ในขณะที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์นั้น รัชกาลที่ 4 ทรงออกผนวชเป็นระยะเวลาจนถึง 27 ปี ทรงคบค้าพระสหายชาวตะวันตกตั้งแต่วัยทรงผนวช ระหว่างนั้น ทรงเสด็จชุกดงค์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ ทรงทราบถึงความปรารถนา ความทุกข์ยาก และความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง ขณะเดียวกันลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งสืบเนื่องมาจากการล่าอาณานิคม ได้ขยายอิทธิพลมายังประเทศทวีปแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่อมาเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์

เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับพระเจ้ามินดง พระมหากษัตริย์ของพม่า ซึ่งพระเจ้ามินดงได้ส่งคนไปศึกษาต่อที่ประเทศตะวันตก ก่อนหน้าที่ไทยจะส่งไปแล้ว อีกทั้งยังทำการปฏิรูปประเทศพม่าอย่างมากมายกว่าไทยในช่วงเวลาเดียวกัน แต่พม่าก็พ่ายแพ้ให้แก่อังกฤษ ประสบการณ์จากการอาศัยบทเรียนของประเทศเพื่อนบ้านอันได้แก่พม่านั้นส่งผลให้รัชกาลที่ 4 ทรงเรียนรู้และปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย เช่นเดียวกับพระเจ้ามินดง หากพิจารณาการพัฒนาระบบความรู้ ความคิดเฉพาะตัวบุคคล ผู้เป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ปฏิเสธไม่ได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพัฒนา เรียนรู้ เข้าใจในระบบความคิดและความรู้ทางวิทยาศาสตร์และศาสตร์สมัยใหม่ของตะวันตก โดยเฉพาะด้านดาราศาสตร์ รัชกาลที่ 4 ต้องเผชิญกับปัจจัยภายนอกจากมหาอำนาจตะวันตกไม่ต่างจากพม่า แต่ที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงคือปัจจัยภายใน เพราะพระองค์ทรงตระหนักและเข้าใจดีถึงอนุภาพความยิ่งใหญ่ของโลกตะวันตก ประกอบกับการเข้ามาของมิชชันนารีชาวตะวันตกที่มีค่านิยมต่อการมีภรรยาเพียงหนึ่งคนซึ่งแตกต่างจากสังคมไทยที่สามารถมีภรรยาถูกต้องตามกฎหมายได้หลายคน และชาวตะวันตกเหล่านี้ได้วิพากษ์วิจารณ์ระบบฟัวเดียวหลายเมียของสังคมไทยว่าเป็นประเทศที่ไม่เจริญ พระองค์ทรงเรียนรู้ภาษาอังกฤษ มีความคิดที่ก้าวหน้าและทันสมัยจึงทราบถึงความจำเป็นของบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศ และทราบถึงแนวคิดของชาวตะวันตกที่เน้นในเรื่องสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของมนุษย์เป็นอย่างดี

1.1.2 ลัทธิการค้าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

การเกิดลัทธิจักรวรรดินิยมซึ่งสืบเนื่องมาจากการล่าอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นสาเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศเพื่อความทันสมัย เกิดความเจริญก้าวหน้าและเพื่อรักษาเอกราชของประเทศชาติให้ปลอดภัยจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก รวมถึงยอมทำสนธิสัญญาเสียเปรียบ คือสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษ เมื่อปีพุทธศักราช 2398 และยังสามารถทำสัญญาในลักษณะเดียวกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกนานาประเทศ ซึ่งผลจากการทำสนธิสัญญากับต่างชาติ มีทั้งข้อดีและข้อเสีย เช่น ข้อดีคือ ทำให้ไทยสามารถดำรงรักษาเอกราชของประเทศได้ต่อไป โดยมีข้อเสียเล็ดลอดเนื้อ เศรษฐกิจเปลี่ยนจากระบบผูกขาดมาเป็นระบบการค้าเสรี การค้าภายในและภายนอกประเทศเจริญขึ้น เกิดการขยายตัวการผลิตสินค้าเพื่อขาย และการขยายตัวทางเศรษฐกิจเงินตรา ระบบทุนนิยมเริ่มเติบโต โดยเฉพาะในภาคกลางความเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ผู้หญิงสามัญชนที่แต่งงานกับพ่อค้าชาวจีนมีบทบาทต่าง ๆ ทางการค้า โดยช่วยสามีทำการค้าขาย เมื่อเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ผู้หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้นย่อมอยากจะมีสิทธิในการเลือกทางเดินในชีวิตตนมากขึ้น ประกอบกับรัชกาลที่ 4 ทรงปรับปรุงวิธีการถวายฎีการ้องทุกข์

ให้ราษฎรถวายฎีการ้องทุกข์ได้สะดวกขึ้น ผลที่ตามมาคือ ได้มีผู้หญิงเข้ามาถวายฎีการ้องทุกข์ขอความเป็นธรรมจำนวนมาก ส่วนข้อเสียคือประเทศเสียสิทธิภาพนอกอาณาเขตแก่ประเทศอังกฤษ และประเทศอื่น ๆ ที่มีลักษณะของสัญญาเช่นเดียวกัน และไทยสามารถเก็บภาษีขาเข้าขั้นต่ำเพียงร้อยละ 3 บาท เท่านั้น

1.2 ปัจจัยและกระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในหัวข้อนี้สามารถสรุปผลการวิจัยได้เป็น 2 ประเด็น ประเด็นแรก ปัจจัยที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สำคัญ 2 ประการ คือ

1.2.1 สถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันสูงสุด

การที่ประเทศไทยมีสถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นสถาบันสูงสุดของประเทศ เป็นสถาบันทางการเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนานเคียงคู่ประวัติศาสตร์ของชาติไทย เป็นปัจจัยหนึ่งซึ่งทำให้เกิดการพัฒนาเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน รวมถึงสิทธิสตรี เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่มีความต่อเนื่องในประวัติศาสตร์ของไทย มีอำนาจสูงสุดในด้าน ๆ ต่าง รวมถึงอำนาจในการมอบสิทธิเสรีภาพแก่ประชาชน และสิทธิสตรีในสังคมไทย ด้วยพระราชปณิธานที่สืบสานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี ที่กำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำพาประชาราษฎร์ไปสู่ความสุขบริบูรณ์ทรงยึดถือเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยเสมอมา แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิบัติในเชิงลึกมากยิ่งขึ้น ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ส่วนพระองค์ในขณะทรงผนวชเป็นพระภิกษุทรงแก้ไขใหม่ในกรอบแนวคิดแบบพระมหากษัตริย์

1.2.2 อิทธิพลแนวคิดตะวันตกที่มีต่อสังคมไทย

การเข้ามาของมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ พร้อมกับการนำความรู้ และวิทยาการสมัยใหม่ต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่ เช่น ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ด้านการศึกษา ด้านการแพทย์ เป็นต้น ประกอบกับอิทธิพลแนวคิดของชาติตะวันตกนั้นในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ และสิทธิสตรีได้เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อประเทศไทย ซึ่งชาวตะวันตกในขณะนั้นมีแนวคิดเรื่องระบบฟัวเดวเมียเดิว และต่อต้านระบบฟัวเดวหลายเมียของสังคมไทย แนวคิดเหล่านี้ได้ถูกส่งทอดเข้ามาจากมิชชันนารีชาวตะวันตก และปรากฏหลักฐานเอกสารชาวตะวันตกต่างวิพากษ์วิจารณ์ถึงการมีภรรยาหลายคนของชายไทย ซึ่งชาวตะวันตกต่อต้านในเรื่องนี้ เนื่องจากชาวตะวันตกจะมีโครงสร้างทางสังคมเป็นรูปแบบฟัวเดวเมียเดิว จึงมองว่าการที่ชายไทยมีภรรยาหลายคน เป็นประเทศที่ไม่เจริญ รัชกาลที่ 4 ทรงรับฐึ้นในเรื่องนี้ เพื่อให้เป็นที่ยอมรับของมหาอำนาจตะวันตก พระองค์จึงได้ปรับปรุงประเทศในหลาย ๆ ด้าน เพื่อลดแรงกดดันจากการวิพากษ์วิจารณ์

ระบบผิวเดียวหลายเมียของชาวตะวันตก พระองค์ทรงเปลี่ยนธรรมเนียมปฏิบัติที่ชาวตะวันตกมองว่าล้าหลัง โดยประกาศพระบรมราชทานราชอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกได้ มีจำนวนทั้งสิ้น 5 ฉบับ เพื่อแสดงให้เห็นว่าชาวตะวันตกเห็นถึงความมีอารยะ และแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีอีกหลายฉบับซึ่งล้วนเป็นการให้สตรีมีสิทธิในการเลือกวิถีชีวิตของตนมากขึ้นกว่าอดีตที่ผ่านมา

ประเด็นที่สอง กระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถสรุปผลดังนี้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์นั้น พระองค์ทรงปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกในหลาย ๆ ด้าน อย่างค่อยเป็นค่อยไปตลอดรัชสมัยของพระองค์ เช่น การรับชาวต่างชาติเข้ามารับราชการ จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นเพื่อผลิตเหรียญกษาปณ์มาใช้แทนเงินพดด้วง ยกเลิกประเพณีกีดกันห้ามประชาชนเข้าเฝ้าหรือจ้องมอง “พระเจ้าแผ่นดิน” โปรดเกล้าฯ ให้ว่าจ้างแหม่มแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) เข้ามาสอนภาษาอังกฤษให้กับข้าราชการฝ่ายในในราชสำนัก จากการที่พระองค์ทรงปรับปรุงประเทศในหลาย ๆ ด้าน กล่าวเฉพาะเรื่องของสิทธิสตรี นั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ทรงแก้ไขวิธีการร้องทุกข์โดยทรงเปิดโอกาสให้ราษฎรถวายฎีกาได้โดยสะดวก และพระองค์ทรงเสด็จออกมารับฎีกาด้วยพระองค์เอง เดือนละ 4 ครั้ง โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว พระองค์ทรงเห็นความสำคัญของการเรียนรู้ภาษาอังกฤษเนื่องจากในขณะนั้นชาติมหาอำนาจตะวันตกเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการดำเนินนโยบายในการปกครองประเทศของไทยมากยิ่งขึ้น นอกจากจะใฝ่รู้ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์ยังทรงสนับสนุนให้สตรีในราชสำนักได้มีโอกาสศึกษาภาษาอังกฤษด้วย ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ภรรยาหมอสอนศาสนาเข้ามาสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนัก รวมทั้งพระราชโอรส พระราชธิดาต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้ว่าจ้างแหม่มแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) สตรีหม้ายชาวอังกฤษเข้ามาสอนภาษาอังกฤษและวิชาการอื่น ๆ แก่ข้าราชการฝ่ายใน รวมทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระราชวัง ทำให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษ และเกิดการปลูกฝังความคิดใหม่ ๆ ของประเทศทางตะวันตก ลูกศิษย์ที่เรียนภาษาอังกฤษกับแหม่มแอนนาแล้วเห็นความเปลี่ยนแปลงได้ชัดเจน คือ เจ้าจอมมารดาชอนกลิ่นซึ่งเป็นสตรีในราชสำนักที่ได้รับอิทธิพลในการเรียนภาษาอังกฤษ จนกระทั่งสามารถแปลหนังสือนวนิยายภาษาอังกฤษเรื่อง Uncle Tom's Cabin “กระท่อมน้อยของลุงทอม” เป็นภาษาไทยได้ หนังสือเล่มนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับการปลดปล่อยทาสให้เป็นอิสระของชาวอเมริกัน ซึ่งมีอิทธิพลกับทัศนคติที่มีต่อชาวแอฟริกัน-อเมริกัน และพวกทาสในสหรัฐอเมริกาอย่างมาก จนกระทั่งนำไปสู่สงครามกลางเมืองอเมริกา ระหว่างปีพุทธศักราช 2404-2408 (ค.ศ. 1861-1865) และเจ้าจอมมารดาชอนกลิ่นก็ได้ปฏิบัติ

ตามแนวคิดในหนังสือเล่มนั้น โดยเลิกทาสในความดูแลของตนให้เป็นอิสระ ส่วนทาสที่ยังขอรับใช้นั้น ท่านก็จ่ายเงินเดือนให้เดือนละ 4 บาท รวมทั้งให้เสื้อผ้าและอาหารด้วย ถือได้ว่าท่านเป็นสตรีที่มีแนวคิดล้ำสมัยมากในยุคสมัยนั้น ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่เจ้าจอมมารดาซอнокลินทรงเลิกทาสในเรือนของตนเกิดจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดโอกาสให้ท่านได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษจนสามารถอ่านหนังสือภาษาอังกฤษแตกฉาน ประกอบกับหม่อมแอนนาได้ปลูกฝังแนวคิดในเรื่องของสิทธิเสรีภาพแก่บรรดาลูกศิษย์ของตน ซึ่งชาวตะวันตกในขณะนั้นให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเทียมนกันของมนุษย์

นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับการว่าจ้างสตรีชาวอังกฤษสอนภาษาอังกฤษแก่สตรีในราชสำนักแล้ว พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ แก่ไขกฏหมายให้ทันสมัยและเป็นสากลมากขึ้น เรียกว่าประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 เพื่อให้ประชาชนได้รับข่าวสารจากพระมหากษัตริย์ กล่าวเฉพาะประกาศที่เกี่ยวข้องกับสิทธิสตรีทรงประกาศพระราชบัญญัติเพิ่มขึ้นอีกหลายฉบับ ซึ่งแต่ละฉบับล้วนเป็นการให้สิทธิแก่สตรีในการดำรงชีวิตตนมากขึ้นกว่าแต่ก่อนไม่ว่าจะเป็นสิทธิในการเลือกคู่ครอง สิทธิในการไม่ต้องถูกสามีนำไปขายเป็นทาสหากเจ้าตัวไม่ยินยอม หรือแม้แต่สตรีในราชสำนักที่เป็นข้าราชการฝ่ายในก็ทรงอนุญาตให้ทูลลาออกจากราชการไปอยู่กับบิดามารดาหรือมีคู่ครองใหม่ได้โดยไม่มีควมผิด สิ่งเหล่านี้เป็นกระบวนการที่พระองค์ทรงดำเนินตามแนวพระราชดำริสิทธิสตรีของพระองค์ เพื่อที่สตรีจะได้มีสิทธิเสรีภาพในชีวิตตนมากขึ้น แสดงให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกเห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศพัฒนา มีความทันสมัยทางการเมืองและมีความเป็นอารยะ เพื่อป้องกันการตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจตะวันตก

1.3 ผลกระทบจากแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
สามารถสรุปผลการวิจัยออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ๆ ดังนี้

1.3.1 ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์เกิดการเปิดเสรีทางการค้า หลังจากพระองค์ทรงยอมทำสนธิสัญญาเสียเปรียบ คือ การทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษเมื่อปีพุทธศักราช 2398 หลังการทำสนธิสัญญาฉบับนี้ส่งผลให้รูปแบบเศรษฐกิจของไทยได้เปลี่ยนไปจากผู้เคยผลิตเพื่อยังชีพกลายเป็นผลิตไว้เพื่อขาย เศรษฐกิจไทยเปลี่ยนเป็นการค้ามากขึ้น ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญและเริ่มมีราคาสูงขึ้น ในขณะเดียวกันอุตสาหกรรมสิ่งทอและอุตสาหกรรมน้ำตาลกลับซบเซาลง เพราะระบบการค้าแบบเสรีเปิดโอกาสให้สินค้าอุตสาหกรรมหรือหัตถกรรมจากต่างประเทศ ซึ่งผลิตจากโรงงานเข้ามาแข่งขันกับอุตสาหกรรมพื้นเมือง และเนื่องจากอัตรภาษีขาเข้า

ต่ำเพียงร้อยละ 3 บาท จึงทำให้สินค้าจากต่างประเทศมีราคาต้นทุนถูกกว่าสินค้าที่ผลิตขึ้นเองภายในประเทศ ผู้หญิงสามัญชนเริ่มมีบทบาทในการเป็นแรงงาน เนื่องจากคนจีนซึ่งมีบทบาททางการค้าได้แต่งงานกับผู้หญิงสามัญชนเป็นจำนวนมาก หญิงเหล่านั้นจึงมีบทบาทช่วยสามีค้าขายต่าง ๆ คนจีนบางคนประมุขเป็นเจ้านายภาชีอากร เมื่อผู้หญิงมีโอกาสได้ออกนอกบ้านมาทำการค้าขายมากขึ้นก็เริ่มเรียกร้องตัดสินใจเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยตนเอง ทำให้เศรษฐกิจแบบทุนนิยมเติบโตโดยหากจะมองถึงความเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ ช้ากลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญทำให้มีการใช้แรงงานมากขึ้นซึ่งแรงงานส่วนหนึ่งก็มาจากแรงงานผู้หญิง แม้ว่าในช่วงเวลานั้นสยามไทยจะยังเป็นระบบไพร่และทาส แต่ในทางปฏิบัติไพร่และทาสในรัชกาลที่ 4 นั้นไม่เหมือนเดิมแล้ว เมื่อทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) สยามก็ต้องการแรงงานเสรี นั่นคือแรงงานไม่ควรจะเป็นไพร่หรือทาส แรงงานควรเคลื่อนย้ายตนเองได้สามารถถูกใครจ้างก็ได้ แรงงานกลายเป็นสินค้าในตลาด ระบบไพร่และทาสเริ่มค่อย ๆ สลายตัวไปในทางปฏิบัติ ถึงแม้ว่าความเป็นจริงระบบไพร่และทาสจะยังมีอยู่ แต่ว่าไพร่และทาสสามารถเสียเงินแทนได้ เช่น มีคนเอาตัวมาขายเป็นทาสทาสไม่ได้อยู่รับใช้นายเงิน แต่จะเอาเงินที่ไถ่ตัวได้ไปลงทุนค้าขายส่งดอกเบี้ยยพอกเก็บเงินได้มากพอก็มาไถ่ตัวเอง (สายชล สัตยานุรักษ์ 2562, 24 สิงหาคม) และผลจากการที่พระองค์ทรงเริ่มยกฐานะผู้หญิงให้สูงขึ้น ด้วยการประกาศห้ามสามีขายภรรยาลงเป็นทาส โดยเจ้าตัวไม่สมัครใจ หรือหากจะขายก็ขายได้ทำที่เจ้าตัวยินยอม ประกาศดังกล่าวช่วยให้ค่าตัวทาสต่ำลง มีโอกาสมาหาเงินไถ่ถอนได้ง่ายขึ้น จำนวนทาสเริ่มลดน้อยลงกลายเป็นแรงงานที่สำคัญเพื่อรองรับเศรษฐกิจที่กำลังขยายตัว

1.3.2 ผลกระทบด้านการเมืองการปกครอง

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์ พระองค์ทรงให้ความยุติธรรมแก่ราษฎรทั้งหญิงและชาย ทรงดำเนินพระบรมราโชบายในการปกครองประเทศเป็นสายกลาง มีลักษณะผสมผสานระหว่างตะวันตกกับตะวันออก ลักษณะที่เป็นตะวันตกนั้น ทรงปรับปรุงให้มีอารยธรรมมากขึ้น ส่วนที่เป็นตะวันออกนั้น ทรงวางพระองค์ประคองตั้งบิดาปกครองบุตร และวางรากฐานให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในแง่ความสุภาพ อ่อนน้อมถ่อมตน ความสำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์ที่พึงมีต่อผู้ใต้ปกครอง ทรงคำนึงถึงสิทธิเสรีภาพของประชาชนของพระองค์ เปิดโอกาสให้ราษฎรเข้ามาถวายฎีการ้องทุกข์ได้โดยง่าย และออกมารับฎีกาด้วยพระองค์เองเดือนละ 4 ครั้ง โปรดเกล้าฯ ให้มีตุลาการชำระความให้แล้วเสร็จโดยเร็ว ส่งผลให้ราษฎรทั้งชายหญิงยื่นฎีการ้องทุกข์เป็นมากขึ้นกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะมีผู้หญิงมายื่นฎีการ้องทุกข์ขอความเป็นธรรมจำนวนมาก คาดว่าเกิดจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ผู้หญิงไทยแต่งงานกับคนจีนซึ่งเดินทางเข้ามาประเทศไทย คนจีนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพค้าขาย ผู้หญิงไทยเหล่านี้เริ่มมีบทบาทในการช่วยสามีที่เป็นชาวจีนค้าขาย

และเริ่มพัฒนาความคิดในฐานะปัจเจกบุคคลและเริ่มเรียกร่องที่จะตัดสินใจเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยตนเอง รัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศต่าง ๆ จำนวนกว่า 500 ฉบับ ส่งผลให้ประชาชนมีสิทธิได้รับข่าวสาร ทรงเริ่มยกฐานะสตรี โดยออกเป็นกฎหมายผ่านประกาศต่าง ๆ เหล่านั้น นอกจากส่งผลให้สตรีมีสิทธิในการเลือกวิถีชีวิตตนมากขึ้นกว่าแต่ก่อนแล้ว ยังเป็นการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย เพื่อให้ชาติตะวันตกยอมรับ ส่งผลให้ประเทศไทยเป็นที่ยอมรับของนานาประเทศรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก

1.3.3 ผลกระทบด้านสังคม

จากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างไทยกับอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ.2398 ข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญทำให้มีราคาสูงขึ้น ไพร่และทาสซึ่งเป็นชนชั้นที่มีจำนวนมากที่สุดในสังคมไทยกลายเป็นแรงงานที่สำคัญ เพื่อให้ไพร่มีเวลาประกอบอาชีพมากขึ้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงอนุญาตให้ไพร่เสียเงินแทนการถูกเกณฑ์แรงงานได้ ทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ราษฎรของพระองค์ ส่งผลให้ไพร่มีสิทธิที่จะดำเนินชีวิตของตนเองได้ โดยเฉพาะสตรีและเด็ก บิดามารดาไม่สามารถบังคับให้ทำอะไรโดยไม่สมัครใจ สตรีสามัญชนที่บรรลุนิติภาวะแล้วสามารถเลือกคู่ครองได้เอง สามีไม่มีสิทธิขายภรรยาหากเจ้าตัวไม่ยินยอม บุตรไม่ว่าเพศหญิงหรือเพศชายย่อมมีสิทธิได้รับมรดกของบิดาเท่าเทียมกัน สิทธิข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกยกเว้นเจ้าจอมมารดา หากราษฎรถูกเจ้านายและขุนนางข่มเหงให้ได้รับความเดือดร้อน สามารถถวายฎีการ้องทุกข์ได้ เดือนละ 4 ครั้ง โดยไม่มีการเขียนดีเหมือนสมัยก่อน อีกทั้งพระองค์ยังทรงเสด็จออกมารับฎีการ้องทุกข์ด้วยพระองค์เอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงริเริ่มให้สตรีในราชสำนักมีโอกาสเรียนรู้ภาษาอังกฤษกับสตรีชาวอังกฤษ โดยโปรดเกล้าฯ ว่าจ้างหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ มาเป็นครูสอน พระราชโอรส พระราชธิดาและสตรีในราชสำนัก ส่งผลให้เจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหม่อมแอนนาทำการปลดปล่อยทาสของตนให้เป็นอิสระราวปีพุทธศักราช 2410 (ค.ศ.1867) ซึ่งเกิดขึ้นก่อนการเลิกทาสในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเวลาหลายปี ถือได้ว่าเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่นเป็นผู้มีหัวก้าวหน้ามากในสมัยนั้น และสิ่งเหล่านี้ได้ตกทอดไปยังพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาช่อนกลิ่น ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทในการบริหารบ้านเมืองหลายด้าน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตามลำดับ

2. อภิปรายผล

การศึกษาวิจัย แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถนำมาอภิปรายผล ดังนี้ การปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตย นั้น สถาบันพระมหากษัตริย์ถือเป็นสถาบันทางการเมืองที่อยู่เหนือสถาบันทางการเมืองอื่นในฐานะองค์อธิปัตย์ ที่ต้องได้รับการยอมรับจากสังคมจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างชอบธรรม ฐานอำนาจของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่สำคัญ แบ่งออกได้ 3 ด้าน ได้แก่ ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันทางการเมืองการปกครองที่มีอารยธรรมและวัฒนธรรมที่เก่าแก่เป็นเวลานาน แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีการกิจ อำนาจ และบทบาทแตกต่างกันไปในแต่ละยุคแต่ละสมัย ด้วยพระราชปณิธานที่สืบสานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่กำหนดหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพระโพธิสัตว์ที่จะนำพาประชาราษฎร์ไปสู่ความสุขบริบูรณ์ ทรงยึดถือเพื่อประโยชน์สุขของปวงชนชาวไทยเสมอมา จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงให้ความสำคัญกับประชาชนเป็นหลักในการปกครองแผ่นดิน การปกครองแบบราชาธิปไตยนั้นสิทธิเสรีภาพตลอดจนทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ ย่อมขึ้นแก่พระมหากษัตริย์ของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ รัชกาลที่ 4 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยแห่งราชวงศ์จักรีพระองค์แรกที่ทรงกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีและนับเป็นจุดเริ่มต้นการวางรากฐานสิทธิสตรีในสังคมไทย พระองค์ทรงปรับเปลี่ยนแนวคิดในการปกครอง เพื่อให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความมั่นคงมากขึ้น สาเหตุเกิดจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม จากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษ พ.ศ. 2398 ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงไปเพราะต้องเปิดการค้าเสรี และติดต่อค้าขายกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวาง ขณะเดียวกันได้มีฝรั่งชาติต่าง ๆ เดินทางเข้ามาในประเทศไทยจำนวนมากขึ้น โดยเฉพาะพวกมิชชันนารี นิกายโปรเตสแตนต์ ที่นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เข้ามาเพื่อเผยแผ่ศาสนาแล้ว ยังนำเอาความรู้ วิทยาการสมัยใหม่เข้ามาเผยแพร่ เช่น ด้านการศึกษา ด้านการแพทย์ และด้านวิทยาศาสตร์ เป็นต้น ส่งผลให้รัชกาลที่ 4 ทรงปรับปรุงประเทศชาติในหลาย ๆ ด้าน ให้สามารถรองรับความเปลี่ยนแปลงของสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปจากผลกระทบของวัฒนธรรมตะวันตกที่เริ่มหลั่งไหลเข้ามา อีกทั้งพระองค์ยังทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ให้ความสำคัญกับประชาชนทั้งหญิงและชาย โดยเสมอภาคกัน

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ส่งผลให้รัชกาลที่ 4 และกลุ่มชนชั้นนำมีแนวความคิดแบบมนุษยนิยม เหตุผลนิยม และประจักษ์นิยม เมื่อประกอบกับ

อิทธิพลทางความคิดของตะวันตกที่เข้ามาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 3 ผสมผสานกับความคิดทางพระพุทธศาสนา ซึ่งพระองค์ทรงผนวชตลอดระยะเวลาที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์เป็นเวลายาวนานถึง 27 ปี การเข้ามาของชาติตะวันตกได้ส่งผลกระทบต่อโลกทัศน์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นความจำเป็นที่จะปรับปรุงประเทศตามแบบอารยธรรมตะวันตกเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง พระองค์ทรงเห็นค่าของความเป็นมนุษย์ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะเพศใดต้องมีสิทธิขั้นพื้นฐาน สังคมไทยควรเป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง ทรงยอมรับวัฒนธรรมของตะวันตกเพื่อเห็นว่าเรามีความทันสมัย เพื่อให้ประเทศชาติรอดพ้นจากการคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตก ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจและสังคม ทำให้เกิดการแพร่ขยายของแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์สมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในยุโรปให้กับประเทศทั้งหลาย หากประเทศใดที่สถาบันพระมหากษัตริย์ไม่สามารถปรับตัวได้จะเป็นผลให้ตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก สอดคล้องตามกรอบแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ของ ธโรธร ตู๋ทองคำ (2545) ได้อธิบายว่า ในเรื่องแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ของไทยในระบอบราชาธิปไตย นั้น ได้รับแนวคิดทั้งธรรมราชาและทวารราชาจึงเป็นผลให้เกิดการผสมผสานระหว่างแนวคิดทั้งสองเข้าด้วยกัน เช่น พระมหากษัตริย์จะเป็นสมมติเทพ แต่การเป็นสมมติเทพเกิดจากการตั้งสมบุญบารมีและต้องปกครองแผ่นดินโดยธรรม ด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีอำนาจคุ้มครองประชาชนทำให้พระมหากษัตริย์จะต้องอยู่ภายใต้หลักธรรม อยากรู้ก็ตามแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันผลเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงในโลกทัศน์ของพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ ก่อนขึ้นครองราชย์ทรงผนวชเป็นระยะเวลา 27 ปี ในระหว่างนี้ได้ทรงศึกษาศาสนาทั้งพุทธและคริสต์ ภาษาดังประเทศ และวิทยาการของโลกตะวันตกหลายประการ ทรงให้พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์สมัยใหม่

นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับกรอบแนวคิดสถาบันพระมหากษัตริย์ของ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2547) ได้อธิบายว่า ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แนวคิดทางการเมืองและสังคมของไทยผูกพันกับความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ อิทธิพลของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาทำให้เกิดแนวคิดว่าผู้นำเป็นเทพเจ้าฮินดูหรือพระโพธิสัตว์ ซึ่งทำให้ผู้นำกลายเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง ซึ่งได้ตกทอดเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและมีอิทธิพลต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ไทยสืบต่อมา ได้แก่ คติทวารราชาและธรรมราชา ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทำให้ชนชั้นนำเปลี่ยนจากการที่เคยเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติมาเป็นผู้ที่มีแนวคิดที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ ต้องการอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมอย่างเป็นเหตุเป็นผล และเป็นคำอธิบายที่พิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ของมนุษย์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชย์ ลัทธิการค้าอาณานิคมกำลังเข้ามา มีอิทธิพลต่อประเทศในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สาเหตุจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม และการเพิ่มจำนวนประชากรในยุโรป ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร เป็นเหตุจูงใจที่ทำให้ประเทศตะวันตกแข่งขันกันเข้ายึดครองประเทศต่าง ๆ เป็นอาณานิคม เพื่อป้องกันการตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจ พระองค์ทรงปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกในหลายด้าน อย่างค่อยเป็นค่อยไปตลอดรัชสมัยของพระองค์ เช่น การรับชาวต่างชาติเข้ามารับราชการ จัดตั้งโรงพยาบาลขึ้นเพื่อผลิตเหรียญกษาปณ์มาใช้แทนเงินพดด้วง ยกเลิกประเพณีกีดกันห้ามประชาชนเข้าเฝ้าหรือจ้องมอง “พระเจ้าแผ่นดิน” ว่าจ้างหม่อมแอนนา เลียวโนเวนส์ (Mrs. Anna Leonowens) เข้ามาสอนภาษาอังกฤษและวิชาการอื่น ๆ แก่พระราชโอรส พระราชธิดา รวมถึงสตรีในราชสำนัก และยังแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีผ่านประชุมประกาศต่าง ๆ จำนวนหลายฉบับ ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิดความทันสมัยทางการเมืองของ สิทธิพันธ์ พุทธหุน (2547) ได้อธิบายว่า ความทันสมัยทางการเมืองว่า เป็นเรื่องซึ่งอาจเกี่ยวโยงกับสังคมและเศรษฐกิจ ที่กำลังเป็นทันสมัย แต่ก็ไม่จำเป็นต้องไป เพราะการสร้างความเป็นทันสมัยในทางเศรษฐกิจหรือสังคมอาจไม่เกี่ยวกับการเมืองเลย แต่สำหรับคำว่าพัฒนาทางการเมืองนั้นจะต้องซับซ้อนได้ ไม่ว่าสังคมนั้นจะทันสมัยหรือไม่ก็ตาม ฉะนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยตามแบบอย่างตะวันตกในหลายด้าน รวมถึงแก้ไขกฎหมายให้สตรีมีสิทธิในการเลือกวิถีชีวิตของตนเองมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนให้สตรีในราชสำนักเรียนภาษาอังกฤษ ประกาศพระราชบัญญัติมรดกสินเดิมแลสินสมรส ประกาศว่าด้วยละครผู้หญิงแลเรื่องหมอเรื่องช่าง ประกาศพระราชบัญญัติลักษณะลักพา ประกาศพระราชบัญญัติเรื่องผู้ขายเมียบิดามารดาขายบุตร ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นการให้อิสระแก่สตรีได้มีสิทธิเลือกวิถีชีวิตของตนเองมากขึ้นกว่าเดิมทั้งสิ้น แม้ประกาศบางฉบับจะมีสาเหตุมาจากสตรีเป็นผู้ยื่นฎีกาเรียกร้องสิทธิสตรีของตนเอง จนทำให้รัชกาลที่ 4 ต้องวินิจฉัยและเห็นถึงความไม่เป็นธรรมของกฎหมายเก่าที่ล้าสมัย จนต้องปรับปรุงแก้ไขก็ตาม

ดังนั้น จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกแห่งราชวงศ์จักรี ทรงริเริ่มปรับปรุงประเทศชาติในด้านต่าง ๆ ให้มีความทันสมัย รวมถึงการให้สิทธิเสรีภาพและสิทธิสตรีแก่ประชาชนของพระองค์ ทั้งนี้เพื่อความทันสมัยทางการเมือง เพื่อให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกยอมรับ ซึ่งนอกจากอุดมการณ์ทางการเมืองและสังคมหลัก ๆ ที่เป็นผลมาจากแนวคิดของชาติตะวันตกที่มีผลต่อการกำเนิดแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring Treaty) ระหว่างไทยกับอังกฤษเมื่อปีพุทธศักราช 2398 เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจากที่เคยผลิต

เพื่อยังชีพกลายเป็นผลิตสินค้าเพื่อขาย รัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขกฎหมายต่าง ๆ เกี่ยวกับการให้สิทธิเสรีภาพแก่ประชาชนทั้งชายและหญิง โดยเฉพาะประกาศพระราชบัญญัติ เรื่องผู้ขายเมีย บิดามารดาขายบุตร (พ.ศ.2410) ประกาศฉบับนี้ส่งผลให้ค่าตัวทาสถูกลง เนื่องจากในประกาศระบุว่า บิดามารดาขายบุตรหรือสามีจะขายภรรยาลงเป็นทาสได้ต้องเป็นไปด้วยความยินยอมของเจ้าตัวที่จะถูกขายเป็นทาสเท่านั้น ทำให้ทาสมีค่าตัวลดน้อยลง เปิดโอกาสให้ทาสหาเงินมาไถ่ถอนตนเองเป็นอิสระได้ง่ายขึ้น แรงงานผู้หญิงที่เป็นอิสระกลายเป็นแรงงานการผลิตที่สำคัญในการผลิตเพื่อรองรับเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เริ่มเติบโต เมื่อผู้หญิงได้มีโอกาสทำงานนอกบ้านมากขึ้นเริ่มมีความเป็นปัจเจกบุคคลและต้องการเรียกร้องสิทธิต่างๆ ที่ตนเองพึงได้รับมากขึ้น ส่งผลให้เกิดความต้องการให้เกิดความเท่าเทียมกันทางเพศในฐานะปัจเจกบุคคลอีกด้วย ซึ่งการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีของรัชกาลที่ 4 นี้เป็นส่วนหนึ่งของการปรับปรุงประเทศให้มีความทันสมัย เพื่อความเจริญก้าวหน้าและรักษาเอกราชของชาติให้รอดพ้นจากการถูกรบครองโดยประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังขยายอิทธิพลเข้ามาในประเทศไทย ก่อนข้างสอดคล้องกับงานเขียนของ สุจิต บุญบงการ(2546) ซึ่งได้อธิบายว่า ความทันสมัยทางการเมืองเป็นเป้าหมายสำคัญของการพัฒนาทางการเมือง ความทันสมัยทางการเมืองแตกต่างไปจากการพัฒนาทางการเมือง แต่พัฒนาทางการเมืองเป็นไปไม่ได้ถ้าไม่มีความทันสมัยแต่ไม่ได้หมายความว่าความทันสมัยจะต้องเกิดขึ้นโดยไม่มีลักษณะของระบบการเมืองแบบจารีตประเพณีหลงเหลืออยู่ เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีที่ชาติตะวันตกมองว่าล้าหลัง และวิพากษ์วิจารณ์ระบบฟัวเดียวหลายเมียของสังคมไทยว่าเป็นประเทศที่ไม่เจริญ แม้กฎหมายบางฉบับที่พระองค์ทรงแก้ไขจะมีจุดเริ่มต้นจากการต่อสู้ของราษฎรในฐานะปัจเจกบุคคลก็ตาม

รัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรีในหลาย ๆ ประเด็น ซึ่งจุดเริ่มต้นเกิดจากการต่อสู้ของปัจเจกบุคคล ที่เรียกร้องอยากมีสิทธิในการเลือกทางเดินชีวิตตน เช่นกรณีของอำแดงเหมือนที่เรียกร้องสิทธิการเลือกคู่ครองเพราะอยากอยู่กับคนรักของตน ก่อนข้างสอดคล้องกับงานเขียนเกี่ยวกับแนวคิดสตรีนิยมของ กุลลินี มุททากลิน และวรวรรค์ เกลิมพันธุ์ศักดิ์ (2556) ที่ได้อธิบายว่า แนวคิดสตรีนิยมในสังคมไทย เริ่มต้นจากการต่อสู้ของปัจเจกบุคคลที่ได้รับผลกระทบจากความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศในด้านต่าง ๆ ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของแนวคิดสตรีนิยมในช่วงต่อมานั้น ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดสตรีนิยมสำนักเสรีนิยม (Liberal Feminism) จากตะวันตก ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการเรียกร้องเพื่อความเท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ ระหว่างหญิงและชาย อย่างเช่น สิทธิความเท่าเทียมกันทางกฎหมาย ระบบฟัวเดียวเมียเดียว โอกาสที่เท่าเทียมกันทางการศึกษา เป็นต้น สตรีนิยมในสังคมชาวตะวันตกได้เริ่มปรากฏ

เป็นรูปธรรมเมื่อราวปี ค.ศ. 1950 (พ.ศ.2493) เมื่อสตรีเริ่มรู้สึกถึงความไม่เท่าเทียมที่เธอต้องแบกรับภาระภายในครอบครัว แล้วต้องออกทำงานนอกบ้าน โดยฝ่ายชายไม่ยอมรับความสามารถของฝ่ายหญิงที่แสดงให้เห็นศักยภาพในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น ถึงแม้ว่าสตรีนิยมเริ่มปรากฏเป็นรูปธรรมเมื่อราวปี ค.ศ. 1950 (พ.ศ.2493) แต่ถึงอย่างไรการพูดถึงปัญหาผู้หญิงนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณก่อนที่จะมีคำว่าสตรีนิยมจะถูกใช้อย่างเป็นทางการ โดยเริ่มต้นในรูปแบบปัจเจกบุคคลในสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น กรณีอำแดงเหมือนเรียกร้องสิทธิในการเลือกคู่ครองของตน อำแดงจั่นร้องขอความเป็นธรรมกรณีสามีนำชื่อตนไปขายเป็นทาสโดยที่ตนไม่ได้รู้ไม่ได้เห็นด้วย หรือแม้แต่อำแดงเจียมพยายามเรียกร้องสิทธิในทรัพย์สินมรดกของสามีซึ่งเสียชีวิตให้แก่บุตรของตน การเรียกร้องสิทธิสตรีในรูปแบบของปัจเจกบุคคลเป็นจุดเริ่มต้นการพัฒนาแนวคิดสตรีนิยมในประเทศไทยในเวลาต่อมา ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยมของ ต่อศักดิ์ จินดาสุขศรี (2558) ได้อธิบายเกี่ยวกับแนวคิดสตรีนิยมว่า การพูดถึงปัญหาผู้หญิงนั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณก่อนที่จะมีคำว่าสตรีนิยมจะถูกใช้อย่างเป็นทางการ แม้คำว่า feminism เพิ่งถูกนำมาใช้จริง ๆ ในโลกตะวันตกเมื่อปลายศตวรรษที่ 19 ซึ่งว่ากันว่าปรากฏในโลกภาษาอังกฤษครั้งแรกเพื่อการรณรงค์สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งของผู้หญิง จากข้อเท็จจริงนี้จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าสตรีนิยมเริ่มต้นจากการพูดถึงปัญหาความไม่เท่าเทียมและความทุกข์ยากของผู้หญิงเป็นหลัก

ในขณะที่งานเขียนของ วารุณี ภูริสินสิทธิ์ (2545) ได้อธิบายว่า สตรีนิยมหมายถึง ทั้งที่เป็นระบบความคิดและขบวนการทางสังคม ที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งจะต้องอยู่บนการวิเคราะห์ที่ว่าผู้ชายอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบและผู้หญิงอยู่ในฐานะที่เป็นรอง สตรีนิยมให้ความสนใจในประเด็นที่เกี่ยวกับอิสรภาพส่วนบุคคล ครอบครัว รัฐบาล การกระจายอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันทางเพศในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม และเรียกร้องให้มีการสร้างสมดุลใหม่ระหว่างเพศในนามของความมีมนุษยธรรมเดียวกันและเคารพในความแตกต่างของกันและกัน ก่อนศตวรรษที่ 17 ผู้หญิงในสมัยก่อนได้ถูกมองว่ามีสติปัญญาด้อยกว่าชาย ทำให้อำนาจอยู่ในการครอบครองของผู้ชาย แม้จะมีการสะท้อนถึงการถูกกดขี่ขูดรีดของผู้หญิงอยู่บ้าง หรือการแสดงให้เห็นว่าผู้หญิงบางคนอาจมีโอกาสดำเนินการพัฒนาความสามารถจนเป็นที่ยอมรับอยู่บ้าง แต่ทั้งหมดนั้นจะเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลมากกว่าจะเป็นเรื่องของผู้หญิงในฐานะที่เป็นกลุ่มคน การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่นำไปสู่การเกิดสตรีนิยม คือการเกิดแนวคิดเสรีนิยมในศตวรรษที่ 17 ที่ให้ความสำคัญกับความเป็นอิสระกับปัจเจกบุคคลและ โอกาสที่เท่าเทียมกัน

หากจะวิเคราะห์ถึงกระบวนการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขปรับปรุงกฎหมายเกี่ยวกับสิทธิสตรี เพื่อให้ผู้หญิงมีสิทธิเสรีภาพในการเลือกวิถีชีวิตของตนเองมากขึ้นกับกระแสแนวคิดสตรีนิยม ซึ่งสังคมชาวตะวันตกได้มีการแบ่งพัฒนาการออกเป็น 3 ช่วงหลัก ๆ

โดยแบ่งออกเป็นคลื่นลูกที่หนึ่ง (First Wave) คลื่นลูกที่สอง (Second Wave) และคลื่นลูกที่สาม (Third Wave) นั้น แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยม คลื่นลูกที่หนึ่ง (First Wave) เกิดขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 17-19 จนถึงประมาณต้นศตวรรษที่ 20 กระแสความคิดหลักในช่วงนี้ คือการเรียกร้องสิทธิความไม่เท่าเทียมกันระหว่างเพศหญิงและเพศชายรวมทั้งความเป็นอิสระของผู้หญิงแนวพระราชดำริสิทธิสตรีของรัชกาลที่ 4 ในแง่ของการแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับการให้สิทธิต่าง ๆ แก่หญิงชนชั้นสามัญชนที่บรรลุนิติภาวะแล้วมีสิทธิเลือกคู่ครองด้วยตนเอง ห้ามบิดามารดาขายบุตรและห้ามสามีขายภรรยาลงเป็นทาสหากเจ้าตัวไม่สมัครใจ และโปรดเกล้าฯ ว่าจ้างหม่อมชาวอังกฤษสอนหนังสือข้าราชการฝ่ายในเป็นการเปิดโอกาสทางการศึกษาแก่สตรีชนชั้นสูง โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เรียนรู้ภาษาอังกฤษซึ่งเป็นการวางรากฐานความเจริญสำหรับรองรับการพัฒนาประเทศเข้าสู่สมัยใหม่ กระบวนการที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีดังกล่าวนี้ สอดคล้องแนวคิดของนักคิดคนสำคัญ คือ จอห์น สจ๊วต มิล (John Stuart Mill) เป็นนักปรัชญาชาวอังกฤษ ผลงานของมิล The Subjection of Women มิลเห็นว่าสาเหตุหลักของความเป็นรองของผู้หญิง คือความไม่เป็นธรรมของกฎหมาย เพราะฉะนั้นจึงต้องเรียกร้องให้มีการแก้ไขกฎหมายเพื่อสร้างโอกาสที่มีความเท่าเทียมกันระหว่างเพศ นอกจากนี้ยังเสนอว่าผู้หญิงต้องมีเสรีภาพในฐานะที่เป็นพลเมืองและ โอกาสทางการทำงานหรือทางเศรษฐกิจ เช่นเดียวกับผู้ชายและควรมีสิทธิตัดสินใจในชีวิตของตนเอง เขาได้วิจารณ์ความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยา โดยมองว่าความสัมพันธ์ของสามีภรรยาที่เป็นอยู่มีสภาพไม่ต่างจากความสัมพันธ์ของนายกับทาส การแต่งงานทำให้ผู้หญิงมีสถานะที่แย่ลงเพราะทำให้สามีมีสิทธิทางกฎหมายในการควบคุมร่างกายและทรัพย์สินของภรรยา การที่จะทำให้เกิดความเท่าเทียมกันของสามีและภรรยา คือ ต้องแก้กฎหมายแต่งงาน และให้ผู้หญิงมี โอกาสทางการศึกษาและการประกอบอาชีพ เช่นเดียวกับผู้ชาย ความคิดที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงรวมทั้งข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของมิลสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลของแนวคิดสตรีนิยม นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของ แมรี โวลสโตนคราฟต์ (Mary Wollstonecraft) เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวคิดสตรีนิยมว่า ความแตกต่างระหว่างผู้หญิงและผู้ชายที่ปรากฏอยู่ เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางสังคม ผลจากการอบรมเลี้ยงดู การฝึกฝนหรือการศึกษาที่ผู้หญิงได้รับในสมัยนั้น เพราะฉะนั้นต้องเปลี่ยนแปลงที่ระบบการศึกษาเพื่อทำให้ผู้หญิงเป็นความเป็นเหตุเป็นผลและเป็นอิสระให้ได้ โดยที่ผู้หญิงต้องได้รับการศึกษาแบบเดียวและเท่าเทียมกับผู้ชาย

ถึงแม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงให้สิทธิแก่สตรีหลายประการเพื่อเชิดชูสถานภาพสตรีให้สูงขึ้น เป็นการปรับปรุงประเทศเพื่อความทันสมัยและให้ชาติตะวันตกยอมรับ ส่งผลให้ไทยรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก มากกว่า

การจะให้สิทธิแก่สตรีอย่างแท้จริง เนื่องจากระบบศักดินาในสังคมไทย การแบ่งชนชั้นซึ่งกำหนดสิทธิหน้าที่และฐานะของแต่ละบุคคลในสังคมไว้ และด้วยข้อกำหนดตามกฎหมายพระไอยการลักษณะฝ่าฝืน ซึ่งเป็นหนึ่งในกฎหมายตราสามดวงที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิงไว้ โดยกำหนดให้ผู้ชายเป็นผู้มีอำนาจเหนือกว่าผู้หญิง ถึงแม้ในรัชสมัยรัชกาลที่ 4 ประเทศไทยปกครองด้วยระบอบราชาธิปไตยอันมีสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันอันสูงสุด แต่เจ้านายและขุนนางถือเป็นฐานอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจที่สำคัญ ในขณะนั้นได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ การจะปรับเปลี่ยนสิ่งต่าง ๆ เพื่อความทันสมัยทางการเมือง จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนแบบค่อยเป็นค่อยไปเพื่อมิให้กระทบกระเทือนพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์นั่นเอง

แนวคิดสตรีนิยม เป็นแนวคิดที่วิพากษ์วิจารณ์สถานภาพผู้หญิงมีฐานะต่ำต้อยกว่าผู้ชายเป็นหลัก ถึงแม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สตรีนิยมจะเป็นเพียงการเรียกร้องสิทธิสตรีของปัจเจกบุคคลเท่านั้น ยังไม่ถึงขั้นเรียกร้องสิทธิเท่าเทียมระหว่างเพศหญิงกับเพศชาย ผู้หญิงในยุคนี้เพียงแต่ต้องการเรียกร้องสิทธิในการดำเนินชีวิตของตน เช่น สิทธิในการเลือกคู่ครอง สิทธิในมรดกและสินสมรส สิทธิที่ไม่ต้องถูกขายตัวลงเป็นทาสโดยไม่ยินยอม และรัชกาลที่ 4 ก็พยายามแก้กฎหมายให้สิทธิแก่สตรีเหล่านั้น ในฐานะปัจเจกบุคคล แต่ในหลาย ๆ เรื่องสถานภาพของสตรีก็ยังต้อยกว่าผู้ชาย การที่รัชกาลที่ 4 ทรงแก้ไขกฎหมายเกี่ยวกับสตรีให้มีความทันสมัยมากขึ้น เป็นการผ่อนปรนลงมาเล็กน้อยเท่านั้น กฎหมายใหม่ยังคงอนุญาตให้สามียังสามารถขายภรรยาได้ แต่มีเงื่อนไขว่าต้องบอกกล่าวให้ภรรยาทราบและต้องยินยอมถึงจะขายได้ และถ้าหากเป็นภรรยาทาส สามียังคงมีสิทธิขายได้ทันทีอยู่เช่นเดิม และการที่ทรงอนุญาตให้ข้าราชการฝ่ายในทูลลาออกได้นั้น เพียงแค่เป็นการผ่อนปรนให้ผู้หญิงที่ถวายตัวอยู่ในพระราชวังมีสิทธิขอลาออกไปอยู่กับพ่อแม่หรือไปมีสามีใหม่ได้ ระบบฝ่าฝืนหลายเมียในสังคมไทยก็ยังคงอยู่ซึ่งแท้จริงสภาพเช่นนี้เป็นลักษณะทั่วไปของสังคมไทยสมัยเก่า ดังนั้นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความเป็นจริงของยุคสมัย แต่ก็ถือได้ว่า แนวพระราชดำริสิทธิสตรีได้ส่งผลให้สตรีมีสิทธิตัดสินใจในการเลือกดำเนินชีวิตตนมากขึ้น แม้ยังไม่ถึงขั้นเท่าเทียมกับเพศชายเพราะสังคมไทยยังอยู่ในสังคมศักดินาที่มีระบบชนชั้นทางสังคม แต่นับเป็นการวางรากฐานสิทธิสตรีที่สำคัญ และถือเป็นจุดริเริ่มของการพัฒนาสิทธิสตรีในประเทศไทยในสมัยรัชกาลต่อมา

3. ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องนี้ศึกษาถึงแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มุ่งโดยตรงที่จะวิเคราะห์แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เท่านั้น มิได้วิเคราะห์เจาะแนวพระราชดำริพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในประเด็นอื่น ๆ มีข้อเสนอแนะจากการวิจัย ดังนี้

3.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

3.1.1 สำหรับผู้นำทางการเมืองหรือกลุ่มผู้นำสตรีต่าง ๆ สามารถนำแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มาปรับใช้ในการปกครองหรือปกป้องสิทธิตนเพื่อให้สตรีมีบทบาทและสิทธิเพิ่มขึ้นเท่าเทียมบุรุษ เนื่องจากแนวคิดในเรื่องสิทธิสตรีมีพัฒนาการมาตลอดระยะเวลา นับแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จวบจนกระทั่งปัจจุบัน ที่ต้องปรับเปลี่ยนไปตามพลวัตของสังคมที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

3.1.2 สำหรับนักศึกษาหรือผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสิทธิสตรีในเชิงรัฐศาสตร์หรือประวัติศาสตร์ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีการจัดเรียงลำดับตามช่วงเวลาแห่งประวัติศาสตร์ เป็นหลักสำคัญที่ถือได้ว่าเป็นช่วงรอยต่อของประวัติศาสตร์ระหว่างยุคสมัยเก่าหรือสมัยจารีตและยุคสมัยใหม่ โดยสามารถนำผลวิจัยไปใช้ประกอบการศึกษาเพื่อให้เห็นวิวัฒนาการของสิทธิสตรี อันสามารถนำไปเชื่อมโยงกับประเด็นการศึกษามิติอื่น ๆ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ทางด้านต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ และสังคมศาสตร์ เป็นต้น

3.1.3 ในทางวิชาการ ข้อค้นพบจากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถนำไปใช้ในการส่งเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทางการเมืองการปกครอง และแนวพระราชดำริสิทธิสตรีหรือเรื่องอื่นต่อไป

3.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.2.1 เนื่องจากการศึกษางานวิจัยเรื่องนี้จำกัดอยู่ในช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครองราชสมบัติ ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิสตรียังเป็นเรื่องแปลกใหม่ในสังคมไทยสมัยนั้น ทำให้งานวิจัยอาจมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง หากใครสนใจศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ เวลาในการศึกษาวิจัยเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยสร้างสรรค์งานให้มีคุณภาพได้

3.2.2 ควรศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในมิติอื่น ๆ เช่น การที่ประชาชนเข้ามาส่วนร่วมในกิจการบ้านเมือง หรือการให้สิทธิแก่พลเมือง เป็นต้น

3.2.3 ควรศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและในรัชสมัยต่อ ๆ มา เพื่อความเข้าใจ เกิดองค์ความรู้และทราบถึงแนวพระราชดำริสิทธิสตรีของพระมหากษัตริย์ในยุคสมัยต่อมา

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฎหมายตราสามดวง. (2548). เล่ม 2 ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
- กมล ทองธรรมชาติ. (2513). การเมืองและประชาธิปไตยของไทย. กรุงเทพฯ: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- กรมศิลปากร. (2552). แนวพระราชดำริในการเสด็จประพาสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- กัญญาภัค ตรีสินชัย. (2548). ข้อวิพากษ์ : สตรีนิยมสยามภักษิสต์. วารสารมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 18, 1 (มกราคม-มิถุนายน), 67-75.
- กุลลิตินี มุทชากลิน, และวราธิก เถลิมนันท์. (2556). แนวคิดสตรีนิยมกับการเมือง. ใน ประมวลสาระชุดวิชาแนวคิดทางการเมืองและสังคม (หน่วยที่ 11 น. 1-42) สาขาวิชารัฐศาสตร์ นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- กุหลาบ สายประดิษฐ์, และจิตร ภูมิศักดิ์. (2519). ประวัติศาสตร์สตรีไทย. กรุงเทพฯ: ชมรมหนังสือแสงดาว.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2521). พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบ 84 ปี มหามงกุฎราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์) นครปฐม.
- จอห์น, ครอว์ฟอร์ด. (2515). เอกสารของครอว์ฟอร์ด. (ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2507). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2555). เรื่องเล่าเบื้องต้น สตรีศึกษา สตรีนิยม. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.
- ชนะศึก วิเศษชัย. (2554). การสื่อสารทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี.

- ชลภูมิ บรรหาร. (2552). *ความทันสมัยทางการเมืองตามแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2547). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ไชยันต์ ไชยพร. (2547). แนวคิดทางการเมืองและสังคมตะวันตก. ใน *ประมวลสาระชุดวิชาแนวคิดทางการเมืองและสังคม* (หน่วยที่ 2 น. 83-126) สาขาวิชารัฐศาสตร์ นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- _____. (2560). *ตาสว่างกับรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ดวงทอง เหล่าวรรณกุล. (2539). *ผู้หญิงสามัญชนในเมืองแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา สมัยรัชกาลที่ 3-5* (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- ต่อศักดิ์ จินดาสุขศรี. (2558). สตรีนิยมกับมายาคติ. สืบค้นจาก <https://www.tcijthai.com/news/2015/06/article/5606> สืบค้นเมื่อ 16 เมษายน 2563.
- ชงทอง จันทรางศุ. (2554). *แนวพระราชดำริทางการเมืองในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยสถาบันพระมหากษัตริย์* (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต ไม่ได้ตีพิมพ์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, นนทบุรี.
- ธโรธร ตู้อทองคำ. (2545). สถาบันพระมหากษัตริย์. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาสถาบันและกระบวนการทางการเมืองไทย*. (หน่วยที่ 9 น. 1-70) สาขาวิชารัฐศาสตร์ นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- นฤมล ชีรวัฒน์. (2525). *พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- _____. (2562, 2 ตุลาคม). อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สัมภาษณ์โดย นางสาวปทุมทิพย์ สิริดี สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์.
- ปัญญา เกียรติจรุงพันธ์. (2546). การสอนบูรณาการแนวคิดสตรีนิยม. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 27, 2 (กันยายน-พฤศจิกายน 2546), 11-17.

- ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2533). *การถ่ายทอดวิทยาการตะวันตกในสังคมไทย : ศึกษาบทบาทของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ ระหว่าง พ.ศ. 2371-2411* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ปิยนาด บุนนาค. (2553). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่ (ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบาว์ริงถึง “เหตุการณ์ 14 ตุลาคม” พ.ศ. 2516)* กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2562, 3 กันยายน). *ข้าราชการบำนาญและราชบัณฑิต สำนักงานราชบัณฑิตยสภา สัมภาษณ์โดย นางสาวปทุมทิพย์ สิริดี สำนักงานราชบัณฑิตยสภา กรุงเทพฯ.*
- ปิยะนาด อังควาณิชกุล. (2558). *ความคิดกับการกำหนดสถานภาพของสตรี. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 18* (มกราคม-ธันวาคม), 399.
- _____. (2562, 17 กันยายน). *อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สัมภาษณ์โดย นางสาวปทุมทิพย์ สิริดี สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์.*
- พงศ์ธิดา เกษมสิน. (2531). *พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ภารดี มหาจันทร์. (2527). *รัตน โกสินทร์ยุคปรับปรุงประเทศ (พ.ศ.2394-2475)*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- มงเซญอร์, ปาลเลกัวซ์. (2541). *เล่าเรื่องกรุงสยาม* (พิมพ์ครั้งที่ 3) (สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.
- มาโนชญ์ มุลทรัพย์. (2555). *การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษาของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2411-2453)* (สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- ลำพรณ น่วมบุญลือ. (2519). *สิทธิและหน้าที่ของสตรีตามกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตน โกสินทร์* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- วรรณพร บุญญาสถิตย์. (2548). *การตอบโต้และตอบสนองต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบตะวันตกของเจ้านายฝ่ายใน ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2439-2468)* (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

- _____ (2549). *จอมนางแห่งสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 กับกระแสวัฒนธรรม ตะวันตก*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วรุณี ภูริสินสีห์. (2545). *สตรีนิยม: ขบวนการและแนวคิดทางสังคมแห่งศตวรรษที่ 20*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา.
- วิบูล วิจิตรวาทการ. (2543). *สตรีสยามในอดีต* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดือนตุลา.
- วิโรจน์ ไตรเพียร. (2543). *9 รัชกาลแห่งราชวงศ์จักรี*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังศึกษา.
- ศิลปวัฒนธรรม. (2563). แอนนากับเจ้าจอมในพระเจ้ากรุงสยาม สตรีอังกฤษผู้ทรงอิทธิพลต่อราชสำนัก. เผยแพร่วันจันทร์ที่ 23 มีนาคม 2563 สืบค้นจาก https://www.silpa-mag.com/history/article_47064 สืบค้นเมื่อ 11 เมษายน 2563.
- สมเกียรติ วันทะนะ. (2551). *อุดมการณ์ทางการเมืองร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรข้าวสวย.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2490). *เบ็ดเตล็ด*. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาธรรมจรรยา นุฑลมณตรี (ทองดี โชติกเสถียร) 6 มกราคม 2490.
- _____ (2514). *ความทรงจำ*. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.
- _____ (2459). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. ห้องสมุดดิจิทัลวชิรญาณ สืบค้นจาก <https://vajirayana.org/> สืบค้นเมื่อ 1 มิถุนายน 2562.
- สมบัติ ชำรงชัญวงศ์. (2539). *ทัศนคติทางการเมืองของเด็กและเยาวชนในกรุงเทพมหานคร* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โครงการเอกสารและตำรา คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สะอาด ไชยวัฒน์. (2519). *การศึกษาประวัติศาสตร์เปรียบเทียบงานกรรมทูตของโรมันคาทอลิก กับโปรเตสแตนต์ในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุริยบรรณ.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2562, 24 สิงหาคม). อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ สัมภาษณ์โดย นางสาวปทุมทิพย์ สิริดี สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์.
- สำนักงานหอสมุดแห่งชาติ. (2394). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1213 เลขที่ 59 เล่มที่ 1 เรื่องพระราชบัญญัติเรื่องให้ราษฎรร้องฎีกา*.
- _____ (2397). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1216 เลขที่ 116 เล่มที่ 7 เรื่องสารตราว่าด้วยประกาศไม่ให้เจ้าขุนนางในขบวนแย่งชิงของราษฎร*.

- (2408) จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 117 เล่มที่ 4 เรื่อง จดหมายถึง พระพิเทศพานิชกงสุลเมืองสิงคโปร์.
- สิทธิพันธ์ พุทธหุน. (2547). *สังคมวิทยาการเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (PS710)*. (พิมพ์ครั้งที่ 4) กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุจิต บุญบงการ. (2546). แนวความคิดเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมือง. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชา ปัญหาพัฒนาการทางการเมืองไทย* (หน่วยที่ 1) สาขาวิชารัฐศาสตร์ นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- สุพรรณิ กาญจนันฐิติ. (2507). *บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- สุรเชษฐ์ สุขลาภกิจ. (2556). *ผ้าเดี๋ยวเมี้ยเดี๋ยวในสังคมไทยสมัยใหม่จากทศวรรษ 2410 ถึงทศวรรษ 2480* (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- สุวิชัย โกศัยยะวัฒน์. (2549). การพัฒนาการศึกษาในราชสำนักก่อนสมัยปฏิรูปในรัชสมัยรัชกาลที่ 5 : การวางรากฐานการศึกษาแบบเป็นทางการและเป็นสากลของไทย. *วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา* 17(2), (พฤศจิกายน 2548-มีนาคม 2549), 11-12
- อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2547). แนวคิดทางการเมืองและสังคมของไทย 1. ใน *ประมวลสาระชุดวิชา แนวคิดทางการเมืองและสังคม* (หน่วยที่ 5 น. 265-302) นนทบุรี สาขาวิชารัฐศาสตร์: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อรุณี กาศยานนท์, วสันต์ ปวนปิ่นวงศ์, และชนิดากา ชะลอมงษ์. (2561). สตรีกับการพัฒนามนุษย์ในบริบทโลก. ใน *เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนามนุษย์ในบริบทโลก* (หน่วยที่ 6 น. 1-74) นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อิรภัทร สุริยพันธุ์. (2552). *มโนทัศน์ เรื่อง "เมี้ย" ในสังคมไทย พ.ศ.2394-2478* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- อุษา พัดเกตุ. (2551). สตรีนิยมที่ถูกรื้อสร้าง : การศึกษาการผนิกกำลังของผู้หญิงในกรงานาของผู้ชายในนวนิยายเรื่อง 'เมี้ยจ้าว' ของ เอมี ทาน. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร เผยแพร่ผลงานวิชาการด้านภาษา วรรณคดี คติชน คนตรี และนาฏศิลป์* 5, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม)

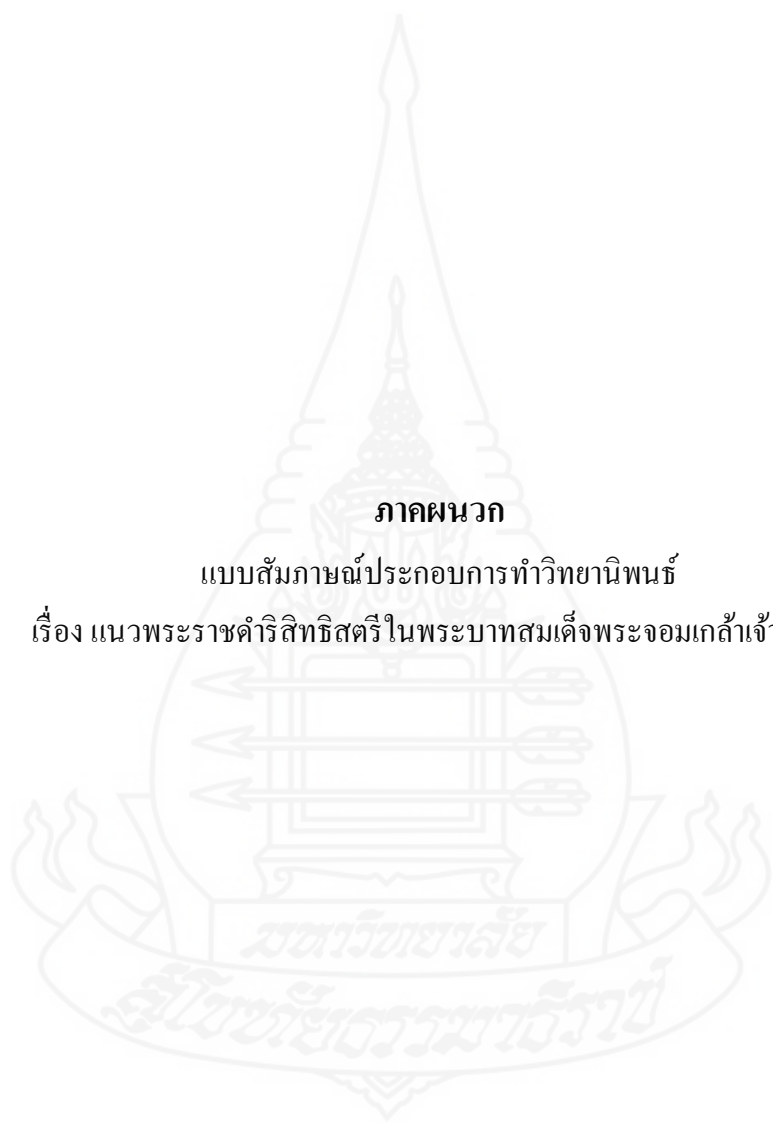
สืบค้นจาก http://www.human.nu.ac.th/jhnu/journal_detail.php?a=102 สืบค้นเมื่อ 15
เมษายน 2563.

แอ็บบ็อด โลว์, มอฟเฟ็ท. (2520). *แผ่นดินพระจอมเกล้า* (นิจ ทองโสภิต, ผู้แปล) กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

ภาคผนวก

ภาคผนวก

แบบสัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์

เรื่อง แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช
แบบสัมภาษณ์ประกอบการทำวิทยานิพนธ์
เรื่อง แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
The Women's Rights Initiative in King Mongkut

ตอนที่ 1 ข้อมูลของผู้ให้สัมภาษณ์

ผู้ให้สัมภาษณ์.....
วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์เวลาที่สัมภาษณ์.....
สถานที่ให้สัมภาษณ์.....ผู้สัมภาษณ์.....

ตอนที่ 2 คำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

1. สถานภาพของสตรีในยุคสมัยเก่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นอย่างไร ด้วยเหตุใดจึงมีลักษณะเช่นนั้น
2. สาเหตุใดที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรีทั้งที่ในยุคสมัยนั้นสังคมไทยอยู่ในระบอบไพร่และทาส ประชาชนทั้งชายและหญิงมิได้มีสิทธิเสรีภาพในฐานะที่เป็นเสรีชนแต่อย่างใด
3. สถานภาพของสตรีไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดมีประการใดบ้าง
4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระบวนการอย่างไรเพื่อให้การดำเนินการตามแนวพระราชดำริสิทธิสตรีประสบผลสำเร็จ
5. ปัจจัยภายในที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประการใดบ้าง
6. ปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อแนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประการใดบ้าง
7. การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงหวัริเริ่มให้ความสำคัญกับแนวพระราชดำริสิทธิสตรี ท่านคิดว่าเหมาะสม ควรแก่เวลานั้นหรือไม่เพราะเหตุใด

8. แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีผลกระทบต่อ เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม ในขณะนั้นอย่างไรบ้าง

9. แนวพระราชดำริสิทธิสตรีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์ทรงริเริ่ม ให้สตรีมีสิทธิต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตมากกว่าสตรีในสมัยจารีตนั้น สอดคล้องกับแนวคิดสตรีนิยม หรือไม่

นางสาวปทุมทิพย์ สิริค

นักศึกษาปริญญาโท วิชาเอก การเมืองการปกครอง
สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวปทุมทิพย์ สิริค
วัน เดือน ปีเกิด	1 พฤษภาคม 2524
สถานที่เกิด	อำเภอบัวลาย จังหวัดนครราชสีมา
ประวัติการศึกษา	รัฐศาสตรบัณฑิต (ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช พ.ศ. 2555
สถานที่ทำงาน	สำนักงานที่ดินจังหวัดนครราชสีมา สาขาประทาย
ตำแหน่ง	นักวิชาการที่ดิน

